

OFFICERSDASSEN

Militaire Spectator

FOTO H. KEERIS

WAARIN OPGENOMEN DE
OFFICIËLE MEDEDELINGEN
VAN DE KONINKLIJKE
LANDMACHT EN DE
KONINKLIJKE LUCHTMACHT

„Is het de minister bekend? . . .” Kamer-
vragen: het intrappen van open deuren?
In dit nummer een evaluatie, op. blz. 57

Militaire Spectator

MAANDBLAD

waarin opgenomen de officiële mededelingen van de Koninklijke landmacht en de Koninklijke luchtmacht

UITGAVE:

Koninklijke Vereniging ter Beoefening van de Krijgswetenschap

Secretaris: drs. F. J. J. Princen
Peuleyen 164, 2742 EP Waddinxveen

Ledenadministratie:
K. Doormanlaan 274, 2283 BB Rijswijk

HOOFDREDACTEUR:

T. de Kruijf
brigade-generaal der genie

p/a HKS, Frederikkazerne
v.d. Burchlaan 31, 2597 PC Den Haag
Telefoon (070) 3 16 66 29

ADJ.-HOOFDREDACTEUR:

B. A. C. Droste
commodore Koninklijke luchtmacht

REDACTEUREN:

J. F. W. van Angeren
luitenant-kolonel Kon. luchtmacht

J. M. J. Bosch
luitenant-kolonel der cavalerie

ir. E. I. D. L. G. Margherita
brigade-generaal van de technische staf

drs. J. W. M. Schulten
luitenant-kolonel verbindingdienst

drs. Ch. F. Turpijn
kolonel van de militair psychologische en sociologische dienst

BUREAU-REDACTIE/PRODUCTIE:

Kalvermarkt 28, 2511 CB Den Haag
Telefoon (070) 3 18 68 67

ABONNEMENTEN:

f 30,-, buitenland f 40,- per jaar
Losse nummers f 3,-

ADVERTENTIES:

N.V. Noord-Nederlandse Drukkerij
Postbus 6, 7940 AA Meppel
Telefoon (05220) 6 86 66
i.s.m. CET Reclame & Publiciteit
Rogge 19, 5521 RX Eersel
Commerciële zaken: A. H. C. Thijssen
Telefoon (04970) 1 67 89

NADruk VERBODEN

<i>Officiële mededelingen van de Koninklijke landmacht en de Koninklijke luchtmacht</i>	54
<i>Editoriaal: Inzet . . . wereldwijd?</i>	55
drs. H. G. Geveke, drs. J. B. G. Born en prof. dr. C. W. Vroom: Defensie onder vuur. Een eerste verkenning van de politieke en organisatorische betekenis van schriftelijke kamervragen over Defensie in de periode 1982-1988	57
drs. P. W. Pierik: Strijd om Boedapest en Wenen 1945. De kortstondige en fatale periode van de pan-germanisten in de voor-malige Dubbelmonarchie	68
D. Starink: Gevechtsvliegtuigen voor de KLu - 4. MRCA-75 en F-16	72
E. C. G. J. van Duren: Resultaatgericht procesmanagement. Een aspect van leiding geven in de KLu	85
drs. A. P. Witlox: B. J. C. Dibbets. Een vergeten generaal	94
<i>Boeken</i>	100

OFFICIELE MEDEDELINGEN

KONINKLIJKE LANDMACHT
KONINKLIJKE LUCHTMACHT

KL/KLu-mededelingen/ orders cf VS 2-1100

KL-med. 53.84. Onderscheidingsteken voor langdurige dienst als officier (891101).

KL-med. 78/385K. Cursus Hogere Militaire Vorming aan de Hogere Krijgsschool (891211).

KL-order 09/8. Voorziening kaarten en overige geografische informatie (891211).

KL-med. (DPKL) 78/55. Opleiding aan instituten voor wetenschappelijk onderwijs (900724).

KL-order (CLAS/BSL) 15/6. Lijst van te nemen maatregelen in geval van een calamiteit (900724).

KL-order (BLS) 53/86. Regeling ge-

dragswetenschappelijk onderzoek in de KL (900724).

KL-order (DEBKL) 21.2/33. KL-publicaties t.b.v. KLu (900724).

KL-order (CLAS/BLS) 04.2/27. Hoogste bedragen voor: A Onderdeelsondersteuningsfonds, B schoonmaakartikelen (900814).

Mededelingen van het Commando Verbindingen Koninklijke landmacht

VS 11-6/1. Subject indicator code (2e dr.). Aanpassing aan de wijzigingen van de Allied procedural publication APP-3 en de verwerking van de wijzigingen op het nationale supplement bij de APP-3 leiden tot deze nieuwe druk.

VS 11-21. Verbindingen in de KL, netradioverbindingen (3e dr.). Deze druk was noodzakelijk wegens: opnemings nieuwe

radio-installaties en berichtenverwerkend apparaat, opnemings nieuwe nomenclatuur FM-3600/4600-serie, en afvoering VRC/VRQ-serie.

VS 11-14. Verbindingswoorden, adres-aanduidingen en telecommunicatienummers (5e dr.). Deze druk was nodig wegens: invoering verbindingadresnummersysteem, diverse reorganisaties waardoor de bijlagen stationsroepnamen moesten worden aangepast, en automatisering van het legerkorpsrayonverbindingsstelsel waardoor het onderwerp telefooncentraleroepnamen moest worden aangepast.

KL-med. 85.1. Berichten die op civiele adressen moeten worden afgeleverd. Deze vervangt de verouderde Lamed 85.1, vastgesteld bij brief SSOV/66859 van 6 maart 1984, die hiermee vervalt.

KL-med. 85.2. Facsimileberichten. Deze vervangt de verouderde LaO 85.2, vastgesteld bij brief LAS/76.369/H van 14 juli 1989, die hiermee vervalt.

KL-med. 86.14. Verwerving of wijziging van telecommunicatievoorzieningen. Deze vervangt de verouderde LaO 86.14, vastgesteld door de Chef LaS bij brief 74.159 van 2 dec. 1986, die hiermee vervalt.

De aandacht wordt erop gevestigd, dat officieren, die maandelijks van Rijksweg de „Militaire Spectator” ontvangen, bij wijziging van hun adres, dit dienen bekend te maken aan de administratie van de eenheid waarbij zij in onderhoud zijn.

Einde van de Officiële mededelingen van de Koninklijke landmacht en Koninklijke luchtmacht

KONINKLIJKE VERENIGING TER BEOEFENING VAN DE KRIJGS WETENSCHAP

Op maandag 4 maart a.s. te 19.30 uur (zaal open om 19.00 uur) houdt de vereniging voor leden en andere geïnteresseerden een bijeenkomst in het Defensievoorlichtingscentrum, Korte Houtstraat 21, Den Haag, waar Group-Captain Valence, van het Royal Air Force Staff College, een inleiding zal houden over

The importance of air power in the 21st century

Na de voordracht wordt, zoals gebruikelijk, gelegenheid geboden voor discussie.

Inzet . . . wereldwijd?

Het samenstellen van de nieuwe defensienota vergt aanzienlijk meer tijd, dan door de minister van defensie geruime tijd geleden werd aangegeven. Een dergelijke vertraging zal hem zeker door het beroepspersoneel van de krijgsmacht niet in dank worden afgenomen. Na meer dan een jaar heeft men nog steeds geen duidelijkheid over de toekomst van de krijgsmacht, over het eigen krijgsmachtdeel en — zeker niet in de laatste plaats — over de eigen toekomstmogelijkheden.

Of er nu wel of niet een defensienota is verschenen op het moment dat u dit leest, uit verschillende andere publikaties kan toch worden afgeleid, met welke taken de Nederlandse krijgsmacht in de toekomst waarschijnlijk rekening moet houden. In een artikel van de hand van de Chef Defensiestaf, opgenomen in het maandblad Carré kunnen de volgende taken worden onderkend.

- Het leveren van een bijdrage aan het conventionele evenwicht in Europa.
- Het deelnemen aan acties, die tot doel hebben (West)europese strategische belangen zeker te stellen.
- Het leveren van een bijdrage aan het indammen

van een regionaal conflict, zowel binnen als buiten Europa.

Een eventuele inzet zal naar verwachting voornamelijk in multinationaal verband plaatsvinden.

De Nederlandse krijgsmacht zal dus, behalve met het leveren van een bijdrage in een grootschalig conflict in Europa (de kans daarop wordt overigens laag ingeschat), vooral rekening moeten houden met een mogelijk optreden in het kader van crisisbeheersing; dit kan zowel in als buiten Europa plaatsvinden.

Europa is in dit kader een wat vage aanduiding. Tijdens een door het Instituut „Clingendael” georganiseerd colloquium over *De toekomst van de Nederlandse defensie* kwam naar voren, dat bij een inzet in Europa ook kan worden gedacht aan het betrokken raken bij regionale conflicten in Midden-Europa. Ook in het hiervoor aangehaalde artikel van de Chef Defensiestaf wordt een zelfde indruk gewekt. Bij de verschillende ideeën, die worden genoemd om een eventuele instabiliteit in Midden-Europa het hoofd te bieden, wordt het uitbreiden van de NAVO met een aantal landen uit dat gebied nogal eens als mogelijkheid geopperd. In hoeverre een dergelijk idee realiteitswaarde heeft, zal de tijd leren. Door de Sovjet-Unie zal een dergelijke ontwikkeling kunnen worden uitgelegd als een bedreiging van haar positie. Voor de Westeuropese NAVO-landen zal zij tot gevolg hebben, dat hun verplichtingen een uitbreiding ondergaan.

Het deelnemen aan operaties, die tot doel hebben regionale conflicten in Midden-Europa in te dammen, kan tot gevolg hebben, dat de NAVO-landen ook militair worden betrokken bij de interne of bilaterale problemen van landen in die regio. Uiteraard zal in eerste instantie moeten worden getracht een vreedzamer weg te bewandelen voor het oplossen van het probleem. Dat kan in NAVO-verband, doch andere internationale verbanden zijn ook denkbaar en mogelijk zelfs meer geschikt. In dit verband moet ook worden gewezen op de doelstelling van de NAVO zoals vastgelegd in artikel 5 van het verdrag. Daarin wordt tot uitdrukking gebracht, dat een aanval, gericht tegen één van de leden-landen, als een aanval tegen allen wordt be-

schouwd. Met andere woorden: de NAVO richt zich primair op een gezamenlijk optreden tegen een externe dreiging. Dat is iets anders dan het indammen van een regionaal conflict in Midden-Europa. Indien men dit toch als mogelijkheid wil, dan moet vermoedelijk het NAVO-verdrag worden aangepast. Men kan daarbij de vraag stellen of dat overeenkomt met de oorspronkelijke bedoelingen van het verdrag. Ook is het de vraag of hiervoor een voldoende breed draagvlak bij en in de landen aanwezig is. Een beantwoording van die vragen is te meer nodig, omdat men met deze wijziging afwijkt van het algemeen gangbare karakter van veiligheidsverdragen.

Het lijkt wenselijk crisisbeheersing in NAVO-verband, waarbij militaire middelen kunnen worden betrokken, in ieder geval voorlopig gericht te houden op het huidige NAVO-gebied. Daarbij zou hoge prioriteit kunnen worden gegeven aan de flanken. Uitgaande van omvangrijke vermindering van de parate strijdkrachten bij de leden van het NAVO-bondgenootschap, zullen de eenheden, die wel direct ter beschikking blijven, reeds rekening moeten houden met inzet in een groter gebied dan tot dusverre het geval is. Voor wat betreft de Centrale sector zou, op grond van het hiervoor gestelde over de flanken, kunnen worden overwogen hiertoe ook de zg. *Baltic approaches* te rekenen.

Inzet van (delen van) de Nederlandse krijgsmacht in het kader van crisisbeheersing buiten Europa zou — zoals hiervoor is aangegeven — tot doel hebben (West)europese belangen zeker te stellen. In beginsel wordt een dergelijke inzet gezien in VN-verband, maar het uitvoeren van een dergelijke operatie in een ander internationaal verband wordt ook mogelijk geacht en lijkt meer voor de hand te liggen. Het is immers niet waarschijnlijk dat onder VN-vlag een operatie wordt uitgevoerd, die uitsluitend tot doel heeft de genoemde belangen veilig te stellen. In het algemeen vindt het VN-optreden met een andere doelstelling plaats, waarbij ten hoogste indirect ook een Europees belang wordt

gediend. Men mag dan ook aannemen, dat een optreden specifiek gericht op het bevorderen van Europese belangen zeker niet in VN-verband zal plaatsvinden en dus in een ander internationaal kader zal moeten worden gerealiseerd. Of dat nu zal plaatsvinden onder de vlag van de NAVO, de WEU of een nog op te richten ander orgaan, men dient voor ogen te houden, dat een dergelijk optreden veel associaties zal oproepen met eerdere koloniale activiteiten van verscheidene Europese landen. In ieder geval zal zeer duidelijk moeten worden vastgesteld, wat onder (West)europese belangen moet worden verstaan.

Welke oogmerken men met crisisbeheersing ook moge nastreven, een eventuele effectieve inzet zal slechts mogelijk zijn, indien de daartoe bestemde eenheden tijdig ervoor geschikt zijn gemaakt. Teneinde de opleiding, de oefeningen, de voorbereidingsmaatregelen zo doelgericht mogelijk te kunnen uitvoeren, is het noodzakelijk dat wordt aangegeven in welke gebieden een eventuele inzet mogelijk wordt geacht. Bij de keuze van die gebieden zal rekening moeten worden gehouden met de bereikbaarheid en toegankelijkheid van het gebied, de beschikbare personele en materiële middelen, de mogelijkheden tot logistieke ondersteuning, de houding van de bevolking e.d. Ook zijn nadere aanwijzingen nodig betreffende o.m. de mogelijke internationale verbanden, waarin zal worden opgetreden, de bevelsverhoudingen en de toe te delen deeltaken. Dergelijke aanwijzingen zijn nodig, tenzij men streeft naar wereldwijde inzet; overigens zou ook dat laatste een richtlijn zijn.

Het is duidelijk dat een en ander nog verder moet worden uitgewerkt. De krijgsmachtdelen zullen echter te maken krijgen met andere wijzen van uitvoering van hun taken, onder andere omstandigheden en mogelijk met andere middelen. Ondanks alle onzekerheden ziet het er naar uit, dat ze een interessante tijd met vele nieuwe uitdagingen tegemoet gaan.

Defensie onder vuur

Een eerste verkenning van de politieke en organisatorische betekenis van schriftelijke kamervragen over Defensie in de periode 1982-1988

Ons parlement heeft als belangrijkste taken het vertegenwoordigen van het gehele Nederlandse volk, het controleren van de regering, het leveren van een bijdrage aan de totstandkoming van de formele wetgeving, het beïnvloeden van het beleid en het beoordelen van de rijksbegroting [1]. Om al deze taken naar behoren te vervullen staan de individuele kamerleden diverse mogelijkheden open, zoals het indienen van moties en amendementen, het houden van hoorzittingen, het aanvragen van interpellaties en het indienen van schriftelijke kamervragen. In dit artikel willen wij vooral ingaan op de laatste activiteit. Schriftelijke kamervragen zijn namelijk interessante verschijnselen. Een kamerlid krijgt op de een of andere wijze direct of indirect, via de media, kennis van een gebeurtenis. Hij vindt die gebeurtenis klaarblijkelijk van belang en stelt daarom de welhaast klassieke vraag: *Is het de minister bekend dat . . . ?* De minister geeft na enige, soms lange, tijd een antwoord dat in meer of mindere mate voor het kamerlid bevredigend is. Soms komt hij erop terug, vaak ook niet.

Binnen de Defensieorganisatie is men in het algemeen niet gelukkig met een kamervraag, zeker niet als de zaak die door het kamerlid aan de kaak wordt gesteld op negatieve wijze in het nieuws komt. *Liever de kop in het zand, dan een kop in de krant* is een uitspraak die in sommige messes en longrooms in „het Haagse” wel kan worden gehoord. Degene die verantwoordelijk is voor de gebeurtenis waarover de vraag wordt gesteld, heeft het ook al niet gemakkelijk. Door zijn toedoen moet de organisatie zich inspannen voor iets wat als nutteloos en lastig wordt beschouwd. En dat zou zich kunnen vertalen in een minder positieve persoonlijke beoordeling.

Het is op zijn minst merkwaardig te noemen dat er nauwelijks empirisch onderzoek is verricht naar kamervragen. Kamervragen vormen in onze democratische rechtsstaat een belangrijk parlementair machtsmiddel om controle op de regering uit te oefenen [2]. Meer inzicht in het belang van dit machtsmiddel kan naar onze mening alleen worden verkregen door onderzoek ernaar te doen.

Het schaarse onderzoek dat is verricht, betreft in de meeste gevallen onderzoek naar het gebruik van kamervragen in het algemeen en niet naar kamervragen die afzonderlijke departementen, zoals Defensie, betreffen. Met dit artikel willen wij een poging doen deze lacune enigszins op te vullen.

Defensie is een kostbaar collectief goed, een organisatie waar bovendien zo'n 40.000 onvrijwillige werknemers per jaar doorstromen. Het zou naar onze mening de moeite waard zijn te weten of en in hoeverre kamerleden de besteding van dit geld via de weg van schriftelijke kamervragen kritisch volgen. Het zou voorts de moeite waard zijn te zien — bv. via een incidentenanalyse — wat er in de Defensieorganisatie met kamervragen wordt gedaan en welke de gevolgen ervan zijn. De eerste vraag wordt in dit artikel, onder zekere beperkingen, beantwoord; de tweede is nog een project voor de toekomst. Meer specifiek is onze probleemstelling de volgende: *in hoeverre komen voor de hand liggende vooroordelen over kamervragen inzake Defensie overeen met de werkelijkheid?* In deze bijdrage wordt getracht op die vraag een antwoord te geven. Allereerst zal worden ingegaan op onderzoeksveld en methode van onderzoek. Vervolgens wordt een aantal vooroordelen beschreven die binnen (en buiten) de Defensieorganisatie over kamervragen bestaan. Ten slotte zal worden ingegaan op de resultaten van het onderzoek.²

¹ Resp. tln (ROAG), universitair docent en hoogleraar.

Onderzoeksveld, methoden en technieken

Om tot een beantwoording van de probleemstelling te komen hebben wij alle schriftelijke kamervragen over Defensie geanalyseerd die zijn ingediend in de periode 1982 t/m 1988. De keuze voor die periode is vooral ingegeven op grond van praktische overwegingen, zoals tijd en mankracht. Voorts valt de onderzoeksperiode samen met de kabinetsperiodes Lubbers I en II, wat de analyse minder complex maakt. In de analyse is een aantal kenmerken onderscheiden. Allereerst betreft dit kenmerken van de *vragen* zelf, zoals het zittingsjaar, het onderwerp van de vraag, de tijdhorizon, het krijgsmachtonderdeel, de beleidsrelevantie en de aard van de gevraagde informatie. Voorts zijn er kenmerken van de *vragensteller* zoals zijn politieke kleur. Ten slotte hebben wij gekeken naar kenmerken van de *beantwoording*, zoals de reactiesnelheid en de gehanteerde argumentatie. Deze kenmerken zijn vastgelegd op een codeerformulier en de resultaten zijn vervolgens geanalyseerd m.b.v. statistische programmatuur. Behalve de kwantitatieve analyse van de kenmerken hebben wij een exploratieve, kwalitatieve inhoudsanalyse op de onderzochte kamervragen gepleegd.³

Beperkingen van het onderzoek

Zoals bij elk onderzoek zijn er bij de gehanteerde onderzoeksoptzet enkele kanttekeningen te maken. Zo hebben onze onderzoeksresultaten uitsluitend betrekking op schriftelijke kamervragen, die (mede) door de minister of staatssecretaris van defensie zijn beantwoord. Dat betekent enerzijds dat andere informatiemiddelen die kamerleden tot hun beschikking hebben, zoals interpellaties tijdens kamerdebatten en moties, niet in beschouwing worden genomen. Anderzijds impliceert het dat kamervragen over Defensie die door andere ministers zijn beantwoord (te denken valt aan de minister van buitenlandse zaken) niet in de analyse zijn meegenomen. Verder bestrijkt onze onder-

² De gepresenteerde resultaten maken deel uit van een groter onderzoek: H. G. Geveke en J. G. B. Born — *Defensie onder vuur. Een analyse van schriftelijke kamervragen met betrekking tot Defensie*. KMA, Breda (1990); voor belangstellenden verkrijgbaar bij de auteurs.

³ De auteurs danken de cadetten-vaarders van de KMA die aan het codeerwerk hebben meegewerkt.

zoeksperiode een relatief gering aantal zittingsjaren, zodat slechts in beperkte mate kan worden gegeneraliseerd. Het gevolg is dat de resultaten met enige voorzichtigheid moeten worden bezien.

Bestaande vooroordelen

Vragen van kamerleden aan de minister van defensie die de krant halen, lijken altijd te gaan over de uitspraken van militair X of de geweldsincidenten op kazerne Y. De vraag van het kamerlid Van Heemskerk Pillis-Duvekot (VVD) of de minister kennis heeft genomen van de gedragingen van luitenant-kolonel J.S., de vraag van hetzelfde kamerlid aan de minister of de commandant van de Johannes Postkazerne op de geconstateerde fraude van het kantinepersoneel heeft gereageerd met: *de Nederlandse Jan moet toch wel erg slordig met zijn centen omspringen*, de vraag van het kamerlid Waltmans (PPR) aan de minister of de gouverneur van de KMA de nieuwe cadetten heeft gewaarschuwd dat zij lid *moeten* worden van het KMA-studentencorps, de vraag van de kamerleden Beckers-de Bruijn (PPR), Vos (PvdA) en Van Es (PSP) of de minister kennis heeft genomen van het voorval bij het 12e Painbat te Schaarsbergen, waar twee dienstplichtigen werden gedwongen naakt te oefenen, de talloze kamervragen over incidenten bij de vliegbasis Woensdrecht . . . ze vormen slechts een willekeurige greep uit ons onderzoeksmateriaal [3].

Dergelijke gevallen zijn meestal nauwelijks representatief te noemen voor het functioneren van de organisatie als geheel maar bepalen toch, door de grote frequentie van berichtgeving en/of door de ernst van de zaak, het beeld dat het publiek van de krijgsmacht heeft. Voor de Defensieorganisatie betekent een negatieve berichtgeving dat er door de omgeving voortdurend vraagtekens worden gezet bij de legitimiteit van de organisatie (de mate waarin de organisatie maatschappelijk wordt aanvaard). Het betekent ook dat bepaalde personen binnen de organisatie zich moeten inspannen om alert erop te reageren. Het is dan niet verbazend te constateren dat kamervragen binnen het ministerie als lastig worden beschouwd. Maar zijn kamervragen *echt* lastig, of betreft het hier een vooroordeel? (Met een vooroordeel bedoelen wij een voorstelling van de werkelijkheid die niet aan de-

zelfde werkelijkheid wordt getoetst.) Behalve de vermeende lastigheid zijn er meer vooroordelen t.a.v. kamervragen te beluisteren, zoals de opvatting dat kamervragen alleen gaan over incidenten, dat vragen over Defensie alleen worden gesteld door linkse partijen, dat linkse partijen worden te-gengewerkt door het ambtelijke apparaat en dat het ambtelijke apparaat traag is met de beantwoording van kamervragen. In het volgende worden die vooroordelen stellingsgewijs behandeld. Bij de bespreking van de onderzoeksresultaten zal worden nagegaan in hoeverre de stellingen empirische uitspraken zijn, d.w.z.: een getrouw beeld van de werkelijkheid geven.

Stelling I. Kamervragen zijn lastig

In de meeste politieke theorieën wordt ervan uitgegaan dat politici primair zijn georiënteerd op het politieke spel van geven en nemen, van touwtrekken om de politieke buit [4]. Dat leidt mede ertoe dat kamerleden (noodzakelijkerwijs en/of gaarne) aan de weg timmeren. Zij moeten de belangstelling voor hun activiteiten gaande houden. Kamervragen zijn voor parlementariërs een middel om in de publiciteit te komen. Door het functioneren of juist het disfunctioneren van de overheid, in ons geval de krijgsmacht, in kamervragen aan de orde te stellen, trachten zij de krantekoppen te halen. Naast de eigenlijke functie van kamervragen als informatie- en controle-instrument, is hier sprake van een oneigenlijke functie, namelijk als profileringsinstrument. Een dergelijke mediagerichtheid van kamerleden wordt door de betrokken overheidsonderdelen vaak als hinderlijk, lastig, ervaren, zeker als de zaak in kwestie niet representatief is voor het algemene functioneren van de organisatie.

Stelling II. Kamervragen worden alleen gesteld door linkse partijen

Een algemeen heersende opvatting binnen Defensie is dat vooral linkse partijen het de organisatie „lastig” maken. Linkse partijen (CPN, D'66, EVP, PPR, PSP en PvdA) zullen op basis van hun ideologie kritischer staan t.o.v. de doelstelling en werkwijze van de krijgsmacht dan rechtse partijen

⁴ Wij zijn ons ervan bewust dat de genoemde indeling van partijen op een links-rechtsdimensie enigszins arbitrair is.

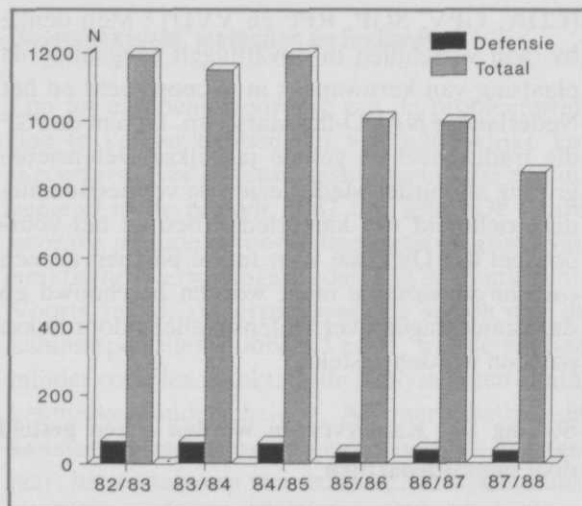
(CDA, GPV, SGP, RPF en VVD).⁴ Men denke bv. aan verschillen in opvattingen aangaande de plaatsing van kernwapens in Woensdrecht en het Nederlandse NAVO-lidmaatschap. Of aan de PSP die traditioneel de gehele jaarlijkse Defensiebegroting afkeurde. Mede gezien de vermeende mediagerichtheid van kamerleden bestaat het vooroordeel dat Defensie voor linkse partijen als een *easy target variable* moet worden beschouwd en dat kamervragen over Defensie alleen door linkse partijen worden gesteld.

Stelling III. Kamervragen worden alleen gesteld door oppositiepartijen

Hier kan worden verwezen naar hetgeen hierboven over linkse politieke partijen is gesteld; in de onderzochte periode zijn immers alle linkse partijen in de oppositie geweest. Ook de toenemende tendens naar „monisme” (het verschijnsel dat er een machtsverbond geldt tussen parlementaire meerderheid en regering met buitensluiting van de oppositie) zou ertoe kunnen leiden dat regeringspartijen minder kritisch staan t.a.v. het functioneren van de overheid in het algemeen en Defensie in het bijzonder [5]. Beide zaken geven aanleiding tot het vooroordeel dat kamervragen over Defensie alleen door oppositiepartijen worden gesteld.

Stelling IV. Kamervragen gaan alleen over incidenten

In processen van interactie en communicatie tussen politici en ambtenaren botsen vaak mentaliteit en houding. Kamerleden zijn nogal eens georiënteerd op succes, ambtenaren veel meer op het beleid. In tegenstelling tot ambtenaren hebben politici vaak een hekel aan lange-termijndenken, aan planning, aan systematische beleidsontwikkeling, aan de toepassing van wetenschap in de beleidsvorming, aan rationele besluitvormingsprocedures e.d. [4]. Zulke zaken worden als onverenigbaar ervaren met hun, vaak toch wel sterk emotioneel gekleurde, instelling t.a.v. de politieke bestuurszaken. Kamerleden streven immers primair belangen of de verwezenlijking van idealen na. Bovendien beperkt het lange-termijndenken hun politieke manoeuvreer- en beslissingsruimte. Politici geven gewoonlijk de voorkeur aan korte-termijnbeleid, aan ad-hocbeslissingen, aan korte-ter-

Afb. 1 Schriftelijke kamervragen ingediend in de periode 1982-1988

mijnsuccessen. Dat alles leidt tot het vooroordeel dat kamerleden vooral aandacht zullen hebben voor incidenten (*single issues*) en veel minder voor (lange-termijn-) beleidszaken.

Stelling V. Oppositiepartijen worden tegengewerkt door het ambtelijke apparaat

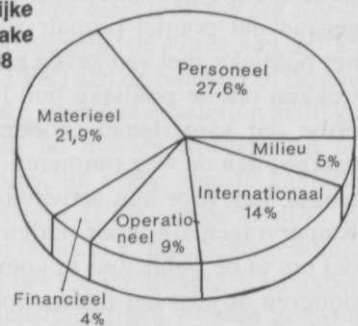
Deze stelling refereert aan een vooroordeel dat bij kamerleden bestaat. De heersende opvatting is dat ambtenaren in hun functioneren t.a.v. politieke partijen zich „politiek” gedragen, d.w.z. dat zij oppositiepartijen of, meer specifiek, politieke partijen met een kritische waardenoriëntatie vis-à-vis Defensie op de een of andere manier tegenwerken, bv. door de beantwoording van kamervragen te vertragen of kort af te doen. Het verschijnsel dat bestuursambtenaren zich politiek kunnen gedragen is geen onbekend gegeven. Zo gaf bv. Crince le Roy aan dat ambtenaren moeten worden gezien als een „vierde macht” [6]. Naast de wetgevende, de uitvoerende en rechtelijke macht (de *trias politica* van Montesquieu) vormt het ambtelijke apparaat ook een macht die haar stempel drukt op beleidsvoorbereiding en -uitvoering. Soms nemen ambtenaren die beleidsvrijheid. In andere gevallen „geeft” het politieke bestuur beleidsvrijheid aan het ambtelijk bestuur, hetzij door delegatie van bevoegdheden hetzij doordat het politieke bestuur te algemene resp. tegenstrijdige beleidsdoelstellingen heeft geformuleerd [7]. Ook het hierboven aangestipte verschijnsel van „monisme” en de loyaliteit van het ambtelijke ap-

paraat aan de eigen minister geven voedsel aan het vooroordeel dat oppositiepartijen door het ambtelijke apparaat worden tegengewerkt.

Stelling VI. Het ambtelijke apparaat werkt traag

Deze stelling refereert aan een algemeen vooroordeel t.a.v. het ambtelijke apparaat. *Waarom is een ambtenaar de ideale huisman? Als een ambtenaar thuiskomt, is hij uitgerust en heeft hij de krant al gelezen.* Dergelijke grappen en vooroordelen op het thema „de luie ambtenaar” zijn talloos. Ambtenaren wordt vaak verweten lui te zijn. In het kader van dit artikel is het onzes inziens interessant na te gaan in hoeverre deze stelling opgaat voor de re-

Afb. 2 Aandeel verschillende onderwerpen van schriftelijke kamervragen inzake Defensie, 1982-1988

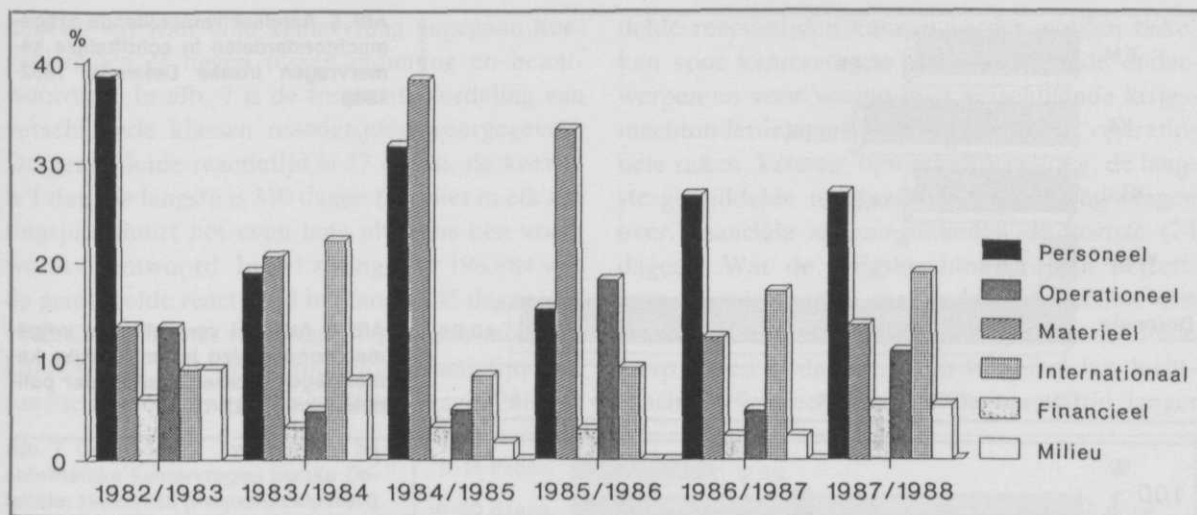

actiesnelheid van het ambtelijke apparaat in de beantwoording van de kamervragen.

Onderzoeksresultaten

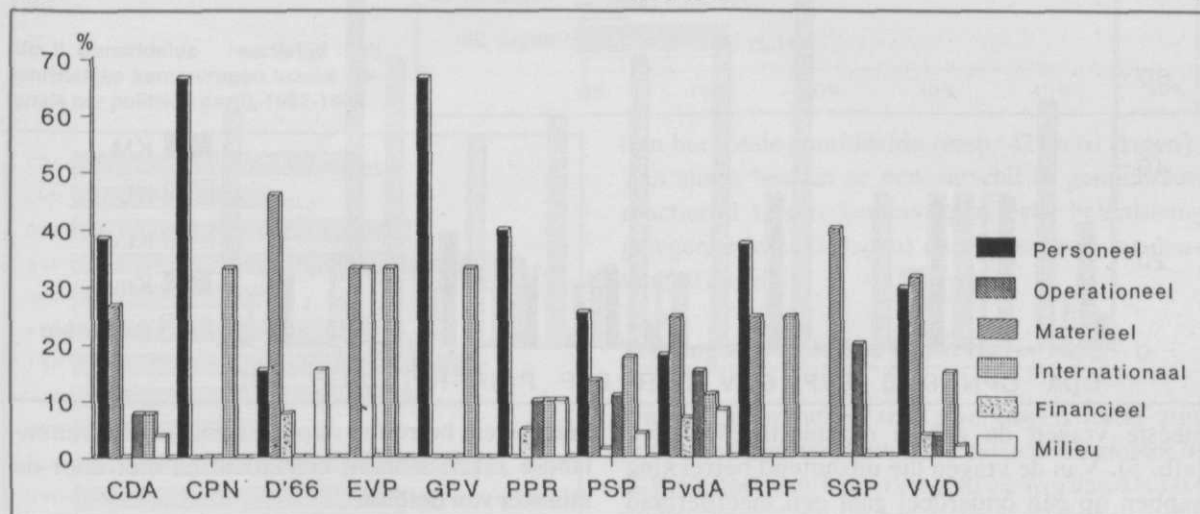
In de onderzochte periode 1982-88 zijn in totaal 301 kamervragen (mede) beantwoord door de minister c.q. staatssecretaris van defensie. In deze periode nam het aantal vragen over Defensie af van 67 in het zittingsjaar 1982/83 tot 37 in het zittingsjaar 1987/88. Deze daling maakt deel uit van een algemene trend, zoals blijkt uit afb. 1, waarin het aantal kamervragen over Defensie in samenhang is gebracht met het totale aantal kamervragen in dezelfde periode.⁵ Uit de grafiek blijkt dat kamervragen over Defensie een stabiel aandeel in het totale aantal kamervragen hebben van onge-

⁵ De voor afb. 1 nodige gegevens zijn verkregen via de bijlagen bij de Handelingen. Dergelijke gegevens kunnen ook uit statistische zakboeken van het CBS worden geput; die geven echter andere getallen. In dit artikel is de oorspronkelijke bron gebruikt.

Afb. 3 Aandeel verschillende onderwerpen van schriftelijke kamervragen inzake Defensie per zittingsjaar, 1982-1988

Afb. 4 Aandeel verschillende onderwerpen van schriftelijke kamervragen inzake Defensie per politieke partij, 1982-1988

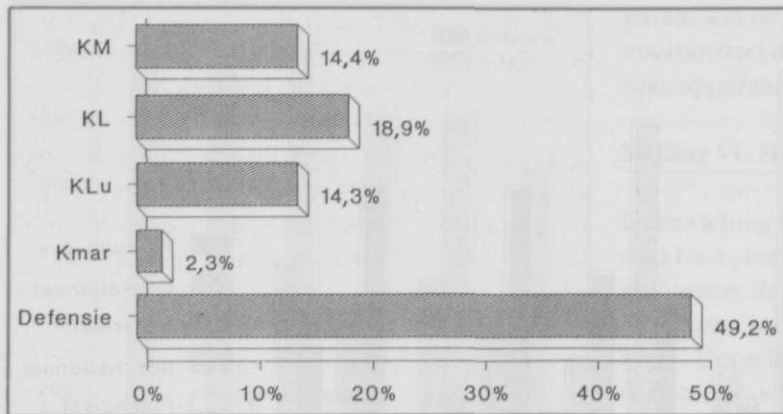
veer 5%; een aandeel, nagenoeg evenredig met de omvang van Defensie op de rijksbegroting.⁶ De onderzochte kamervragen hebben betrekking op uiteenlopende onderwerpen, variërend van Defensiepersoneel tot milieu (zie afb. 2). Het blijkt dat de meeste kamervragen in de onderzochte periode personele aangelegenheden betreffen, en dat financiële onderwerpen zich het minst in de belangstelling mogen verheugen. Een aantal onderwerpen hebben wij in de analyse verder uitgesplitst. Kamervragen met als onderwerp „personeel” blijken in de meeste gevallen te gaan over dienstplichtzaken, vragen met als onderwerp „Defensiematerieel” gaan vooral over werving en aankoop.⁷ De verdeling van onderwerpen kan ook

per zittingsjaar worden bekeken (zie afb. 3). Wij zien dan dat in de zittingsjaren 1984/85 en 1985/86 vooral vragen zijn gesteld m.b.t. Defensiematerieel (bezuinigingsperikelen Lubbers II!), in het zittingsjaar 1983/84 vooral over strategische en internationale defensiezaken en in de overige zittingsjaren vooral vragen over personele aangelegenheden. De verdeling van onderwerpen kan ten slotte in relatie worden gebracht met de politieke partijen waartoe de vragenstellers behoren; uit afb. 4 blijkt dat D'66, PvdA en VVD vooral vragen stellen over Defensiematerieel, de overige partijen met name over personeel.

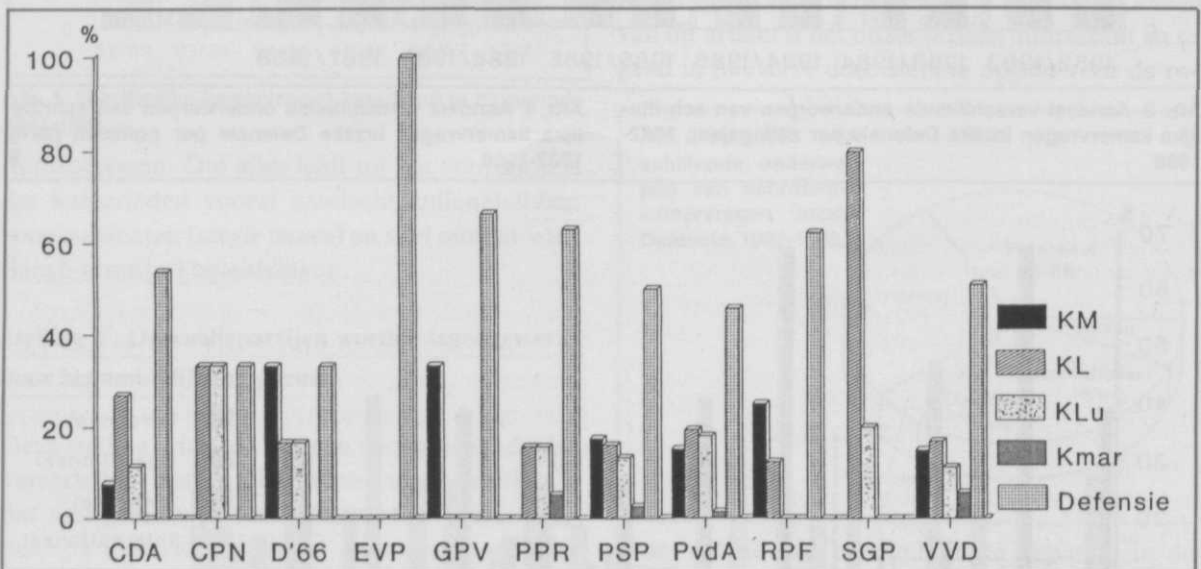
Als wij kijken op welke krijgsmachtonderdelen de kamervragen betrekking hebben dan blijkt dat de

⁶ In 1988 bedroegen de Defensie-uitgaven f 14.183 mld, op een totale rijksbegroting van f 191.699 mld (7%).

⁷ Voor een volledige uitsplitsing van onderwerpen wordt verwezen naar het onderzoeksrapport (?).

Afb. 5 Aandeel verschillende krijgsmachtonderdelen in schriftelijke kamervragen inzake Defensie, 1982-1988

Afb. 6 Aandeel verschillende krijgsmachtonderdelen in schriftelijke kamervragen inzake Defensie per politieke partij, 1982-1988

meeste vragen de gehele organisatie betreffen (afb. 5). Van de vragen die uitsluitend betrekking hebben op één onderdeel gaat een meerderheid over de landmacht. Opvallend is dat sommige politieke partijen daarbij blijkbaar een voorkeur hebben voor bepaalde krijgsmachtonderdelen: het CDA, de PvdA, de SGP en de VVD voor de landmacht en D'66 en de PSP voor de marine (afb. 6).

Uit onze analyse blijkt verder dat iets minder dan de helft van de onderzochte vragen behalve op Defensie mede betrekking had op personen en/of instanties in de omgeving van de krijgsmacht. In een kwart van de gevallen gaat het daarbij om de aankoop en verkoop van defensiematerieel. De meeste kamervragen die „derden” betreffen handelen over buitenlandse instituties, zoals EG, VN, NAVO, en andere naties, of over subnationale overheden. Overigens dient te worden opgemerkt dat veel vragen die het (internationale) veilig-

heidsbeleid betreffen door de minister van buitenlandse zaken worden behandeld en niet door de minister van defensie.

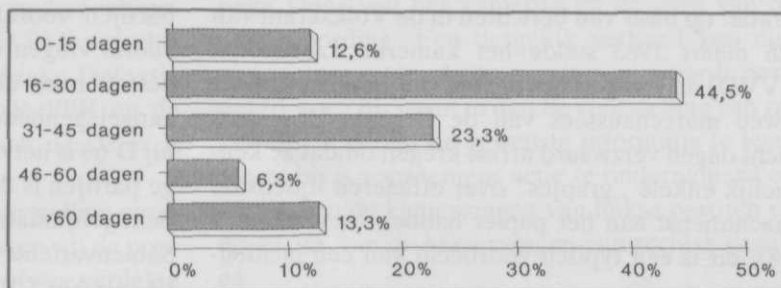
Ten slotte blijkt dat slechts 10% van de kamervragen over Defensie betrekking heeft op de interne organisatie, waarvan weer een derde betrekking heeft op reorganisaties en een tiende op afslanking, alle nadruk in politieke discussies op doelmatigheid en doeltreffendheid ten spijt.

Reactietijd

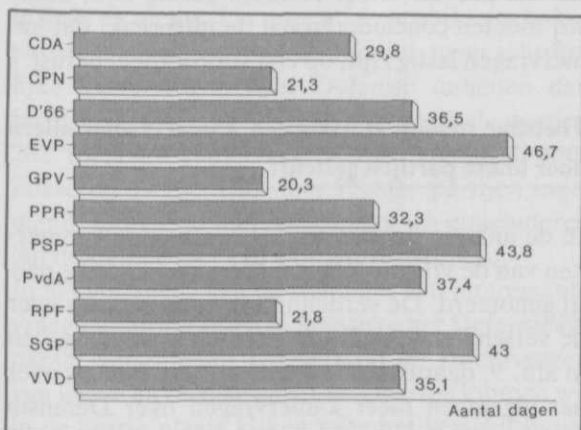
Er ligt altijd een bepaalde tijd tussen het indienen van de kamervraag en de beantwoording ervan door de minister: de reactietijd. Deze is een indicator voor de bedrijfszekerheid van het ambtelijke apparaat: hoe groter de variatie in gemiddelde reactietijden, des te minder zeker kan een kamerlid ervan zijn dat zijn vraag binnen een bepaalde termijn wordt beantwoord. In onze analyse

hebben wij voor elke kamervraag nagegaan hoeveel dagen er liggen tussen indiening en beantwoording. In afb. 7 is de frequentieverdeling van verschillende klassen reactietijden weergegeven. De gemiddelde reactietijd is 37 dagen, de kortste is 1 dag, de langste is 310 dagen (!). Niet in elk zittingsjaar duurt het even lang alvorens een vraag wordt beantwoord. In het zittingsjaar 1983/84 was de gemiddelde reactietijd het langst (45 dagen), in 1982/83 het kortst (30 dagen). Het zou mogelijk kunnen zijn dat de gemiddelde reactietijd een functie is van het aantal ingediende vragen; als het

Afb. 7 Gemiddelde reactietijd bij schriftelijke kamervragen inzake Defensie, 1982-1988 (frequentieklassen)

Afb. 8 Gemiddelde reactietijd bij schriftelijke kamervragen inzake Defensie per politieke partij, 1982-1988

ministerie in een bepaalde periode meer kamervragen zou krijgen te verwerken bestaat immers de kans dat de gemiddelde reactietijd dan oploopt als gevolg van capaciteitsproblemen en congestieverschijnselen. Als wij de gemiddelde reactietijd in een grafiek uitzetten tegen het aantal ingediende vragen dan blijkt er inderdaad een samenhang te bestaan. Deze is echter tegengesteld aan wat zou kunnen worden verwacht: hoe meer schriftelijke kamervragen er worden ingediend, des te korter is de gemiddelde reactietijd!

Gemiddelde reactietijden kunnen ook worden berekend voor de politieke partijen van de vragenstellers. Uit afb. 8 blijkt dat het voor kamervragen van EVP, PSP en SGP (veel) langer duurt dan gemiddeld voordat ze worden beantwoord. Gemid-

delde reactietijden kunnen verder worden bekeken voor kamervragen met verschillende onderwerpen en voor vragen over verschillende krijgsmachtonderdelen. Kamervragen m.b.t. operationele zaken, kennen, opmerkelijk genoeg, de langste gemiddelde reactietijd (49 dagen) en vragen over financiële aangelegenheden de kortste (24 dagen). Wat de krijgsmachtonderdelen betreft, vragen over marine en landmacht hebben een reactietijd die korter is dan het totale gemiddelde (resp. 36 en 34 dagen). Voor vragen m.b.t. luchtmacht en marechaussee is de reactietijd langer

dan het totale gemiddelde (resp. 42 en 61 dagen). Ten slotte bestaat er een verschil in gemiddelde reactietijd tussen kamervragen over beleidsaangelegenheden (35 dagen) en vragen over incidenten (40 dagen).

Toetsing stelling I. Zijn kamervragen lastig?

Om te onderzoeken of kamervragen lastig zijn onderscheiden wij eerst het *capaciteitsbelastende* (CB-) effect van kamervragen: ze worden als lastig beschouwd omdat het de organisatie tijd, geld en moeite kost ze te beantwoorden, terwijl daar geen of zelfs negatief gepercipieerde opbrengsten tegenover staan. Voorts kijken wij naar het *imagobelastende* (IB-) effect: kamervragen worden als lastig beschouwd omdat daarin vooral incidenten aandacht krijgen: negatief belichte zaken die niet als representatief worden gezien voor het functioneren van de krijgsmacht als geheel.

De grootte van het CB-effect bepalen is een kwestie van nagaan hoeveel kamervragen er over Defensie worden gesteld. Uit onze analyse blijkt dat jaarlijks gemiddeld 50 schriftelijke kamervragen over Defensie worden ingediend (zie ook afb. 1); een tamelijk gering aantal, gezien zowel het totale aantal kamervragen dat jaarlijks wordt ingediend als de omvang van de Defensiestaf die voor de beantwoording van de vragen staat. Naar onze

mening wordt de capaciteit van de Defensieorganisatie om deze *inputs* vanuit de omgeving te verwerken dan ook nauwelijks belast en zijn kamervragen als zodanig niet aan te merken als lastig.

Om de grootte van het IB-effect te bepalen hebben wij nagegaan of kamervragen *incidenten* dan wel *beleidszaken* betreffen. Bij incidenten doelen wij op individuele gevallen, zoals demonstraties bij bases of kazernes, het gedrag of de uitlatingen van majoor X, de vervuiling van een oefenterrein, de overlast van (vloot)oefeningen, enz. Ter illustratie: op basis van berichten in de Volkskrant van 26 maart 1983 stelde het kamerlid Linschoten (VVD) de vraag of het de minister bekend was dat twee marechaussees van de Brigade Brunssum acht dagen verzwaard arrest kregen omdat ze kennelijk enkele „grapjes” over officieren tijdens de nachtdienst aan het papier hadden toevertrouwd [8]; dit is een typisch voorbeeld van een incidentenvraag.

Kamervragen die beleidszaken betreffen kunnen slaan op de *beleidsinhoud*. Daarbij kan het gaan om bv. personeelsbeleid, materieelverwervingsbeleid, strategisch, financieel en milieubeleid, enz. Ter illustratie: het kamerlid Borgman (CDA) stelde de vraag op grond van welke overwegingen de regering had besloten tot strikte toepassing van de regels voor het uitstel- en vrijstellingsbeleid [9]; een typisch voorbeeld van een vraag over de beleidsinhoud. Voorts kunnen kamervragen ingaan op het *beleidsproces*: beleidsvoorbereiding, -bepaling en -uitvoering. Ter illustratie: de kamerleden Lankhorst en Beckers-de Bruijn (beiden PPR) stelden aan de minister de vraag of het waar was dat de ambtelijke voorbereiding voor de mogelijke plaatsing van kruisraketten op Nederlands grondgebied zich in een actieve fase bevond [10]; een typisch voorbeeld van een vraag over het beleidsproces.

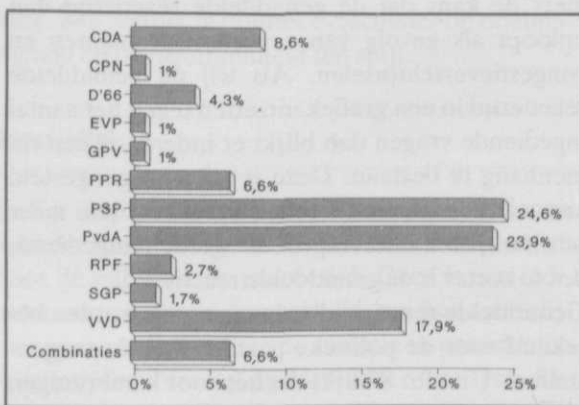
In de analyse bleek een scheiding in incidentele en beleidsvragen soms niet goed te maken, in die gevallen hebben wij aangegeven dat de kamervraag op beide aspecten betrekking heeft. Uit onze resultaten blijkt dat iets meer dan de helft van de kamervragen in de onderzochte periode incidenten betreft (50,5%), een bijna even groot deel gaat over beleidsaangelegenheden (39,1%) en een veel kleiner deel ten slotte over zowel incidentele als beleidszaken (10,4%). Wat de beleidsvragen be-

treft hebben wij nog nagegaan of deze betrekking hadden op inmiddels beëindigd beleid, bestaand of voorgenomen beleid. Voor meer dan 50% betrof het beëindigd of bestaand beleid, bijna een derde ging over voorgenomen beleid en het resterende deel betrof zowel bestaand als voorgenomen beleid. Overigens speelt bij de beleidsvragen nog een kwaliteitsaspect: beleid waarover veel kamervragen worden gesteld is wellicht van een lagere kwaliteit (want berust op minder consensus) dan beleid waarover weinig of geen vragen worden gesteld. Verder blijken sommige politieke partijen vooral beleidsvragen te stellen, andere vooral vragen over incidenten. Bij het CDA bv. betreft twee derde van de kamervragen beleidsaangelegenheden en een derde incidenten, doch bij D'66 is het omgekeerde het geval. Bij de overige partijen is de verhouding tussen beleid en incident gelijkmatiger verdeeld.

Samenvattend kan worden gesteld dat zowel het IB- als het CB-effect tamelijk gering zijn, zodat wij moeten concluderen dat de uitspraak, dat kamervragen lastig zijn, op een vooroordeel berust.

Toetsing stelling II. Worden kamervragen alleen door linkse partijen gesteld?

In de analyse hebben wij als een van de kenmerken van de vragenstellers telkens de politieke partij genoteerd. De verdeling van kamervragen over de verschillende politieke partijen is weergegeven in afb. 9; daaruit blijkt dat de grotere fracties over het algemeen meer kamervragen over Defensie indienen. Een opvallende uitzondering is de PSP. Het feit dat vooral de grotere fracties meer kamervragen over Defensie indienen is een gevolg van

Afb. 9 Aandeel schriftelijke kamervragen inzake Defensie per politieke partij, 1982-1988

specialisatie en werkverdeling in de parlementaire besluitvorming. Een fractielid in de kamer houdt zich immers veelal met slechts enkele beleidsvelden bezig en verwerft zich daarover een relatieve deskundigheid t.o.v. de andere fractieleden. Wat Defensievraagstukken betreft beschikken de grotere fracties over een relatief deskundig fractielid, de kleinere partijen hebben slechts de keuze tussen generalisme en gelimiteerd specialisme.

Uit de analyse blijkt verder nog dat de belangstelling voor Defensie bij de verschillende politieke partijen niet gelijkmatig over de jaren is verdeeld. Het CDA, de grootste partij in de onderzoeksperiode, neemt in het zittingsjaar 1983/84 bv. slechts 3% van het aantal kamervragen inzake Defensie voor zijn rekening, evenveel als de PPR en de RPF in hetzelfde jaar. Een oorzaak daarvoor is overigens moeilijk te geven.

Om na te gaan in hoeverre de tweede stelling overeenkomt met de werkelijkheid kunnen wij de politieke kleur van de vragenstellers grofweg verdelen in links en rechts. Uit onze analyse blijkt dat linkse partijen, zowel absoluut als relatief, meer schriftelijke kamervragen over Defensie indienen dan rechtse partijen. In de onderzoeksperiode werden 202 (67,1%) kamervragen over Defensie door linkse en 99 (32,9%) door rechtse partijen ingediend. Op grond hiervan kunnen wij concluderen dat de stelling niet kan worden verworpen.

In het verlengde van de stelling is een interessante vraag natuurlijk òf en in hoeverre het Defensieapparaat verschillend reageert op de kamervragen van linkse en rechtse partijen. Daartoe kunnen wij in de eerste plaats kijken naar het verschil in gemiddelde reactietijd: deze is voor linkse partijen (40 dagen) langer dan voor rechtse (32 dagen). Dat resultaat vindt ook na statistische toetsing ondersteuning.⁸ Een directe oorzaak is moeilijk aan te wijzen. Het zou kunnen dat de regering aan kamervragen van oppositiepartijen minder prioriteit geeft dan aan kamervragen van regeringspartijen (zie stelling III). Het verschil in reactietijd zou ook kunnen liggen aan het feit dat linkse partijen ka-

mervragen indienen die meer tijd voor beantwoording vergen, of dat kamervragen van linkse partijen andere onderwerpen betreffen. Uit onze inhoudsanalyse blijkt dat hiervan echter geen sprake is.⁹ Ten slotte zou men kunnen veronderstellen dat het ambtelijke apparaat politiek is gekleurd en dat kamervragen van linkse partijen ten departementen „vertraging” oplopen.¹⁰

Om na te gaan in hoeverre het ambtelijke apparaat verschillend reageert op kamervragen van linkse en rechtse partijen kan in de tweede plaats worden bezien of er een verband bestaat tussen de politieke kleur van het kamerlid en de aard van de beantwoording. Een dergelijk verband kan niet worden aangetoond: de minister antwoordt positief (d.w.z.: hij stemt in met de voorstelling van zaken, hij is bereid de gewenste informatie te leveren of hij is voornemens actie te ondernemen) op 45,8% van de kamervragen van linkse partijen en op 49,3% van de kamervragen van rechtse partijen.

Toetsing stelling III. Worden kamervragen over Defensie alleen door oppositiepartijen gesteld?

Om na te gaan in hoeverre deze stelling op de werkelijkheid is gebaseerd, kunnen wij de politieke partijen van de vragenstellers verdelen in oppositiepartijen enerzijds en regeringspartijen anderzijds. Omdat er in de onderzoeksperiode sprake is van slechts één regeringscoalitie (CDA en VVD) komt deze verdeling nagenoeg overeen met die uit de vorige paragraaf: van alle onderzochte kamervragen zijn er 219 door de oppositie gesteld (72,8%), tegen 82 door de regeringspartijen (27,2%). Hiermee wordt de stelling ondersteund. Het onderzoeksresultaat bevestigt ook het vermoeden dat er in Nederland sprake zou zijn van een parlementaire cultuur, waarin een machtsverbond bestaat tussen de parlementaire meerderheid en de regering (monisme). In een cultuur waarin geen sterke *checks and balances* (dualisme) bestaan tussen regering en volksvertegenwoordi-

ken geen andere verdeling over deze drie kenmerken te hebben dan rechtse.

¹⁰ Ons is niets bekend over de precieze intradepartementale route die schriftelijke kamervragen afleggen alvorens zij beantwoord terugkeren in de Kamer. Oorzaken van het verschil in reactietijd kunnen ook buiten kenmerken van het ambtelijke apparaat liggen, bv. in de afhandeling door de griffie van de Tweede Kamer.

⁸ De hypothese dat de gemiddelde reactietijden voor linkse en rechtse partijen gelijk zijn is getoetst met een t-toets. Deze levert een t-waarde op van -2,10. Bij een betrouwbaarheid van 95% is deze waarde significant, $p = 0,037$.

⁹ Een kamervraag heeft allereerst een informatiefunctie: er wordt feitelijke informatie gevraagd. Voorts kan het om mening of oordeel van de minister gaan en ten slotte kan de minister worden gevraagd actie te ondernemen. Linkse partijen blij-

Nr	Stelling	Toetsing	Opmerkingen
I	<i>Kamervragen zijn lastig</i>	Verworpen	Gering imago-belastend (IB-) en gering capaciteitsbelastend (CB-) effect van schriftelijke kamervragen op het ambtelijke apparaat van Defensie
II	<i>Kamervragen worden alleen gesteld door linkse partijen</i>	Niet verworpen	Linkse partijen stellen 67% van het totale aantal kamervragen over Defensie, rechtse partijen 33%. De gemiddelde periode tussen indiening en beantwoording (reactietijd) is voor linkse partijen 40 dagen en voor rechtse 32 dagen (verschil is statistisch significant)
III	<i>Kamervragen worden alleen gesteld door oppositiepartijen</i>	Niet verworpen	Oppositiepartijen stellen 73% van het totale aantal kamervragen over Defensie, regeringspartijen 27%. De gemiddelde reactietijd voor oppositiepartijen is 39 dagen, voor regeringspartijen 33 (verschil is statistisch niet significant)
IV	<i>Kamervragen gaan alleen over incidenten</i>	Verworpen	Van de kamervragen over Defensie betreft 51% beleidsaangelegenheden, 39% incidentele gevallen en 10% zowel beleid als incidenten
V	<i>Oppositiepartijen worden tegengewerkt door het ambtelijke apparaat</i>	Verworpen	Zie opmerkingen bij stelling III
VI	<i>Het ambtelijke apparaat werkt traag</i>	Geen toetsing	De gemiddelde reactietijd voor de totale populatie kamervragen over Defensie bedraagt 37 dagen, bij een beantwoording van gemiddeld 50 vragen per jaar

ging, en regeringspartijen dus minder kritisch zullen zijn t.a.v. het regeringsbeleid, kan worden verwacht dat vooral de oppositiepartijen kamervragen m.b.t. het overheidsoptreden zullen stellen.¹¹

Toetsing stelling IV. Gaan kamervragen alleen over incidenten?

Deze vraag is al beantwoord bij de toetsing van de eerste stelling: een kleine meerderheid van de kamervragen (50,5%) gaat over incidenten. Een bijna even groot deel echter over beleidszaken (39,1). Een oorzaak voor het iets grotere aandeel incidentvragen kan zijn dat beleidsaangelegenheden (ook) in plenaire debatten, algemene beschouwingen en begrotingsbehandelingen aan de orde komen, terwijl incidenten veelal alleen voor behandeling in de kamer in aanmerking komen als zij door kamerleden worden aangekaart. Op grond van het onderzoeksresultaat moeten wij de stelling verwerpen en concluderen dat het gestelde op een vooroordeel berust.

Toetsing stelling V. Worden oppositiepartijen tegengewerkt door het ambtelijke apparaat?

Bij de toetsing van de tweede stelling is opgemerkt dat er een mogelijkheid bestaat dat de regering

Afb. 10 Samenvatting van de onderzoeksresultaten

aan kamervragen van oppositiepartijen minder prioriteit geeft dan aan kamervragen van regeringspartijen. Om na te gaan in hoeverre dat opgaat hebben wij nagegaan of er een verschil in gemiddelde reactietijd betaamt tussen regeringspartijen en oppositiepartijen (incl. de gedogende partijen GPV, RPF en SGP). Uit onze analyse blijkt dat het voor regeringspartijen gemiddeld weliswaar minder lang duurt voordat een kamervraag wordt beantwoord (33 dagen) dan voor oppositiepartijen (39 dagen), maar dat het verschil niet significant is.¹² Wij moeten de stelling derhalve verwerpen en kunnen concluderen dat ze op een vooroordeel berust.

Toetsing stelling VI. Werkt het ambtelijke apparaat traag?

Herhaaldelijk is al het begrip reactietijd naar voren gekomen. Bij de toetsing van de laatste stelling nemen wij dit begrip als indicator voor de snelheid van het ambtelijke apparaat. Er zijn diverse factoren aan te wijzen die de snelheid van beant-

¹¹ Hoewel oppositiepartijen niet meer kamerzetels bezetten: in 1986 81 voor regeringspartijen (CDA 54, VVD 27) en 69 voor de oppositie (D'66 9, GPV 1, PPR 2, PSP 1, PvdA 52, RPF 1, SGP 3).

¹² Getoetst met een t-toets: $t = -1,52$, $p = 0,129$.

woording negatief kunnen beïnvloeden. Er kan sprake zijn van een gebrekkige routing of de beantwoording kan veel tijd vergen. Uit onze analyse blijkt dat het gemiddeld meer dan een maand duurt voordat een schriftelijke kamervraag wordt beantwoord. Daarmee is echter geen uitspraak gedaan over de traagheid van het ambtelijke apparaat. Ons onderzoeksmateriaal biedt daartoe onvoldoende grond: enerzijds doen wij slechts uitspraken over een van de vele produkten van de ambtelijke organisatie, nl. de beantwoording van kamervragen; anderzijds is traagheid een relatief begrip. Een oordeel over de traagheid van het ambtelijke apparaat dient te worden overgelaten aan de afnemers van het ambtelijke produkt, in dit geval de kamerleden.

Slot

Defensie is op vele punten een eigenaardige organisatie. Enerzijds wordt zij gekenmerkt door het kunnen toepassen van georganiseerd geweld, anderzijds blijkt uit onze onderzoeksresultaten eens te meer het politieke karakter van de Defensieorganisatie. Onze probleemstelling betrof de vraag in hoeverre voor de hand liggende vooroordelen over kamervragen inzake Defensie overeenkomen met de werkelijkheid. In afb. 10 is het ant-

woord op de probleemstelling schematisch weergegeven. Op grond van de onderzoeksresultaten kunnen wij concluderen dat veel heersende opvattingen, die binnen Defensie bestaan m.b.t. kamervragen, op een vooroordeel berusten. Zo hebben wij moeten *verwerpen* dat kamervragen lastig zijn (omdat het imago- en capaciteitsbelastende effect van kamervragen gering is), dat kamervragen vooral over incidenten gaan, dat oppositiepartijen worden tegengewerkt door het ministerie en dat het ambtelijke apparaat traag is. *Niet* hebben wij kunnen verwerpen dat kamervragen vooral worden gesteld door linkse politieke partijen en door oppositiepartijen. Enigszins opmerkelijk was de bevinding dat het voor linkse partijen significant langer duurt voordat een kamervraag wordt beantwoord dan voor rechtse partijen.

Op basis van de onderzoeksresultaten kan ook in meer abstracte zin een conclusie worden getrokken. In dit artikel hebben wij getracht een aantal stellingen te verwerpen teneinde een uitspraak te kunnen doen over het waarheidsgehalte van bestaande vooroordelen. Dat doet echter niets af aan het feit dat dergelijke vooroordelen bestaan. Vooroordelen vormen een exponent van een bepaalde organisatiecultuur. Blijkbaar is dat een cultuur die negatief staat tegenover het politieke instrument KAMERVragen.

Literatuur

1. M. P. C. M. van Schendelen, J. J. A. Thomassen en H. Daudt (red) — *Leden van de Staten Generaal*. Den Haag (1981)176.
2. H. Daalder — Parlementaire taken, machtsmiddelen, invloeden; in: *Parlement en politieke besluitvorming in Nederland*. Alphen/Rijn (1975)86-90.
3. *Aanhangsel bij de Handelingen der Tweede Kamer* (1983/84)(619), (1986/87)(188), (1982/83)(23), (1986/87)(198).
4. A. van Braam — *Leerboek bestuurskunde*, dl A. Muiderberg (1988)229.
5. M. P. C. M. van Schendelen — Het parlement, in: R. B. Andeweg, A. Hoogerwerf en J. J. A. Thomasen — *Politiek in Nederland*. Alphen/Rijn (1981)198.
6. R. Crince le Roy — *De Vierde macht: een hernieuwde kennismaking*. Den Haag (1976).
7. A. B. Ringeling — *Beleidsvrijheid van ambtenaren: het spijtoptantenprobleem als illustratie van de activiteiten van ambtenaren bij de uitvoering van beleid*. Alphen/Rijn (1978).
8. *Aanhangsel bij de Handelingen der Tweede Kamer* (1986/87)(598).
9. *Aanhangsel bij de Handelingen der Tweede Kamer* (1986/87)(1).
10. *Aanhangsel bij de Handelingen der Tweede Kamer* (1982/83)(21).

drs. P. W. Pierik

historicus

Strijd om Boedapest en Wenen 1945

De kortstondige en fatale periode van de pan-germanisten in de voormalige Dubbelmonarchie

Met de zelfmoord in 1889 van de getalenteerde Habsburgse kroonprins Rudolf in het jachtslot Mayerling leek een beslissende fase te zijn aangebroken in de politieke strijd van de pan-germanisten en antisemieten tegen de aanhangers van de anti-Duitse, Habsburgse gedachte. Onder leiding van de oude en zeer vermoeide keizer Franz Joseph en geplaagd door grote tegenslagen strompelde de Habsburgse „Vielvölkerstaat” het eerste decennium van de 20e eeuw binnen. De Dubbelmonarchie bleek de grote omwentelingen van haar tijd niet aan te kunnen, overleefde de Eerste Wereldoorlog niet en viel uiteen [1].

In het westen ontstond Oostenrijk. Na de moord op Dollfuss probeerde de Oostenrijkse kanselier Kurt von Schuschnigg de soevereiniteit van Oostenrijk te beschermen tegen het sterke Duitsland en de binnenlandse pan-germanistische krachten. Dat strookte echter niet met Hitlers opvattingen. Deze verafschuwde een zelfstandig Oostenrijk en streefde naar een „Anschluss”. In maart 1938 was voor de pan-germanisten de tijd rijp: Hitler bracht „zijn” Oostenrijkers „heim ins Reich” [2].

Wat in het oosten overbleef, was de rompstaat Hongarije, onherkenbaar veranderd door het verdrag van Trianon, het Versailles van het oosten. Hongarije had 72% van zijn grondgebied en 64% van zijn bevolking verloren. Tegen zo'n slag is geen enkele nationale trots opgewassen. Dat was ook volop merkbaar. Onder leiding van de conservatieve Hongaarse Rijksregent von Horthy liep Hongarije, zij het schoorvoetend, mee in de pas van Nazi-Duitsland, bang als het was een stukje van de te verdelen buit te missen. Daarom ook nam Hongarije deel aan de oorlog tegen de Sovjet-Unie. Na het voor Hongarije rampzalige Trianon bleek dat geen eenvoudige zaak te zijn. Het Hongaarse optreden aan het Oostfront verliep uiterst slecht en vormde een voortdurende bron van spanningen tussen Duitsers en Hongaren. De

Hongaarse tankmacht was van een dermate slechte kwaliteit dat ze al grotendeels defect langs de stoffige Russische wegen lag nog voor er ook maar één T-34 was gezien. Bij Stalingrad bereikte de debâcle haar pijnlijke climax toen negen Hongaarse divisies daar een enorm pak slaag opliepen. Von Horthy moest toegeven dat zijn land sinds het einde van de Eerste Wereldoorlog geen militaire geest meer had en ook Hitler stelde verbitterd vast dat de Hongaren niet meer het moedige ruitervolk van eens waren [3].

In oktober 1944 werd von Horthy's regime door de Duitsers zonder veel geweld omvergeworpen toen bleek dat hij het zinkende schip Nazi-Duitsland wilde verlaten. Door middel van twee commando-achtige acties werd hem de macht ontnomen en hij werd vervangen door de leider van de kleine Hongaarse fascistische partij, Ferenc Szalasi. Deze dromer ontpopte zich als een Duitse stroman. In het afgelegen Sopron wijdde hij zich aan een boek over het groot-Magyarendom [4]. De Duitsers lieten hem maar. Nu hadden zij hun handen vrij voor de grootse plannen die op stapel stonden. Deze

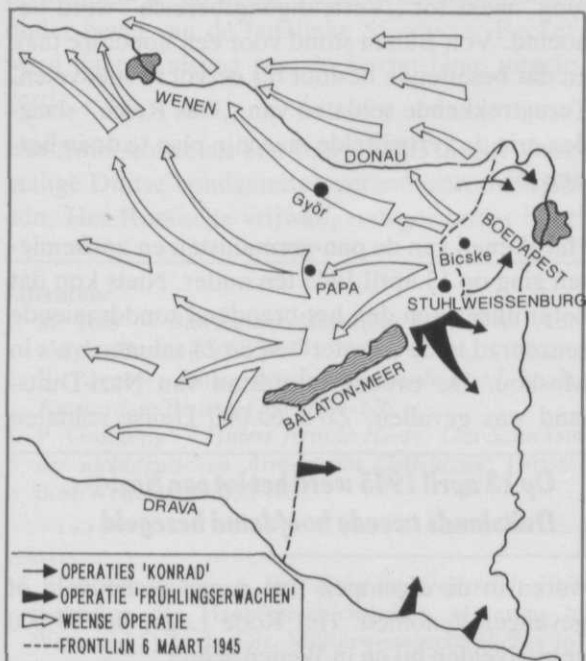
Hitler vertrouwde op zijn intuïtie met als gevolg een enorm drama . . .

hadden alles te maken met de aanwezigheid van olievelden bij Nagykanisza, ten zuiden van het Balatonmeer (Plattensee) in Hongarije en met de kleine Oostenrijkse olievelden bij Zisterdorf. Hitler werd geobsedeerd door olie en schreef aan die velden een beslissende waarde toe voor de uitslag van de Tweede Wereldoorlog. Hij was niet geïnteresseerd in de teleurstellende productiecijfers van de Hongaarse velden. Zoals gewoonlijk vertrouwde hij op zijn intuïtie, hetgeen een enorm drama aan het zuidfront tot gevolg had [5].

Hitler klampte zich tot behoud van zijn olievelden vast aan Boedapest. De stad werd tot „Festung”

Afb. 1 Een mortier van de 8e SS Kavalleriedivision „Florian Geyer” in actie tijdens de slag om Boedapest in 1945

Afb. 2 De operaties tussen Boedapest en Wenen, voorjaar 1945

Afb. 3 Duitse gemotoriseerde eenheden tijdens het voorjaarsoffensief „Frühlingserwachen” in maart 1945

uitgeroepen en verdedigd door een garnizoen van 70.000 Hongaarse en Duitse soldaten (afb. 1). Hierdoor zouden sterke Sovjetrussische strijdkrachten aan Boedapest worden gebonden. Tevens was de stad een prestigeobject dat hij niet graag wilde verliezen. De Duitse en Hongaarse soldaten van het 9e SS Gebirgskorps in Boedapest verdedigden zich meer dan 50 dagen met de moeder wanhoop tegen het Rode Leger. De stad veranderde in een ruïne en vrijwel het gehele garnizoen sneuvelde of viel in Russische handen. Drie Duitse pogingen in januari 1945 om het initiatief aan het Hongaarse front te herwinnen (de operaties „Konrad”, uitgevoerd door het zeer ervaren 4e SS Panzerkorps onder bevel van Herbert Otto Gille) faalden [5] (afb. 2).

In maart 1945 luidden in Wenen de klokken vol verwachting. Er was enige reden voor. Niets minder dan de laatste reserve van het Derde Rijk, de 6e SS Panzerarmee, werd uit de Ardennen naar Hongarije verplaatst om in het voorveld van Wenen het initiatief te herwinnen door middel van de operatie „Frühlingserwachen” (afb. 2 en 3). Dat tankleger was een eliteformatie, bestaande uit een groot aantal zeer ervaren „Waffen-SS”-divisies en stond onder bevel van Hitlers vertrouweling van het eerste uur Sepp Dietrich. Ook was het 4e SS Panzerkorps, met de 3e SS Panzerdivisie „Totenkopf” en de 5e SS Panzerdivisie „Wiking”, opnieuw van de partij, samen met een groot aantal legerdivisies.

Ondanks alle verwachtingen in het Führerhoofdkwartier en de optimistische stemming aan de Duitse top — getuige de dagboek aantekeningen van de propagandaminister Goebbels — kwam er geen nieuw begin. Hoewel de Duitsers in januari driemaal erin waren geslaagd het Rode Leger onaangenaam te verrassen (de operaties „Konrad”) waren de Russische leiders aan het Hongaarse front, de maarschalken Malinowski en Tolboesjin, ditmaal gereed. Ten westen van Boedapest, aan het Sio-kanaal, wachtte het Rode Leger Sepp Dietrich op met een goede, in de diepte georganiseerde verdediging.

De aanval verliep van de aanvang af zeer moeizaam. Het had gedooid en de wegen waren veranderd in modderpoelen. Daarbij werden de Duitsers gehinderd door brandstof- en munitiegebrek. Tien dagen lang ploeterden leger en „Waffen-SS” zich naar het oosten, maar kwamen niet verder

dan 40 km van de startlijn. Zelfs met de veel zwakkere januari-offensieven was meer terreinwinst geboekt dan met dit voorjaarsoffensief. Op 16 maart — het was inmiddels weer gaan vriezen en de begaanbaarheid van de wegen was redelijk — ontnam het Rode Leger de Duitsers het initiatief door ten noorden van de aanvalsmacht de Duitse linies te doorbreken.

Het 4e SS Panzerkorps probeerde tevergeefs de klap op te vangen maar het kwaad was al geschied. Het Rode Leger concentreerde zich vooral op de frontgebieden waar de Hongaren stonden en wist al snel door te breken. Dat was niet te danken aan

De „Reichsschutzstellung” was niets meer dan een lijn op de kaart . . .

een geniaal Russisch plan, maar aan het enorme flankrisico dat de Duitsers van de aanvang af hadden genomen.

Wonder boven wonder slaagde de 6e SS Panzerarmee erin aan een ondergang bij het Balatonmeer te ontsnappen, zij het ten koste van enorme verliezen. Vanaf het Balatonmeer ging het bijna ononderbroken door naar Wenen (afb. 3). Er was niets meer dat het Rode Leger kon ophouden. Aan de grens van het Duitse rijk (de Oostenrijks-Hongaarse grens) hadden burgers weliswaar een verdedigingsstelling opgebouwd, maar deze „Reichsschutzstellung” bestond meer op papier dan in werkelijkheid. Niemand van hogerhand durfde het bevel te geven die linie goed uit te bouwen. Was het immers niet een vorm van defaitisme ervan uit te gaan dat de Russen ooit Duits grondgebied zouden betreden? Evenals de „Dnjeprlinie” in 1943 en de „Margarethe-Stellung” in 1944 was de „Reichsschutzstellung” niet meer dan een lijn op de kaart.

Zo bereikte de oorlog op 29 maart 1945 Oostenrijk. De Oostenrijkse soldaten vchten mee aan Duitse zijde, zoals in de SS Panzerdivision „Das Reich”, en in de 44e „Reichsgrenadierdivision Hoch- und Deutschmeister”. De Hongaarse bondgenoten werden steeds minder betrouwbaar en uiteindelijk werd besloten ze eenvoudigweg te ontwapenen. Een aantal betrouwbare Hongaarse eenheden, zoals de „Szt. Laszlo”-divisie, werd daarvan de dupe. Maar ook sommige Duitse eenheden werden op grond van de teleurstellende re-

sultaten aangepakt. In overeenstemming met zijn grote voorbeeld Frederik de Grote wilde Hitler een voorbeeld stellen en hij ontnam een groot aantal eenheden van de „Waffen-SS” hun armband met divisienaam. Dietrich weigerde echter dat bevel door te geven.

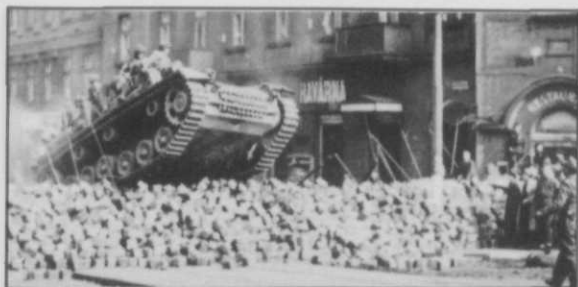
Hitler kende Wenen op zijn duimpje en bemoeide zich tot in details met de oorlogvoering. Generaal von Bünau kreeg de opdracht de Oostenrijkse hoofdstad voor Duitsland te behouden en hij werd daarbij gesteund door de voormalige leider van de „Hitler-Jugend”, Baldur von Schirach. Er waren zo weinig voorbereidingen voor de verdediging van de stad getroffen dat Wenen niet tot „Festung” maar tot „Verteidigungsbereich” werd benoemd. Von Bünau stond voor een hopeloze taak en dat beseffende besloot hij eervol te sneuvelen. Terugtrekkende soldaten van „Das Reich” slaagden erin de vertwijfelde man zijn plan te doen herzien [6].

Het Wenen van de pan-germanisten en antisemieten ging op 13 april 1945 ten onder. Niets kon dat beter illustreren dan het brandend ronddraaiende reuzenrad in de „Prater” en de 24 saluutschalves in Moskou. De tweede hoofdstad van Nazi-Duitsland was gevallen. Zo'n 60.000 Duitse soldaten

Op 13 april 1945 werd het lot van Nazi-Duitslands tweede hoofdstad bezegeld . . .

waren in de afgelopen tien dagen gesneuveld of gevangen genomen. Het Rode Leger liet 18.000 gesneuvelden bij en in Wenen achter.

De Duitse soldaat had weinig tijd om bij de val van Wenen stil te staan. Hij had andere zorgen en zorg nummer één was uit handen te blijven van het Rode Leger. Het was daarom zaak de demarcatielinie die de westelijke geallieerden en het Rode Leger hadden afgesproken in westelijke richting te overschrijden. Langs het gehele Oostfront begon een wedloop naar het westen. Een probleem vormde echter de afspraak tussen de westelijke geallieerden en het Kremlin, dat de Duitse eenheden aan diegene zouden worden uitgeleverd tegen wie zij het laatst hadden gevochten. Over het algemeen was dat het Rode Leger. Om nu toch in westelijke handen te vallen vonden overal min of

Afb. 4 Mei 1945, de 2e SS Panzerdivision „Das Reich“ in Praag

meer symbolische gevechten plaats. Een uitzondering daarop vormde de ervaren 3e SS Panzerdivision „Totenkopf“, die blijkbaar nog voldoende energie over had om twee Amerikaanse divisies in problemen te brengen. Deze Waffen-SS-divisie, onder bevel van de fanatieke SS-officier Becker, werd daarop alsnog aan de Sovjet-Unie uitgeleverd.

Het front stortte als een kaartenhuis ineen. Voormalige Duitse bondgenoten veranderden in vijanden. Het Russische vrijwilligersleger onder bevel

van de talentvolle generaal Wlassov verliet het Duitse kamp en veroverde Praag op de Duitsers. De chaos was compleet. Een grote stoet Duitse burgers probeerde de anti-Duitse progroms in Praag te ontvluchten en sloot zich aan bij de terugtrekkende eenheden van „Das Reich“ en andere divisies (afb. 4).

Wat is er overgebleven van de idealen van kroonprins Rudolf als wij naar het huidige Oostenrijk kijken? Het lijkt erop dat de *K.u.K.*-gedachte toch wat op de achtergrond is geraakt, gezien de aanhang van moderne pan-germanisten als de politicus Haider. Daarentegen lijken de Hongaren meer te verlangen naar herstel van hun oude waardigheid. Dat wordt gesymboliseerd door Otto von Habsburg, een historicus van rang en reputatie. Misschien is het idee van een *K.u.K.*-hereniging van Oostenrijk en Hongarije nog niet eens zo'n slecht idee als tegenwicht tegen mogelijk herlevend pan-germanisme als gevolg van de *Duitse* hereniging. De tijd zal het leren ([1] 88-90).

Literatuur

1. M. Ros — *Bloednacht Mayerling 1889-1945*. Antwerpen/Baarn (1989)70-74.
2. R. Payne — *Hitler, een leven voor de dood*, 3e dr. Amsterdam/Brussel (1979)211-226.
3. P. Gosztony — *Hitlers fremde Heere. Das Schicksal der nichtdeutschen Armeen im Ostfeldzug*. Düsseldorf/Wenen (1976)53-103.
4. *Kriegstagebuch Heeresgruppe Süd, Jan. 1945*, Anlage. Bundesarchiv, Freiburg.
5. P. W. Pierik — *De operaties „Konrad“ en „Frühlings-erwachen“* (doctoraalscriptie). Nieuwegein (1989).
6. G. Maier — *Drama zwischen Budapest und Wien. Der Endkampf der 6. Panzerarmee 1945*. Osnabrück (1985)344-347.

VOORTS

- M. Rauchensteiner — *Der Krieg in Österreich 1945* (Schriften des Heeresgeschichtlichen Museums in Wien, Bd 5) 2e dr. Dir. Militärwissenschaftliches Institut, Wenen (1984).
- P. Gosztony — *Endkampf an der Donau 1944/45*. Wenen/München/Zürich (1969).
- A. Hillgruber — Das deutsch-ungarische Verhältnis im letzten Kriegsjahr. *Wehrwiss. Rdsch.* (1960)(2).
- H. Kissel — *Die Panzerschlachten in der Pustta. Ein Beitrag zum Problem „beweglich geführte Verteidigung“ und „Verteidigung aus Stellungen“* (Die Wehrmacht im Kampf, Bd 27). Neckargemünd (1960).

U bent actief dienend officier van KL of KLu,

maar gaat binnenkort de dienst verlaten.

U wilt echter wèl graag maandelijks de Militaire Spectator blijven ontvangen?
Dat kàn: als lid van de Koninklijke Vereniging ter Beoefening van de Krijgswetenschap
(contributie f 30,- per jaar; buitenland f 40,-) vindt u hem iedere maand in de bus, en
tevens viermaal per jaar „Mars in Cathedra“.

Meldt u als lid bij de secretaris: Peuleyen 164, 2742 EP Waddinxveen.

D. Starink

kolonel van de Koninklijke luchtmacht

Gevechtsvliegtuigen voor de KLu

4. MRCA-75 en F-16

Spoedig na de voltooiing van de bouw van bijna duizend Starfighters in het Duits-Belgisch-Nederlands-Italiaanse consortium ontstond tussen de partners de gedachte de samenwerking voort te zetten bij het formuleren van eisen waaraan t.z.t. de opvolger van de F-104G zou moeten voldoen.

Op Nederlands initiatief kwam in de loop van 1967 een proces op gang dat tot de ontwikkeling en seriebouw van het Europese Tornado-gevechtsvliegtuig zou leiden, maar waaraan Nederland zelf uiteindelijk niet meedeed.

MRCA-75-programma

Voor de gedachte in consortiumverband een nieuw gevechtsvliegtuig te ontwikkelen vormden de volgende overwegingen in 1967 de grondslag. De vier landen die met de F-104G opereerden zouden gelijktijdig — men dacht rond 1975 — een vervanger nodig hebben en het Starfighterprogramma had bewezen dat vliegtuigbouw op die schaal in Europa een militair en economisch verantwoorde onderneming was. Door zo'n project tijdig op gang te brengen was er voldoende tijd om de volledige ontwikkeling gezamenlijk in eigen beheer ter hand te nemen en zou men niet, zoals bij de F-104G, afhankelijk zijn van een reeds bestaand ontwerp dat tegen betaling van forse licentierechten in Europa kon worden gebouwd. Ten slotte zou een succesvol Europees vliegtuig ook met winst aan derden kunnen worden verkocht, waarmee een deel van de ontwikkelingskosten kon worden gecompenseerd.

Basisvoorwaarde voor succesvolle samenwerking was dat men het eerst eens moest worden over de operationele eisen die aan de Starfighter vervanger moesten worden gesteld. De Nederlandse chef luchtmachtstaf en voormalig DMLu, lgen A. B. Wolff, nam hiertoe het initiatief en dat leidde er

toe dat de vier landen, aangevuld met Canada dat ook met de F-104G opereerde, zich gingen beraden over de taken, de concepties en de technische specificaties. De aanduiding *multi-role combat aircraft (MRCA)-75* gaf aan dat het vliegtuig voor verscheidene offensieve en defensieve taken geschikt moest zijn en in 1975 in dienst moest komen. Kort daarop trad ook Engeland toe, nadat daar enkele kostbare nationale en bilaterale projecten niet haalbaar waren gebleken. Dat had ernstige consequenties voor de te stellen eisen. Duitsland — met de grootste kwantitatieve behoefte — verlangde in eerste instantie een eenpersoons *ground-support fighter-bomber* met STOL-eigenschappen, waar België, Canada, Italië en Nederland de nadruk legden op een éénpersoons *air superiority fighter*. Engeland had echter behoefte aan een *long-range interdiction fighter-bomber*, in staat om onder alle weersomstandigheden extreem laag vliegend doelen tot op afstanden van 700 km van de bases in Engeland te bereiken met nucleaire en conventionele bewapening. De Britse conceptie maakte een groter en zwaarder tweepersoonsvliegtuig noodzakelijk, met uitgebreide terreinvolgradar- en navigatieapparatuur en met een andere motor-optimalisatie.

Niettegenstaande de verschillen werden de vier luchtmachtstafchefs van Duitsland, Engeland, Italië en Nederland het op 17 december 1968 in Den Haag eens over de eisen. België en Canada waren een maand eerder uit het project getreden. De geformuleerde stafeisen behelsden een basisconfiguratie met een één- en een tweepersoonsuitvoering met 85% gelijkheid in onderdelen en uitrusting. Het vereiste motorvermogen van 13.600 kg kon zowel door één motor van Amerikaanse makelij als door twee nog nieuw te ontwikkelen motoren van Europese makelij (Rolls-Royce) worden geleverd. Inmiddels hadden de materieeldirecteuren reeds een internationaal projectbureau in Mün-

chen in het leven geroepen, waarvan de Nederlandse commodore Stokla tot *general manager* werd benoemd. Op korte termijn moesten de samenwerkende luchtvaartindustrieën van de betrokken landen, Messerschmitt-Bölkow-Blohm (MBB), British Aircraft Corporation (BAC), Fiat en Fokker, een haalbaarheidsstudie verrichten of die eisen verenigbaar waren en voorstellen doen voor de ontwikkeling van zo'n vliegtuig.

Op 29 april 1969 bogen de ministers van defensie van de vier landen zich over de industriële-haalbaarheidsstudie. Daarin had de Britse industrie met haar ervaring en vakkennis kans gezien de Britse visie aan haar partners op te dringen in de vorm van een zwaar, complex tweemotorig en tweepersoons vliegtuigontwerp. Dat was voor minister Den Toom, die het ontwerp meer op militaire merites dan op industrie-politieke aspecten beoordeelde, om financiële redenen onaanvaardbaar. De kosten van dit toestel kwamen naar schatting neer op f 20 mln per stuk, meer dan het dubbele van de aanvankelijk geraamde stuksprijs van f 8 à 10 mln. Het Nederlandse aandeel van 100 van deze vliegtuigen in de gezamenlijke behoefte van ca. 700 stuks betekende dat Nederland voor 15% in de ontwikkelingskosten diende bij te dragen. Dat alles ging de Nederlandse draagkracht verre te boven, tenzij alsnog een lichtere uitvoering mogelijk zou blijken of het Nederlandse aandeel drastisch zou krimpen. Dat laatste was noch voor de KLu, noch voor de Nederlandse industrie aantrekkelijk. Het eerste bleek na een extra studie op Nederlands verzoek niet haalbaar.

Na lang wikken en wegen hakte het kabinet-De Jong op 28 juni 1969 de knoop door en besloot niet over te gaan tot ondertekening van de ontwikkelingsovereenkomst. In een toelichting stelde minister Den Toom dat de MRCA te zwaar, te complex en vooral te duur was. Ook achtte hij de ontwikkeling ervan zo ingrijpend, dat deze niet in 1975 doch pas in 1978 gereed zou zijn.

Heroriëntatie

Met de uittreding uit het MRCA-project verliet Nederland het — onbekende — spoor dat via een gezamenlijke, riskante ontwikkeling stap voor stap tot het gewenste produkt leidt. De weg die nu nog open lag, was er een die via herbezinning op

de met de Starfighter-opvolger te verrichten taken leidde tot een intensieve marktverkenning naar geschikte vliegtuigtypes. Zoals de KLu bij eerdere projecten reeds had ondervonden, was samenwerking met een of meer bondgenoten nodig om tot economisch verantwoorde serieproductie in de betrokken landen te komen. Andere landen die met de Starfighter vlogen, waren Canada en Noorwegen. Samen met deze landen werd in 1970 een papieren evaluatie gehouden van geavanceerde vliegtuigontwerpen van Northrop, Lockheed, Dassault en Saab. Ook werden vliegtuigen bestudeerd, die niet primair geschikt waren voor het luchtgevecht doch veeleer in staat waren tot offensieve operaties, zoals de Brits-Franse Jaguar, een éénpersoons versie van de McDonnell F-4E Phantom en de LTV-1000, een verdere ontwikkeling van de F-8 Crusader.

Ook kreeg Fokker in 1970 van de DMLu een contract voor het maken van een voorontwerp van een eigen jagerbommenwerper, de FAS-3. Doel van al die studies was het maken van vergelijkingen van de belangrijkste parameters van een modern gevechtsvliegtuig teneinde te bepalen welke eigenschappen bij welke taakelementen van doorslaggevende betekenis waren. Instituten als het NIVR (Ned. Inst. voor Vliegtuigontwikkeling en Ruimtevaart) en het NLR (Nationaal Lucht- en Ruimtevaartlaboratorium) werden intensief bij die studies betrokken.

In juli 1971 trad het kabinet-Biesheuvel aan met minister H. J. de Koster op Defensie. Het besloot tot een grondige herbezinning op de Nederlandse defensietaken. De Starfighter-vervanging was een van de kwesties, waarover inmiddels publiekelijk werd gediscussieerd. Van de commissie-Van Rijckevorsel, voor deze herbezinning in het leven geroepen, adviseerde de minderheid tot uitstel van de Starfighter-vervanging en te komen tot onderhandelingen over herverdeling van taken in de NAVO. De meerderheid adviseerde echter de kwantitatieve bijdrage van 9 squadrons à 18 ingedeelde vliegtuigen te handhaven, met een accentverschuiving van intercepties naar het verkrijgen van luchtoverwicht in meer algemene zin. Voor de vervanging van de Starfighter achtte die meerderheid in maart 1972 ca. f 2 mld nodig. Ook was de commissie unaniem van oordeel dat in de jaren '80 ook de NF-5 door hetzelfde type zou moeten wor-

den vervangen, waardoor een voor de Nederlandse industrie aantrekkelijk produktieprogramma met een beperkte jaarlijkse afname gedurende een periode van ca. 10 jaar zou ontstaan.

Tegen deze achtergrond maakte minister De Koster op 15 juni 1972 bekend dat voor een tweede, praktische evaluatiefase van de volgende drie vliegtuigtypen door de DMLu offertes zouden worden gevraagd.

1. De Zweedse Saab-37 Viggen, een reeds volledig uitontwikkelde *multi-role*jagerbommenwerper, in aanbouw voor de Zweedse luchtmacht.
2. De Franse Dassault Mirage F1, waarvan een versie met verouderde motor reeds voor de Franse luchtmacht werd geproduceerd en waarvan de F1-E-versie met nieuwe M53-motor tot betere prestaties in staat zou zijn.
3. De Amerikaanse Northrop P-530 Cobra, een geavanceerde tweemotorige *multi-role*jagerbommenwerper die met veel Nederlandse inbreng nog in het ontwerp stadium verkeerde, maar waarvan in april 1972 door de USAF een prototype was besteld om in het kader van de *light-weight fighter*-competitie te worden getest tegen een ontwerp van General Dynamics.

Van de drie vliegtuigfabrikanten ontving de DMLu in het najaar van 1972 uitvoerige informatie en aanbiedingen. Het kwam evenwel niet tot onderhandelingen omdat het kabinet-Biesheuvel inmiddels was gevallen en besluitvorming over een zo in de belangstelling staand onderwerp als de Starfighter-vervanging — inmiddels de aankoop van de eeuw genoemd — niet op korte termijn was te verwachten. Demissionair minister De Koster vatte in zijn politiek testament het dilemma van de vliegtuigvervanging als volgt samen:

Haalbaar is niet het voor alle taken geoptimaliseerde vliegtuig — zoals getracht is te verwezenlijken in het MRCA-project — omdat de kosten van verwerving en instandhouding een veelvoud zouden zijn van die van de thans in gebruik zijnde vliegtuigen. Haalbaar is naar mijn mening wel een semi-geavanceerd type waarvan de kostprijs minder dan de helft bedraagt van die van het MRCA-vliegtuig. Het is waar dat een dergelijk vliegtuigtype minder geschikt is voor gebruik in de extreme prestatiegebieden — zoals onderscheppingen op zeer grote hoogte en zeer diepe penetraties — doch daar staat tegenover dat in wisselende tactische situaties afdoende kan worden gereageerd door juist die taken te vervullen waaraan, gelet op de dreiging, in NAVO-verband een dringende behoefte bestaat.

In de hierop volgende periode werd door de luchtmachtstaf tegen de geschetste achtergrond opnieuw vastgesteld aan welke eisen een modern jachtvliegtuig moest beantwoorden. Indien niet

aan alle eisen ten volle kon worden voldaan, werden de volgende prioriteiten geformuleerd:

- 1 alles wat leidt tot grotere overlevingskansen (wendbaarheid, elektronische-oorlogvoering, vliegsnelheid onder operationele omstandigheden);
- 2 verbetering van de inzetbaarheid bij duisternis en onder marginale weerscondities;
- 3 alles wat de trefzekerheid vergroot (richtmiddelen, *growth potential* voor *smart weapons* en *advanced air-to-air missiles*);
- 4 vergroting van de wapenlast.

Ook werd een zodanig vervangingsschema ontworpen dat vanaf 1977 jaarlijks één Starfighter-squadron zou worden vervangen en vanaf 1982 vervolgens ook de NF-5 squadrons op dezelfde wijze door vervolgbestellingen van hetzelfde type standaard-jachtvliegtuig. Los van de hierdoor te bereiken besparingen op de exploitatie en instandhouding van één type, kon het bestellen van reservevliegtuigen om verliezen in vredetijd te compenseren worden uitgesteld tot tegen het einde van het programma en zodoende op ervaringscijfers worden gebaseerd.

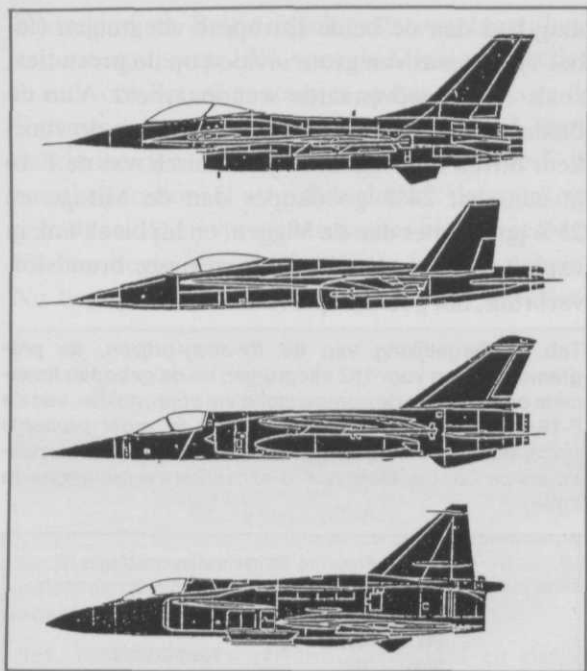
Internationale samenwerking

In Eurogroep-verband werd in december 1973 op Noors initiatief besloten dat België, Denemarken, Noorwegen en Nederland intensief zouden samenwerken bij de evaluatie van een geschikte Starfighter-opvolger. De nieuwe defensie-minister Vredeling wenste het project van de Starfighter-vervanging uitdrukkelijk te plaatsen tegen de achtergrond van intensieve internationale samenwerking en taakspecialisatie tussen de bondgenoten. In NAVO-kader werd op verzoek van de minister in een taakspecialisatiestudie formeel vastgelegd dat de luchtmacht zich bij de keuze van een nieuw gevechtsvliegtuig zou concentreren op:

... conventional offensive air operations with a capability for limited air superiority and a limited nuclear capability aiming at a replacement of assigned aircraft on a one-for-one basis.

Die taakspecialisatiestudie gaf daarbij de volgende verduidelijkingen van de aangebrachte beperkingen.

For the purpose of the study 'Conventional offensive air operations' was taken to include tactical reconnaissance, but to exclude the deep penetra-

Afb. 1 De vier vliegtuigtypen die door het internationale evaluatieteam werden beoordeeld, v.b.n.b. General Dynamics YF-16, Northrop YF-17, Dassault Mirage F1 en Saab-37 Viggen

tion missions requiring highly sophisticated aircraft weapon systems to enable unsupported penetration of the air defence opposing the Central Region. (...) Furthermore, the aircraft selected to meet the recommended option must have an air combat capability and therefore contribute to the general requirement for air superiority.

De resultaten van die studie en de vooruitzichten van een gezamenlijke aanpak van de vier genoemde landen om met de potentiële vliegtuigleverancier in consortiumverband een aanschafprogramma op te zetten, waren voor de minister aanleiding om in de Defensienota van 9 juli 1974 aan te kondigen dat de Starfighters zouden worden vervangen door 102 nieuwe gevechtsvliegtuigen; bij de keuze zou rekening worden gehouden met de resultaten van de eerder genoemde taakspecialisatie. In het tienjarenplan 1974-83 werd ruim f 2,3 mld voor dit project gereserveerd. Met deze aankondiging kwam voor de KLu een einde aan een lange periode van onzekerheid over de toekomst van het jachtvliegwapen.

Evaluatie

Een maand eerder hadden de ministers van de vier genoemde Europese landen een stuurgroep opgericht om, gelet op de overeenkomstige ideeën ten

aanzien van een nieuw vliegtuig, gezamenlijk een evaluatie te houden van de twee of drie meest in aanmerking komende kandidaten en de mogelijkheden voor een gezamenlijk aanschafprogramma van rond 350 toestellen te onderzoeken. Voorzitter van de stuurgroep was de Noorse materieeldirecteur Hamre. De eerste taak was het eens te worden over de kandidaten. De experts waren unaniem van mening dat de evaluatie moest gaan tussen de winnaar van de Amerikaanse *light-weight fighter*-competitie, de Franse Mirage F1 met M53-motor en de Zweedse Saab Viggen (afb. 1). Operationele en technische evaluatieteams van internationale samenstelling brachten in de zomer van 1974 bezoeken aan de betrokken vliegtuigfabrikanten en aan de overheden in Frankrijk, de VS en Zweden. Van de overheden wilde men met name weten in hoeverre de betrokken vliegtuigen ook bij de luchtmacht in het land van oorsprong in dienst zouden komen en op welke overheidsondersteuning men bij de totstandkoming van een gezamenlijk bouwprogramma zou kunnen rekenen. Dit om zeker te stellen dat het land van oorsprong via een aanzienlijk eigen aandeel in het consortium belang had bij de ontwikkeling en instandhouding van een bruikbaar wapensysteem.

In Amerika werden Northrop en General Dynamics (GD) bezocht. De Northrop Cobra vloog inmiddels als YF-17 en de kleinere tegenhanger van GD als YF-16. Beide toestellen waren besteld als *technology-demonstrator* in het kader van de USAF *light-weight fighter*-competitie. In de onderhandelingen met de Amerikaanse overheid bleek dat men daar grote haast maakte met deze competitie en dat het winnende toestel verder zou worden ontwikkeld tot *air combat fighter* voor de USAF. Omdat de USAF in eerste instantie 650 vliegtuigen zou afnemen en de Europese landen zowel ruime industriële deelneming als participatie in het management werd geboden, kon de Europese bijdrage aan de ontwikkelingskosten op een laag niveau worden bepaald. Bovendien werden vervolgbestellingen en verkopen aan derde landen geschat op 1000 toestellen, een totaalprogramma dus van 2000 toestellen.

In Frankrijk werd de Mirage F1 met de nieuwe, nog niet volledig ontwikkelde M53-motor geëvalueerd. Met die motor moest de Mirage dus nog voor het eerst vliegen, maar voor de rest lag het ontwerp nagenoeg vast. De Franse overheid bleek

Tab. 1 Vergelijking van de stuwkracht-gewichtverhouding met vroegere jachtvliegtuigen, de mogelijke tegenstanders en tussen de kandidaten onderling

Type	Stuwkracht	Gewicht	Verhouding
Gloster Meteor	3.300 kg	8.000 kg	0,41
Hawker Hunter	4.500 kg	8.000 kg	0,56
F-104G	7.200 kg	9.500 kg	0,75
Mirage F1/M53	8.500 kg	11.600 kg	0,73
Viggen	13.000 kg	16.800 kg	0,78
F-16	10.800 kg	9.800 kg	1,10
Mig-21 Fishbed K	6.600 kg	8.000 kg	0,82
Mig-23 Flogger	11.800 kg	14.000 kg	0,84

na onderhandelingen, overigens tegen de wens van de Franse luchtmacht in, bereid bij een keuze van de Mirage door de vier landen in ieder geval zelf ook 120 toestellen af te nemen. Samen met verkopen aan derde landen voorzagen men dan een programma-omvang van ruim 1100 vliegtuigen.

Als laatste werd in Zweden de nieuwste versie van de Viggen met een sterkere motor bekeken. Van dit type was de productie voor de Zweedse luchtmacht al in voorbereiding. Van de bekeken toestellen was de Viggen de zwaarste en de minst geschikte jagerbommenwerper. Omdat bij een gezamenlijk bouwprogramma van de vier landen met Zweden geen verkopen aan derden werden verwacht, moest worden uitgegaan van de bouw van een serie van slechts 500 vliegtuigen, met als alternatief rechtstreekse aanschaf in Zweden met volledige indirecte compensatie.

Keuze

In oktober 1974 bracht de stuurgroep tussentijds verslag uit aan de vier defensie-ministers over de resultaten van de — veelal onder leiding van de Nederlandse lgen Stokla gevoerde — onderhandelingen en over de stand van zaken bij de evaluatie. Een definitieve uitspraak was eerst mogelijk zodra de USAF haar keuze tussen de YF-16 en de YF-17 had bepaald. Deze viel op 13 januari 1975 ten gunste van de General Dynamics F-16 uit. In het nog diezelfde maand afgeronde Europese evaluatierapport bleek dat de F-16 in militair-technisch opzicht het op vrijwel alle punten van Mirage en de Viggen won. Van groot belang daarbij was dat de F-16 dankzij het lichte vlieggewicht en de bijzonder krachtige Pratt & Whitney F100-motor een veel gunstiger stuwkracht-gewichtverhou-

ding had dan de beide Europese vliegtuigen (tabel 1). Dit was van grote invloed op de prestaties, zoals een ongeëvenaarde wendbaarheid. Van de beide andere kandidaten had de Mirage de voorkeur boven de Viggen. Prijstechnisch was de F-16 in aanschaf 24% goedkoper dan de Mirage en 25% goedkoper dan de Viggen, en hij bleek ook in exploitatie, vooral door het geringste brandstofverbruik, het goedkoopst (tabel 2).

Tab. 2 Vergelijking van de fly-away-prijzen, de programmakosten voor 102 vliegtuigen en de geboden financiële omvang van de compensatie via coproductie; van de F-16 waren twee prijzen afgegeven: de *most probable price*, een op ervaringsgegevens gebaseerde voorcalculatie en de contractuele *not-to-exceed-price* (bedragen in f mln)

	Fly-away-prijs (ex. btw)	Programmakosten (incl. btw)	Compensatiepercentages bij:	
			mini-mum-program:	totale productie-vooruitzichten:
F-16				
<i>most probable</i>	12,8	2.145		80% bij 1500 vltgn 120% bij 1500 vltgn
<i>not-to-exceed</i>	13,8	2.300	58%	
Mirage F1/M53	17,1	2.770	70%	103% bij 1100 vltgn
Viggen	18,0	2.950	75%	75% bij 500 vltgn

Op 17 februari 1975 overlegden de vier ministers in Brussel over de conclusies van de stuurgroep. Militair-technisch waren die duidelijk, doch de politieke en economische aspecten van de „aankoop van de eeuw” waren ondoorzichtiger. Daarbij ging het in dit stadium eigenlijk nog alleen tussen de F-16 en de Mirage. Vooral de pro-Mirage-lobby trachtte met nadruk de toekomst van de Europese luchtvaartindustrie te koppelen aan de keuze voor de Mirage. Ook de Nederlandse luchtvaartindustrie voelde veel voor een keuze in die richting. Fokker, toen nog met het Duitse VFW gefuseerd, trachtte de VFW-614 en de eigen F-28 in Europa aan de man te brengen en zijn aandeel in de Airbus-productie te vergroten. Ook zou het aandeel van Fokker in de coproductie van de Mirage groter zijn dan bij de F-16 (tabel 3). Soortgelijke overwegingen speelden niet alleen in Nederland, maar in het bijzonder ook in België een rol door affiniteiten van de Waalse industrie met Dassault. In informeel politiek overleg tussen

Nederland en België bleek zelfs een bereidheid een meerprijs van 10% voor de Mirage te betalen in ruil voor Franse concessies op het gebied van de Europese luchtvaartsamenwerking. Op 3 april concludeerden de ministers unaniem dat de F-16 zowel operationeel als prijstechnisch de voorkeur genoot en dat zij verwachtten voor het aflopen der offertes begin juni een besluit te kunnen nemen. Nu begon de Franse overheid aan het slotoffen-

Afb. 2 Met de beslissing tot aanschaf van de F-16 zou het gezicht van de vliegende slagkracht van de KLu voor enkele decennia worden bepaald

sief. In een verklaring aan Nederland en België deed de Franse regering een beroep op beide landen de Mirage te kiezen ter bevordering van de Europese luchtvaartindustrie. Het prijsverschil mocht, aldus de Franse regering, geen voorwendsel zijn voor een niet-Europese keus en kon in definitieve contractbesprekingen nog wel worden weggewerkt. Hoewel men het aan Nederlandse zijde een weinig acceptabele procedure vond eerst te kiezen en vervolgens over de weinig uitgewerkte prijsaanpassingen te onderhandelen, bleven de Belgen aarzelen. Na intensief overleg hakte het kabinet-Den Uyl op 24 mei 1975 de knoop door ten gunste van de F-16 (afb. 2), mits ook de partners dezelfde keuze zouden maken. Noorwegen en Denemarken hadden zulks inderdaad gedaan

Tab. 3 Arbeidsmarktaspecten voor Nederland bij de keuze tussen de Mirage en de F-16, zoals gebaseerd op de productievoorzichten

	1100 Mirages	2000 F-16's
Programmakosten van 102 vliegtuigen (ex. btw)	f 2.390 mln	f 1.985 mln
Compensatiewaarde voor de Nederlandse industrie, t.w. — vliegtuigindustrie (vnl. Fokker)	f 2.480 mln	f 2.420 mln
— mechanische industrie (DAF, VMF, Philips Mach.)	f 310 mln.	f 810 mln
— elektronische industrie (HSA, Oldelft)	f 830 mln	f 660 mln
Aantal manjaren	31.000	25.000
Looptijd in jaren	12	8 à 9
Aantal arbeidsplaatsen	2.600	3.000

en het wachten was op België, dat op 7 juni ten slotte ook voor de F-16 koos. In een uitvoerig situatierapport legde minister Vredeling de gegevens van de evaluatie en de eindafweging van het kabinet voor aan de Tweede Kamer, die op 5 juni 1975 na een stevig debat met de keuze akkoord ging.

F-16-programma

Het Memorandum of understanding (MOU) dat op 10 juni 1975 door de vijf defensie-ministers was ondertekend, legde de basis voor een langdurig samenwerkingsverband. Daarin namen de VS op zich de *full-scale development* (FSD) van de F-16 tot een operationeel gevechtsvliegtuig te voltooien en ook de projectleiding in de vorm van een *Systems project office* (SPO) te verzorgen. De Europese landen zouden per vliegtuig een bedrag van \$ 470.000 betalen als bijdrage in de FSD-kosten

Tab. 4 Opbouw van in het MOU vastgelegde *not-to-exceed*-prijs van de F-16 voor de Europese luchtmachten

Vliegtuigcasco en CFAE	\$ 3.450.000	57%
Pratt & Whitney F100-motor	\$ 1.445.000	24%
Westinghouse APG-66 radar	\$ 372.000	6%
GFAE (standaard USAF)	\$ 153.000	2%
Bijdrage ontwikkelingskosten	\$ 470.000	7%
Industrieel management	\$ 5.000	1%
Dubbele fabricagemiddelen	\$ 196.000	3%
	\$ 6.091.000	

CFAE Contractor Furnished Aerospace Equipment (instrumenten en avionica); GFAE Government Furnished Aerospace Equipment (niet type-gebonden radio-, IFF- en EOY-apparaat)

en ook vertegenwoordigers afvaardigen in het SPO. De leiding van het F-16-programma kwam te berusten bij het *F-16 Steering committee*, bestaande uit de materieeldirecteuren van de vijf luchtmachten onder voorzitterschap van de VS.

Ook werd in het MOU de *not-to-exceed*-prijs van de F-16 (tabel 4) en de bestelde aantallen vliegtuigen als volgt vastgelegd:

België	116 vliegtuigen, waarvan 14 in optie;
Denemarken	58 vliegtuigen, waarvan 10 in optie;
Noorwegen	72 vliegtuigen;
Nederland	102 vliegtuigen, waarvan 18 in optie;
Ver. Staten	650 vliegtuigen.

De opties waren bedoeld als een middel om een eventuele onvoorziene stijging van de projectkosten op te vangen. Voor Nederland kwam daarbij

dat minister Vredeling zich had verplicht tot een extra inspanning om te komen tot de ontwikkeling van een Europees vliegtuig waarmee de NF-5 zou kunnen worden vervangen. Zo nodig zouden de gelden die met deze optie waren gemoeid, aan zo'n Europees project kunnen worden toegevoegd. Dat hield in dat het laatste Starfighter-squadron dan niet door de F-16 maar door het Europese toestel zou worden vervangen. Eind mei 1978 zou over deze opties moeten worden beslist. Ondanks het Nederlandse initiatief, dat mede leidde tot de vorming van de *Independant European programme group (IEPG)*, bleek toen een nieuw Europees gevechtsvliegtuig niet haalbaar. Ook kon op dat moment worden geconstateerd dat de inmiddels afgesloten contracten en compensatieovereenkomsten geen overschrijding van de projectkosten hadden veroorzaakt, zodat de drie landen hun opties in vaste orders konden omzetten.

Het 998-vliegtuigenprogramma

Gelijktijdig met het MOU was in 1975 slechts een voorlopig koopcontract voor de F-16 getekend. In de onderhandelingen die daarna volgden, werden voor de Europese landen de door de Amerikaanse overheid te leveren goederen (de vliegtuigen, toebehoren en onderdelen) en diensten (projectmanagement, contractonderhandelingen, configuratiebeheer en documentatieverzorging) tot in detail vastgelegd. De Zweedse schrijver Ingemar Dörfer, die in zijn boek „Arms deal” het F-16-selectieproces heeft geanalyseerd, concludeert dat

... it took another two years of negotiating before the legal contracts — the Letters of Offer and Acceptance (LOA) were signed in May 1977. During these negotiations surprises unpleasant to the defence ministers and parliaments surfaced from time to time, but no more unusual and on the whole less costly than in other weapons procurement affairs.

Vervolgens sloot de USAF namens het consortium contracten af voor de levering van de vliegtuigen met de hoofdaannemer General Dynamics en met verschillende toeleveranciers, zoals Pratt & Whitney voor de motor, Westinghouse, de winnaar van het radarcontract en vele andere leveranciers van zg. *government-furnished aerospace equipment (GFAE)*. In die onderhandelingen zag de Amerikaanse overheid erop toe dat de hoofdaannemer en de verschillende onderaannemers subcontrac-

ten plaatsten in de vier Europese landen, conform de in het MOU vastgelegde compensatieparagraaf die de volgende Amerikaanse garantie bevatte:

40% van de aanschafwaarde van de 348 vliegtuigen besteld door de Europese landen;

10% van de aanschafwaarde van de 650 vliegtuigen voor de USAF;

15% van de aanschafwaarde van alle door derde landen te bestellen vliegtuigen.

Alleen al de bouw van 998 vliegtuigen leverde zo voor de Europese industrie in haar totaliteit coproductiewerk op ter waarde van 58% van de 348 vliegtuigen. Daarboven kwam nog de coproductie als resultaat van verkopen aan derden. Het streven was dat het werk naar rato van de bestelomvang over de afzonderlijke landen zou worden verdeeld. De industriële capaciteit van die landen liep echter nogal uiteen (afb. 3). Zo konden alleen

	AIRCRAFT ASSEMBLY	ENGINE ASSEMBLY	AIRCRAFT COMPONENTS	ENGINE MODULES	AIRCRAFT SUBCOMPONENTS	AUXILIARIES	MECHANICAL SUBSYSTEMS	ALTERNATE MISSION EQUIP	SUPPORT EQUIPMENT
United States	•	•	•	•	•	•	•	•	•
Belgium	•	•	•	•	•	•			
Denmark				•	•	•	•	•	
The Netherlands	•		•	•	•	•			
Norway				•	•	•	•		

Afb. 3 De opzet en werkverdeling tussen de vijf landen

België en Nederland beschikken over een vliegtuigindustrie met de mogelijkheid voor eindassemblage, en alleen bij FN in België bestond een straalmotorindustrie. Vooral door dat laatste zou België t.o.v. de Scandinavische landen wat worden overbedeeld met subcontracten. Uiteindelijk leverde de bouw van 998 Europese en Amerikaanse F-16's voor Nederland coproductiewerk op met een omvang van 53% van de aanschafwaarde van de 102 Nederlandse vliegtuigen. De extra compensatie als gevolg van verkopen aan derde landen neemt echter nog steeds toe zolang de F-16 in de wereld een verkoopsucces blijft. Inmiddels zijn 763 toestellen aan derde landen verkocht, zodat nu al voor meer dan 75% van de aanschafwaarde van de 102 Nederlandse vliegtuigen coproductiewerk naar de Nederlandse industrie is gevloeid. Bij het plaatsen van subcontracten gold als uitgangspunt dat alle voor Europa bestelde vliegtui-

Afb. 4 De fabriekshal van Fokker op Schiphol, waar de Nederlandse en Noorse F-16's werden geassembleerd uit delen afkomstig van de vijf deelnemende landen, om vervolgens te worden ingevlogen en afgeleverd

gen ook in Europa zouden worden geassembleerd en ingevlogen, d.w.z. bij Sabca in België 174 stuks (116 voor België en 58 voor Denemarken) en bij Fokker (afb. 4) ook 174 stuks, nl. 102 voor Nederland en 72 voor Noorwegen. Voorts zou voor elk in Europa te fabriceren onderdeel slechts één fabriek worden gekozen. Daarmee werd bereikt dat iedere deelnemende industrie al op grond van het 998-programma rendabele seriegroottes van rond 500 stuks van haar onderdeel kon fabriceren. Later konden de series door vervolgbestellingen en verkopen aan derde landen nog verder toenemen. Om tegemoet te komen aan de verschillen in arbeidsproductiviteit en economische omstandigheden tussen Europa en Amerika werd bij het toekennen van coproductiecontracten het beginsel van *reasonably competitive bidding* gehanteerd. Ook werden voor de verrekening van de uitbestedingen vaste omrekenkoersen en een centrale *currency clearing house* gehanteerd ter stabilisatie van de economische parameters. Zodoende konden de Europese landen een belangrijk deel van de coproductie rechtstreeks met hun eigen valuta betalen. Niettemin leidde de coproductie tot meerkosten t.o.v. de (hypothetische) mogelijkheid dat alle toestellen rechtstreeks in de VS zouden zijn gefabriceerd. Oorzaken daarvoor waren de extra investeringen in fabricage- en assemblage lijnen (*duplicate tooling*), de extra overheadkosten van de hoofdaannemer GD om de productie bij onder- en onder-onderaannemers te managen, alsmede de over het algemeen minder gunstige man-uurprijzen in Europa en de geringere *learning-curve*-effecten bij verscheidene produktielijnen.

Invoering in de KLu

Bij de behoeftebepaling van het aantal vliegtuigen ter vervanging van de Starfighter bij de KLu was

men aanvankelijk uitgegaan van 5 squadrons à 18 operationele (eenpersoons) vliegtuigen plus 2 tweepersoons vliegtuigen voor training in squadronverband. Daarenboven was een omscholings-eenheid met 12 tweepersoonsvliegtuigen noodzakelijk. Totaal dus een behoefte aan 112 vliegtuigen. In de besluitvorming rond de Defensienota 1974 had minister Vredeling dat aantal om financiële redenen teruggebracht tot 102 stuks. Daarom waren per squadron slechts 16 één- en 2 tweezitters voorzien, ervan uitgaande dat deze laatste ook operationeel inzetbaar waren, wat bij de F-16 inderdaad het geval is. Evenmin waren reservevliegtuigen voor het opvangen van vredesverliezen aangeschaft. Deze zouden in een later stadium en in samenhang met de vervanging van de NF-5 worden besteld.

Het in 1975 ontworpen afleverschema voorzag in een geleidelijke aflevering van 20 à 22 vliegtuigen per jaar tussen midden 1979 en midden 1984. Behoudens enkele aanloopmoeilijkheden kon Fokker de voor de KLu bestemde vliegtuigen volgens schema afleveren.

Vervolgbestellingen

Reeds kort na de aflevering van de eerste F-16 werden plannen op tafel gelegd om de F-16-aanschaf te vervolgen met bestellingen die in 1984 konden aansluiten op de productie en assemblage van de 102 vliegtuigen bij de Nederlandse industrie. Zo'n vervolgbestelling vergde vanwege de aanmaak van zg. *long lead items* een looptijd van 3½ jaar. Allereerst waren reservevliegtuigen nodig voor het opvangen van onvermijdelijke verliezen door ongevallen. Uitgaande van een levensduur van 20 jaar zouden er in ieder geval tot 1999 reserves moeten zijn; daarna zou door uitfasering van de oudste F-16's geen reserve meer nodig zijn. Berekeningen leerden dat het ging om 30 extra F-16's. Ook werd geconstateerd dat bij volledige vervanging — dus incl. de benodigde reserve — van de 4 NF-5 squadrons met de F-16 slechts 81 vliegtuigen nodig waren, 19 stuks minder dan wanneer de NF-5 door een ander type zou worden vervangen. In maart 1980 ging de Tweede Kamer akkoord met het principe van vervolgbestellingen met een totaal van 111 vliegtuigen in jaarlijks vast te stellen bestelseries.

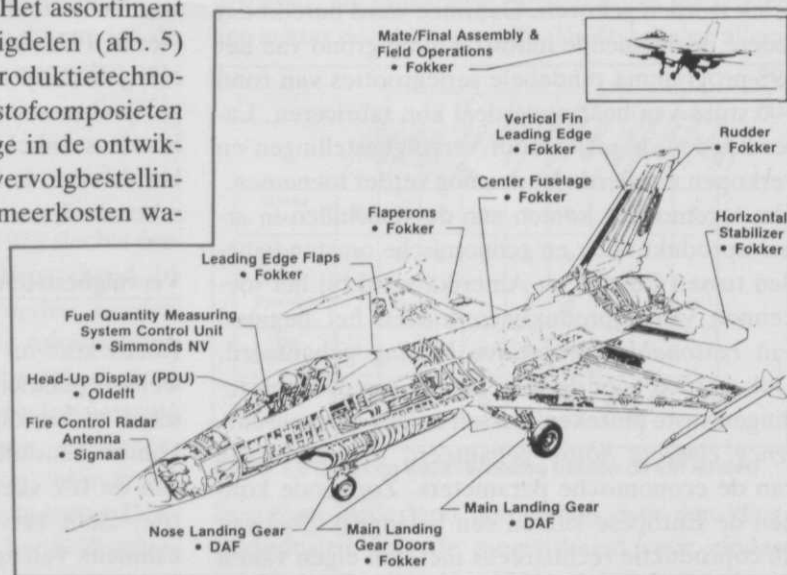
Omdat de andere Europese consortiumlanden op

dat moment geen vervolgbestellingen overwogen, de VS daarentegen een groeiend aantal F-16's — inmiddels reeds 2485 stuks — in productie namen, werden de Nederlandse vervolgbestellingen geplaatst in bilaterale samenwerking, maar onder de paraplu van het oorspronkelijke MOU. Zo bleef de opzet gehandhaafd dat de Nederlandse orders door de USAF werden ingepast in haar contracten met GD. De eerste twee bestellingen van december 1980 en 1981 van resp. 22 en 18 toestellen konden zelfs worden ingepast in een Amerikaanse meerjarenbestelling, hetgeen een extra prijsvoordeel ter waarde van 2 toestellen opleverde. De Amerikaanse overheid zegde op deze bestellingen een compensatie toe met een soortgelijk percentage van de aanschafwaarde en onder dezelfde condities als bij de initiële bestelling. Het assortiment in Nederland te bouwen vliegtuigdelen (afb. 5) werd zelfs uitgebreid met de uit productietechnologisch oogpunt interessante koolstofcomposieten staartvlakken. Doordat de bijdrage in de ontwikkelingskosten niet meer over de vervolgbestellingen was verschuldigd en er geen meerkosten wa-

ren verbonden aan in de drie andere Europese landen te produceren delen, lag de geraamde vliegtuigprijs bij de vervolgbestellingen in vergelijking met de op het prijspeil van 1975 bepaalde NTE-prijs aanzienlijk lager (tabel 5).

De derde jaarlijkse bestelling van eind 1982 moest vanwege de hoge dollarkoers en krapte in de luchtmachtplannen worden beperkt tot de minimaal nog rendabele productieomvang bij Fokker van 12 toestellen. Ook toen eind 1983 de vierde jaarbestelling moest worden vastgesteld, bleek 12 toestellen per jaar het financiële maximum. Dat jaar deed zich echter een belangrijke keuze voor, nl. doorgaan met jaarlijkse bestellingen of de laatste 57 toestellen in één keer bestellen. In dat laatste geval zou de fabrikant GD de door de Ameri-

Afb. 5 De door de Nederlandse industrie in grote series vervaardigde delen van de F-16; voor Fokker kwam daar nog de eindassemblage van 306 toestellen bij (*mate-through-delivery*)

Tab. 5 Financiële gegevens van de 102 initieel aangeschafte F-16-vliegtuigen en de 111 in vier vervolgbestellingen aangeschafte vliegtuigen, zoals in de verschillende situatierapporten uiteengezet

	Initiële serie	Eerste vervolgsérie	Tweede vervolgsérie	Derde vervolgsérie	Vierde vervolgsérie
Prijspeil	1975	1980	1981	1982	1983
Aantal F-16's	102	22	20	12	57
Projectkosten (f mln; incl. btw)	2260	463	560	510	2345
Gemiddelde vliegtuigprijs (\$ mln)	5,42	7,57	8,42	9,41	9,92
Idem op prijspeil van 1975 (\$ mln)	5,42	4,59	4,61	5,02	5,14
Aanschafwaarde (f mln; excl. btw)	2009	359	452	420	1907
Compensatiewaarde: (f mln; excl. btw)	1064	186	225	219	1527
Compensatiepercentage	53%	52%	50%	52%	80%
Comp.-percentage t.g.v. verkoop derden	23%				
Werkgelegenheid (manjaren)	16300	1219	1125	888	7700
Meerkosten door coproductie (f mln; incl. btw)	340	59	51	33	171
Rendement van de compensatie (compensatiewaarde per gulden meerkosten)	3,6	3,7	5,2	7,8	10,5

kaanse overheid gegarandeerde compensatie van zo'n 53% verhogen tot 80%, omdat hij dat kort tevoren ook had gedaan bij een Belgische vervolgbestelling van 44 toestellen. Voor het laatste werd gekozen en met het huidige produktietempo van een vliegtuig per maand zal de laatste van de 213 voor de KLu bestemde F-16's begin 1992 worden afgeleverd.

Tot na die tijd blijft de Nederlandse industrie ingeschakeld voor coproductie van vliegtuigdelen en assemblage van niet alleen de eigen KLu-vliegtuigen, maar ook die van enkele andere luchtmachten, waarbij Fokker dankzij de verbeterde economische omstandigheden en de opgedane ervaring vrijwel concurrerend is. Behalve op 306 in Nederland geassembleerde en ingevlogen F-16's zal de Nederlandse industrie straks kunnen terugzien op produktieseries van bijna 1600 rompmiddenstukken en 1500 vleugeldelen, ruim 1000 onderstellen, radarsets, enz.

Realisatie

De invoering van de F-16 in de KLu is een langduriger en omvangrijker project geworden dan van welk voorgaand type dan ook. Gelijktijdig met de komst van de F-16 zijn de vijf F-16-bases (Leeuwarden, Volkel, Twenthe, Gilze-Rijen en Eindhoven) grondig verbouwd, grotendeels bekostigd uit het NAVO-infrastructuurfonds. Ook werden nieuwe onderhoudsprocedures en een geautomatiseerde onderhoudsadministratie ingevoerd. Ten slotte werden met de USAF belangrijke overeenkomsten afgesloten teneinde maximaal gebruik te maken van haar logistieke kanalen. Het spreekt vanzelf dat de Europese industrie, die was ingeschakeld bij de productie van bepaalde onderdelen, eveneens kan mededingen naar leveringen voor reservedelen en modificatiepakketten. Deze laatste vormen bij de F-16 vanwege de zg. *configuratiegroei* een belangrijker verschijnsel dan bij vroegere typen.

Configuratiegroei

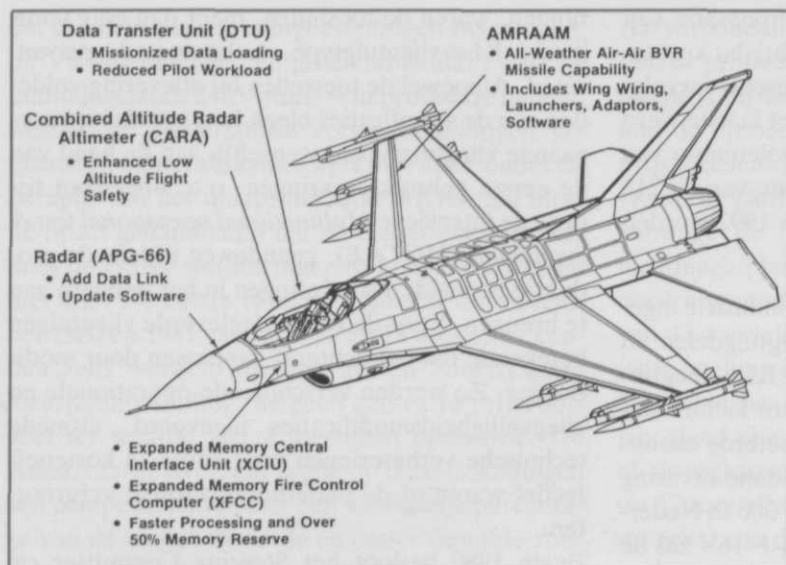
Toen de vijf landen in 1975 het MOU tekenden, was besloten de F-16 *technology demonstrator* tot een volwaardig gevechtsvliegtuig te ontwikkelen. Toen de eerste F-16's in 1979 in dienst werden ge-

nomen, waren de toestellen, meer dan enig voorgaand KLu-vliegtuigtype, technologisch *geavanceerd*. Alhoewel de toestellen bij aflevering voldeden aan de specificaties bleek het, net als bij voorgaande vliegtuigtypen, wenselijk aan de hand van de eerste gebruikservaringen, o.a. opgedaan tijdens de intensieve *Multinational operational test & evaluation (MOT&E)*, gaandeweg tijdens de productie bepaalde verbeteringen in het ontwerp aan te brengen. Voor de reeds afgeleverde vliegtuigen betekende dat het achteraf aanpassen door modificaties. Zo werden verschillende operationele en vliegveiligheidsmodificaties ingevoerd, alsmede technische verbeteringen voor zover ze kosteneffectief waren of de onderhoudbaarheid vergrootten.

Begin 1980 besloot het Steering Committee op Amerikaans initiatief tot een *Multi-staged improvement program (MSIP)* voor de F-16, bedoeld om op langere termijn het groeipotentieel van het toestel te benutten voor operationele verbeteringen. De Europese landen volgden de Amerikanen in de productie slechts met de eerste stap, nl. enkele interne voorzieningen die achteraf moeilijk zouden zijn aan te brengen, zoals vleugel- en rompbedrading, computercapaciteit en koelvermogen voor de elektronica. De USAF ontwikkelde het toestel door de inbouw van nieuwe apparatuur en mogelijkheden tot het meevoeren van geavanceerde wapens verder door tot de F-16C/D, die vanaf 1984 werd geproduceerd. Niettemin werden met het *Operational capability upgrade (OCU)*-programma vanaf 1987 enkele van die ontwikkelingen op het gebied van de vliegveiligheid en het vergroten van de operationele bruikbaarheid ook in de Europese F-16A/B vliegtuigen ingevoerd (afb. 6). Door de configuratiegroei zijn de operationele mogelijkheden van de laatste KLu-vliegtuigen, die in 1992 uit de fabriek rollen, aanzienlijk groter dan die van de eerste toestellen uit 1979. Dankzij verschillende modificatieprogramma's, die ca. 5% van de totale projectkosten bedragen, zullen alle F-16-vliegtuigen van de KLu echter op dezelfde technologische standaard zijn gebracht als de laatste, in 1992 te leveren, toestellen.

Ontwikkeling projectkosten

Een vergelijking van de geraamde en werkelijke projectkosten is bij de F-16 niet eenvoudig. De ra-

Afb. 6 De *Operational capabilities upgrade* (OCU)-aanpassing werd vanaf 1987 aangebracht tijdens de productie en via modificatie ook op de reeds afgeleverde toestellen

mingen van de initiële en vervolgbestellingen in tabel 5 zijn alle in het prijspeil van het jaar waarin de vliegtuigen zijn besteld. De via de Amerikaanse overheid aangeschafte vliegtuigen, reservedelen en toebehoren, zoals gespecificeerd in de *Letters of offer and acceptance (LOA)*, zijn in de loop der jaren regelmatig aangepast. Bovendien zijn deze LOA's uitgedrukt in lopende prijzen, de *z.g. then-year dollars (TY \$)*. De betalingen van de F-16 beslaan inmiddels 15 jaar, zodat koersfluctuaties en de inflatie — eind jaren '70 in de VS ruim boven 10% per jaar — belangrijke factoren van de lopende prijzen vormen. In 1990 bedroegen de projectkosten, uitgedrukt in lopende prijzen, ruim f 8,7 miljard (tabel 6). Dat komt neer op zo'n f 40 mln per vliegtuig (systeemprijs). De gemiddelde vliegtuigprijs bedroeg ca. f 24 mln, zodat een globale programmafactor 1,66 van toepassing is. Dat de systeemprijs bij de F-16 relatief hoger is dan bij de F-104G en de NF-5 komt o.a. doordat via de LOA een uitgebreid goederen- en dienstenpakket werd verworven, hetgeen vooral besparend heeft gewerkt op de omvang van de bij DMKLu benodigde projectorganisatie. Ook is bij de F-16 voor een aanzienlijk bedrag aan modificaties opgenomen, hetgeen enerzijds zijn oorzaak vindt in de lange projectduur en anderzijds te maken heeft met de configuratiegroei.

Teruggerekend naar het prijspeil van 1975 betekenen deze meest recente cijfers dat de gemiddelde vliegtuigprijs van de eerste serie van 102 vliegtuigen op \$ 5,91 mln is uitgekomen, dus ruim onder de NTE-prijs van \$ 6,09 mln. De gemiddelde

vliegtuigprijs van de 111 later bestelde vliegtuigen bedraagt op dat prijspeil \$ 4,57 mln.

Vredesverliezen

Luchtmachtplannen moeten bij de aanschaf van vliegtuigen, waarmee gedurende vele jaren dag in

Tab. 6 Overzicht van de projectkosten F-16 in lopende prijzen naar de stand van begin 1990

Per LOA via de Amerikaanse overheid aangeschaft:	
102 vliegtuigen initiële bestelling, incl. bijdrage aan de ontwikkelingskosten	\$ 1004 mln
111 vliegtuigen, vier vervolgbestellingen	\$ 1071 mln
modificaties, incl. OCU	\$ 222 mln
reservedelen	\$ 334 mln
grondtrusting	\$ 115 mln
simulators	\$ 61 mln
training	\$ 5 mln
diensten, o.a. <i>technical support</i>	\$ 53 mln
overige	\$ 61 mln
	<hr/>
	\$ 851 mln
bijkomende (administratieve) kosten	\$ 81 mln
	<hr/>
Totale LOA-waarde	\$ 3007 mln
Tegenwaarde, incl. valutaverliezen	f 7472 mln
Btw en invoerrechten	f 1075 mln
Opdrachten aan de Nederlandse industrie	f 131 mln
Complementaire projecten	f 37 mln
Diversen, o.a. F-16-secretariaat Brussel	f 9 mln
	<hr/>
Totale projectkosten	f 8724 mln

dag uit intensief wordt geoefend, helaas rekening houden met verliezen als gevolg van ongevallen. In de voorgaande artikelen is aangetoond dat in het verleden daarvoor slechts ten dele reserves werden aangeschaft. Bij de F-16 is rekening gehouden met voldoende reserves voor een levensduur van 20 jaar, uitgaande van een prognose van de ongevallenratio van 1,2 vliegtuig per 10.000 vliegreuren tijdens de invoeringsfase en vervolgens een ratio van 0,8. In het aantal van 213 bestelde F-16's zijn 47 reservevliegtuigen opgenomen, toevallig evenveel als het aantal reserve F-104G- en NF-5-vliegtuigen (tabel 7). In verband met de in het begin hoger uitgevallen verliesratio en de verwachting dat met de F-16 — in gemoderniseerde uitvoering — langer dan 20 jaar zal worden geopeerd, maakte de luchtmacht enkele jaren geleden bekend dat een aanvullende behoefte aan reservevliegtuigen bestond. Inmiddels is echter het moment gepasseerd, waarop een aanvullende bestel-

Afb. 7 Een F-16B, voor proefnemingen uitgerust met een forward looking infrared (FLIR)-systeem onder de luchtinlaat

ling nog kan aansluiten bij de in 1992 aflopende productie in Nederland en ook heeft de minister van defensie begin 1990 bekendgemaakt dat het aan de NAVO toegezegde aantal F-16's zal worden verminderd van 162 naar 144 stuks. Het moet mogelijk zijn met de 213 aangeschafte F-16's, waarvan er eind 1990 eenentwintig verloren waren gegaan, tot na 2005 aan de NAVO-verplichtingen te blijven voldoen.

Midlife update

Vanaf 1987 zijn door de vijf oorspronkelijke consortiumlanden studies verricht naar een mogelijke mid-life update (MLU) van de huidige F-16A/B-toestellen. Die studies hebben aangetoond dat de F-16 aërodynamisch en technisch in staat is langer dan de geschatte 20 jaar aan de eisen te blijven voldoen, maar dat de operationele uitrusting moet

Tab. 7 Overzicht van met de vervanging van F-104G en NF-5 gemoeide aantallen F-16 vliegtuigen (eenzitters/tweezitters)

	F/TF-104G	NF-5 A/B	Totaal	F-16 A/B ¹
Operationele taken	90/-	54/-	144/-	128/-
Training in squadronverband	-/10	-/9	-/19	-/16
Opleiding en conversie	6/6	11/10	17/16	10/12
Beschikbare reserve	24/2 ²	10/11 ³	34/13	39/8 ⁴
Totaal aangeschaft	120/18	75/30	195/48	179/36

¹ Als gevolg van de Defensienota zal het aan de NAVO aangeboden aantal vliegtuigen in 1993 worden verminderd van 162 tot 144, waardoor meer reserve ontstaat om die sterkte langer te handhaven.
² Totaal gingen 41 eenzitters en 3 tweezitters verloren; bij aankomst van de eerste F-16's in 1979 waren die getallen resp. 33 en 3. De benodigde sterkte werd in 1977 onderschreden.
³ Totaal gingen 18 eenzitters en 3 tweezitters verloren; bij aankomst van de eerste F-16 ter vervanging van de NF-5 in 1985 waren die getallen resp. 13 en 2.
⁴ Tot op heden gingen 20 eenzitters en 1 tweezitter verloren.

worden gemoderniseerd teneinde de gevechtswaarde te kunnen afstemmen op de operationele omstandigheden van medio jaren '90 en daarna.

Zo'n verlenging van de operationele levensduur is een goedkoop alternatief voor de vervanging van de oudste F-16's, die vanaf 1999 was voorzien. Inmiddels bestaat tussen de vijf landen overeenstemming over de omvang van de te moderniseren systemen, zoals de centrale boordcomputers en de verbeteringen aan de boordradar en de avionica. Moderne technieken bieden de mogelijkheden de vereiste nieuwe deelsystemen geïntegreerd in het vliegtuig aan te brengen, zonder dat dit leidt tot gewichtstoename of een groter ruimtebeslag. De aanpassingen zullen uitmonden in een volledig herontworpen cockpitindeling met een geavanceerd instrumentarium. Daarmee zal de vlieger in staat zijn bij duisternis en onder marginale weersomstandigheden, zonder dat hij zijn doelen met het oog kan waarnemen, met moderne wapens defensief en offensief op te treden. De integratie van benodigde systemen zal door de vijf landen gezamenlijk worden ontwikkeld, zoveel mogelijk op basis van de nieuwste (F-16C/D-)ontwikkelingen.

Ook heeft de KLu al in het midden van de jaren '80 proefnemingen gedaan met verschillende systemen voor het opereren bij duisternis (afb. 7). De daarmee opgedane ervaringen zijn van groot belang voor een actieve Nederlandse rol bij de de-

finiëring van het ontwikkelingsprogramma. De overeenkomst daartoe, die ook de betrokkenheid van de Europese industrie bij dit nieuwe hoofdstuk van het F-16-programma regelt, is via onderhandelingen in het F-16 Steering Committee tot stand gekomen. Na een ontwikkelingsfase van drie jaar zou dan vanaf 1996 met het MLU-om-

bouwprogramma kunnen worden aangevangen. Zoals het nu ernaar uitziet kan met zo'n f 2 mld, of nog geen 20% van de tot nu toe — in reële termen — geaccumuleerde projectkosten, de operationele levensduur van de F-16's van de KLu met de helft worden verlengd. Daarmee zal de F-16-vloot ook ver na 2000 voor zijn taak berekend blijven.

Afscheid

*De trouwe lezer van de Militaire Spectator zal inmiddels wellicht hebben geconstateerd dat **brigade-generaal J. C. A. C. de Vogel** vanwege zijn dienstverlating afscheid heeft genomen van de redactie. In de periode dat hij zijn functie van hoofdredacteur vervulde zijn verschillende wijzigingen ingevoerd die de leesbaarheid van ons maandblad aanzienlijk hebben verbeterd.*

*Niet onvermeld mag voorts blijven dat onlangs, om dezelfde reden, ook **brigade-generaal ir. G. M. van der Laan** na een precies 12-jarig redacteurschap afscheid heeft genomen. Hij heeft met name ervoor gezorgd dat niet alleen aandacht aan de techniek werd besteed, maar dat die bijdragen ook voor de gemiddelde lezer begrijpelijk en leesbaar bleven.*

De redactie heeft node afscheid genomen en zegt beiden hartelijk dank voor de door hen geleverde inspanningen.

T. DE KRUIJF, hoofdredacteur

E.C.G.J. van Duren

kapitein van de Koninklijke luchtmacht

Resultaatgericht procesmanagement

Een aspect van leiding geven in de KLu

Raken civiele managers steeds meer ervan overtuigd dat voor het succesvol opereren op de externe markt een militaire benadering noodzakelijk is [1][2], bij militaire managers valt juist een omgekeerde ontwikkeling te bespeuren, die uitgaat van het toepassen van in de civiele sector ontwikkelde methoden op de interne bedrijfsvoering van het militaire bedrijf in vredestand.

Ook binnen de Koninklijke luchtmacht wordt in toenemende mate getracht op rationele wijze vorm te geven aan de ontwikkeling en implementatie van een managementmethodiek die tot een betere beheersbaarheid van (het resultaat van) de bedrijfsvoering leidt. In dit artikel eerst een stuk ontstaanshistorie van deze methodiek, alsmede de filosofie die eraan ten grondslag ligt. Vervolgens wordt de aanpak binnen de Logistieke dienst van de Vliegbasis Leeuwarden beschreven, waarna ten slotte aandacht wordt besteed aan de huidige stand van zaken m.b.t. realisatie van een praktische, binnen de KLu toepasbare, uitwerking van deze managementmethodiek.

Ontstaan

Reeds in de jaren '70 ontstond in de KLu het besef dat niet alleen aandacht moet worden besteed aan de kwaliteit van producten en diensten, maar ook aan de kwaliteit van het individueel functioneren van de medewerkers. Elk individu werd verantwoordelijk voor de kwaliteit van zijn functioneren binnen een proces, waardoor het proces automatisch beheerst zou zijn [3].

De eerste, door de hoogste leiding gedragen, gedachtenvorming op dit gebied vormde de Beleidsvisie Leiding geven [4], waarin de Bevelhebber der Luchtmacht (BDL) in eerste aanleg zijn zienswijze heeft neergelegd over de individuele kwaliteiten waarover leidinggevend in de

KLu zouden moeten beschikken. In feite is daarin een gedeelte van de managersrollen, zoals Henry Mintzberg die reeds in 1973 onderkende [5], geconcretiseerd naar de KLu-organisatie. In dit kader moet worden opgemerkt dat in de literatuur management en leiderschap veelal als complementair worden beschouwd. Naar mijn mening is een manager een persoon die tijdig gewenste resultaten boekt door het ontplooiën van rationele, leidinggevende activiteiten, hetgeen inhoudt dat management en leiderschap juist integraal zijn verweven.

In een later stadium zijn door de BDL ook de relaties tussen de individuele leidinggevend genormeerd. Daarbij staan het aangaan en nakomen van wederzijdse afspraken centraal: „de tijd van vrijblijvendheid en non-professionalisme is definitief ten einde” [6]. Daartoe heeft de BDL nadere invulling aan de concreet te nemen acties gegeven door het instellen van de Stuurgroep Leiding geven, onder voorzitterschap van de Souschef Operatiën van de Luchtmachtstaf.

Inmiddels waren op diverse KLu-onderdelen al parallele activiteiten gestart, die als gemeenschappelijk kenmerk hadden dat zij zochten naar wegen waarlangs de uitgangspunten van de BDL konden worden geoperationaliseerd. Met name binnen de logistieke diensten van de F-16-onderdelen werd getracht (mede onder druk van bevindingen van de Algemene Rekenkamer [7] en het in het zicht komende zelfbeheer [8]) tot een beter beheersbare, resultaatgerichte bedrijfsvoering te komen. Voor de zich (reeds eerder ook buiten de KLu) ontwikkelende bedrijfskundige theorieën werden verschillende benamingen gebruikt.

Management by objectives (MBO). Deze term werd voor het eerst als zodanig gebruikt door MBO-pionier Peter Drucker, n.a.v. een in 1943 door hem uitgevoerde studie naar het manage-

ment van de General Motors Corporation [9]. In de jaren '60 kwam MBO in Amerikaanse bedrijven tot grote bloei. De eerste structurele literatuur op dit gebied verscheen in 1965 [10]. Sinds 1975 is MBO als managementfilosofie opgenomen in de Grondslagen inzet KLu (GIKLu) [11]. MBO komt neer op het definiëren van te bereiken meetbare, tijdgebonden doelstellingen tussen de hiërarchie opeenvolgende leidinggevende niveaus.

Management bij exceptions (MBE). Volgens de definitie zoals die in de GIKLu [11] wordt gehanteerd is dit het sturend ingrijpen in de uitvoeringsprocessen in nauwkeurig omschreven uitzonderingsgevallen die betrekking hebben op over- of onderschrijding van vooraf precies geformuleerde normen.

Resultaatgerichte bedrijfsvoering (RGB). Analooq aan MBO en gelanceerd tijdens de Logistieke-informatievergadering (LIV) 1987 als resultaatgericht management, gericht op de stijl van besturen in relatie tot prestatieverbetering van medewerkers en rendementsverbetering van het bedrijfsproces [12].

Procesmanagement (PM). Het door middel van procesdefinities, input- en outputmetingen, verificatie en terugkoppeling naar de processen, beheersbaar maken van management- en uitvoeringsprocessen [13].

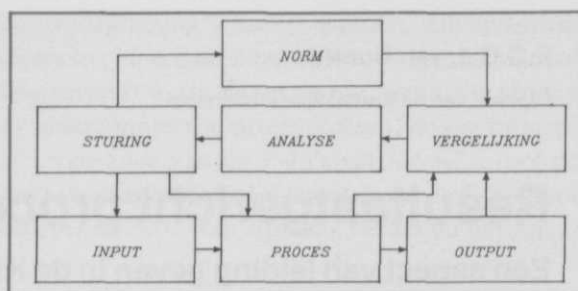
In dit artikel wordt de term Resultaatgericht Procesmanagement¹ (RGPM) geïntroduceerd als de combinatie van MBO, MBE, RGB en PM.

Filosofie

In de managementfilosofie van RGPM wordt de betrokkenheid van het personeel in een organisatie vergroot en wordt een hogere kwaliteit en kwantiteit van het werk bereikt door het maken van afspraken tussen hiërarchie opeenvolgende niveaus betreffende de te bereiken resultaten.

Deze afspraken worden vastgelegd in managementcontracten. Daarbij gaat het als gevolg van (inter)nationale ontwikkelingen in toenemende mate niet meer uitsluitend om doeltreffendheid (effectiviteit), maar ook om doelmatigheid (effi-

¹ Deze term is reeds geïntroduceerd door DMKLu/SKZ in Memo U892/88/SKZ (1988).

Afb. 1 RGPM: een regelsysteem waarbij een bekend proces op zinvolle wijze wordt bestuurd door corrigerende acties als gevolg van verschillen tussen gemeten resultaten en gestelde normen

ciency), teneinde de kosten zo laag mogelijk te houden. In dit kader kan de belastingbetaler als klant worden beschouwd, die voor een zo laag mogelijke prijs (defensiebegroting) een kwalitatief goed produkt (veiligheid) wenst.

Om dat te bereiken moeten doelstellingen worden nagestreefd die voldoen aan de criteria: zinvol, kort, duidelijk, ondubbelzinnig, logisch onderling samenhangend, kwantitatief omschreven, objectief meetbaar, tijdgebonden, praktisch realiseerbaar en voor medewerkers subjectief haalbaar [14]. Daarbij moeten ook de medewerkers worden doordrongen en overtuigd van het nut en de haalbaarheid van die doelstellingen. Op deze wijze worden zij ertoe bewogen actief in deze bedrijfsvoeringsconceptie te participeren. Als alle medewerkers nauwkeurig weten wat met de uiteenlopende werkzaamheden gezamenlijk moet worden bereikt, dan kunnen zij hun activiteiten hierop afstemmen. Door die betrokkenheid zullen de motivatie en effectiviteit van het werk toenemen. Zo ontstaat een integrale, resultaatgerichte bedrijfsvoering.

Om dit te bereiken is het noodzakelijk dat er in de organisatie duidelijkheid bestaat over de inhoud van functies. Daartoe moeten bevoegdheden en daarvan afgeleide verantwoordelijkheden van de betrokken functionarissen ondubbelzinnig worden vastgesteld en beschreven. Tevens worden m.b.v. procesanalyses de processen beschreven waarmee de gestelde doelen moeten worden gerealiseerd. Daarna worden die doelstellingen vertaald naar eisen of normen die aan de processen (moeten) worden gesteld.

Voorts vinden op periodieke basis rapportages plaats om de opeenvolgende bestuurders van hogere-ordeprocessen inzicht te geven in de bereikte kwaliteits- en kwantiteitsniveaus [15]. Vervolgens

zal een continue evaluatie van die normen plaatsvinden, waarbij wordt gezien of de inputs, de randvoorwaarden, de sturing en de opbouw van de processen (nog) leiden tot realisatie van de doelstellingen en of ze wellicht aanpassing behoeven.

RGPM gaat dus uit van een regelsysteem waarbij een bekend proces op zinvolle wijze wordt bestuurd door corrigerende acties als gevolg van verschillen tussen gemeten resultaten en gestelde normen (afb. 1).

Aanpak binnen de Logistieke dienst van Vlb Leeuwarden

Uitgangspunten

Op de Vlb Leeuwarden is, mede uitgaande van de reeds door andere vliegbases opgedane ervaringen, in een kort tijdsbestek een conceptie voor implementatie en instandhouding van RGPM binnen de Logistieke dienst ontwikkeld en vastgelegd in regelgeving [16].² Daarbij zijn de volgende uitgangspunten gehanteerd [17].

— Er moet worden voorkomen dat bij de betrokkenen enerzijds (te) hoog gespannen verwachtingen worden gewekt en anderzijds een „sweeping concepts“-gedachte ontstaat. De invoering van RGPM kan beter plaatsvinden volgens de „stapsgewijs voorwaarts“-methode.

— Voorts is ervan uitgegaan dat elke logistieke officier in staat moet worden geacht de voor zijn organisatie-element relevante doelstellingen te definiëren. Teneinde de betrokkenheid van de leidinggevenden te garanderen, zullen zij enerzijds zelf actief moeten meedenken, maar anderzijds vrijheid van handelen moeten krijgen m.b.t. de wijze waarop zij de gestelde doelen willen bereiken.

— Om het geheel beheersbaar te maken zullen formulering en rapportage van realisatie van doelstellingen moeten plaatsvinden vanaf het afdelingshoofd-niveau en moeten op alle leidinggevende niveaus metingen worden verricht naar de kwaliteit van het functioneren. Ook moeten op het uitvoerende niveau metingen worden verricht die een ongefilterd inzicht geven in de mogelijkheden tot functioneren en moeten produktiemetingen

worden verricht aan de hand van valide steekproeven.

Hieronder wordt de strekking van deze conceptie behandeld, waarbij achtereenvolgens definities, procesbeschrijvingen en procesbeheersing aan de orde komen.

Definities

Doelstellingen

Een doelstelling is de van tevoren vastgelegde omschrijving van een te bereiken eindresultaat. De Logistieke dienst heeft als hoofddoelstelling het zo effectief mogelijk (externe doelstelling) en efficiënt mogelijk (interne doelstelling) voldoen aan de operationele behoeftestelling. De diverse organisatie-elementen binnen de Logistieke dienst hebben hiervan afgeleide, steeds verder gedetailleerd omschreven doelstellingen.

Processen

Teneinde de doelstellingen te realiseren moeten zij bekend zijn; maar ook de processen waarmee zij moeten worden gerealiseerd moeten bekend en beheersbaar zijn. Een proces is een geregelde operatie die input transformeert tot output.

Input bestaat uit alle benodigde middelen om een proces uit te voeren. Output bestaat uit bewerkte producten of geleverde diensten, met alle vrijkomende produktiemiddelen en afvalstoffen. De input kan worden onderverdeeld in een hoofdinput en een neveninput. De neveninput is opgebouwd uit de randvoorwaarden waarbinnen het proces moet plaatsvinden. Een randvoorwaarde is de mate van beschikbaarheid van een produktiemiddel. De output is op analoge wijze onderverdeeld in een hoofdoutput en een nevenoutput (afb. 2).

De Procesverantwoordelijke functionaris (PVF)

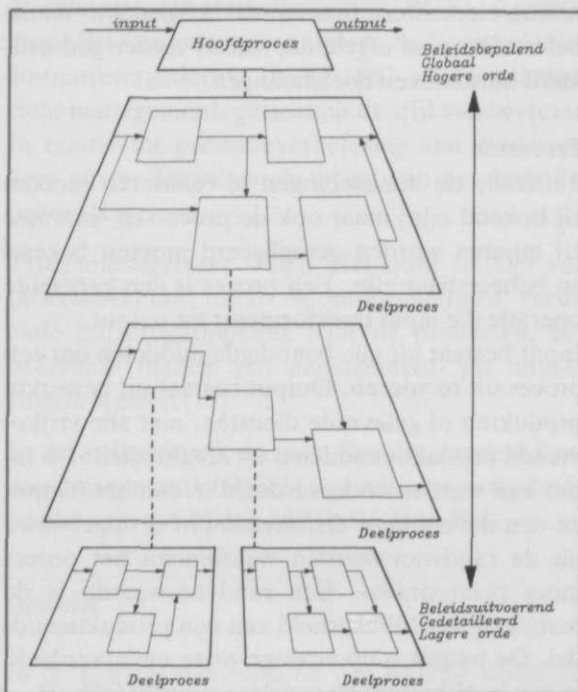
De PVF (ook wel procesbeheerder of -manager genoemd) beheert en bestuurt binnen de randvoorwaarden de hem toegewezen processen. Hij is verantwoordelijk voor de effectiviteit en efficiency van het gehele proces en speelt een belangrijke rol bij het vaststellen en realiseren van de doelstellingen. Per proces wordt door de Chef Logistieke dienst (CLD) een PVF aangewezen. Een PVF kan verscheidene processen onder zijn beheer hebben en in beperkte mate invloed uitoefenen.

² De auteur is functioneel nauw betrokken geweest bij de totstandkoming van dit concept.

nen op de kwantiteit en de kwaliteit van de produktiemiddelen. In afb. 2 is dit schematisch weergegeven.

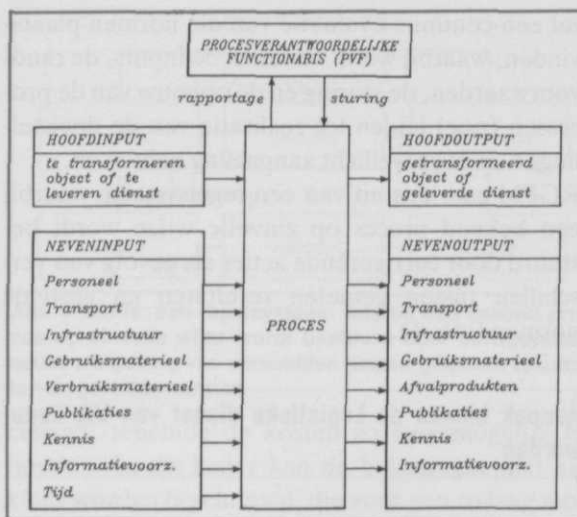
Procesniveaus

Naar analogie van de steeds toenemende detaillering van de logistieke doelstellingen worden ook de processen steeds verder gedetailleerd naarmate de organisatie-elementen van beleidsbepalend over gaan in beleidsuitvoerend (afb. 3). Dat houdt in dat de PVF eindverantwoordelijk blijft voor het hoofdproces, maar de verantwoordelijkheden (en dus ook de bevoegdheden) voor de daarbinnen plaatsvindende deelprocessen delegeert aan de PVF'n op een lager niveau. In afb. 3 is ook te zien dat outputs van voorgaande processen (kunnen) fungeren als inputs voor opvolgende processen.

Procesbeschrijvingen

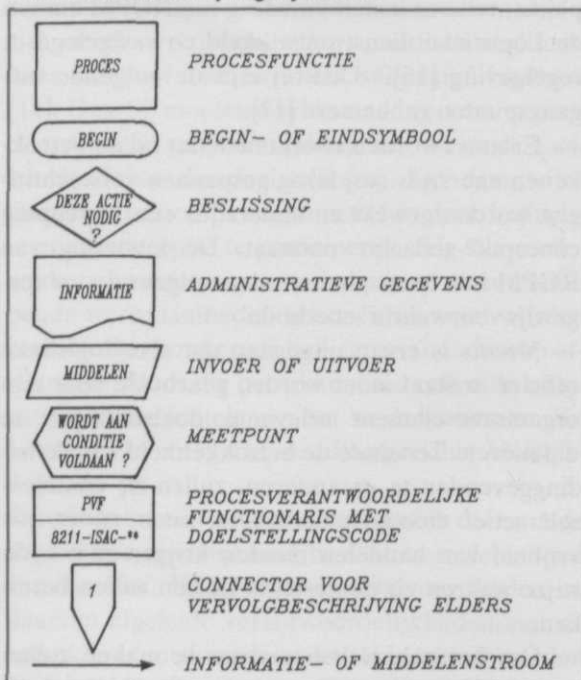
Een procesbeschrijving is een in woord en beeld vastgelegd proces. Het hulpmiddel bij de totstandkoming ervan is de procesanalyse. Procesbeschrijvingen zijn nodig om procesmanagement te realiseren, omdat de natuurlijke doorstroming van processen loodrecht staat op de hiërarchieke commandostructuur. De organisatie kan vanuit dit oogpunt dus beter worden beschreven in de vorm van processen dan in de vorm van functies. Op die manier ontstaat een procesgerichte i.p.v. een dis-

Afb. 2 Schematische weergave van een proces

Afb. 3 Globale hogere-ordeprocessen worden steeds verder gedetailleerd naar lagere-ordeprocessen naarmate de organisatie-elementen van beleidsbepalend overgaan in beleidsuitvoerend

Afb. 4 Procesbeschrijvingsymboliek

ciplinegerichte organisatie. De PVF is verantwoordelijk voor de totstandkoming en instandhouding van actuele procesbeschrijvingen.³ De symbolen waaruit procesbeschrijvingen zijn opgebouwd zijn (lokaal) gestandaardiseerd (afb. 4), uitgaande van twee criteria. Er wordt geen gra-

³ T.g.v. de taakverdeling binnen de WGPM zijn binnen de Logistieke dienst van Vlb Leeuwarden de processen vooral nog niet integraal beschreven en wordt momenteel uitsluitend de procesbeheersingsmethode geëvalueerd.

fisch onderscheid gemaakt tussen fysieke stromen en informatiestromen, omdat dit onderscheid reeds blijkt uit het symbool waar de stroom naar toe vloeit. Voorts wordt het aantal symbolen geminimaliseerd, zodat een simpel en voor iedereen gemakkelijk te onthouden systeem ontstaat.

Procesbeheersing

Integratie van doelstellingen en processen

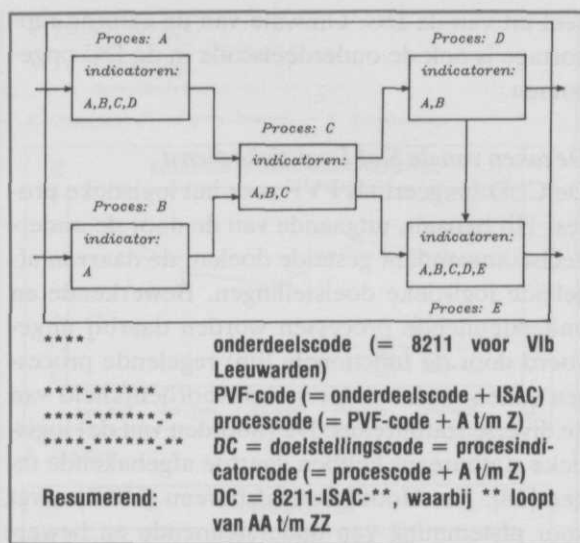
Om processen zinvol te kunnen sturen zijn doelstellingen nodig. Om die doelstellingen op effectieve en efficiënte wijze te kunnen realiseren zijn beheersbare processen nodig. Doelstellingen en processen zijn dus nauw aan elkaar gerelateerd; hetgeen overigens niet wil zeggen dat op voorhand geen doelstellingen kunnen worden geformuleerd, zonder dat de processen bekend zijn. Dat gebeurde tot nu toe immers altijd al. Het al dan niet beheersbaar (en dus bekend) zijn van processen heeft uitsluitend invloed op de mate waarin (effectiviteit) en de wijze waarop (efficiency) de doelstellingen kunnen worden gerealiseerd.

De doelstelling als norm

Als de doelstellingen zowel kwalitatief als kwantitatief zijn beschreven, zal de vertaalslag naar proces- en outputnormen moeten plaatsvinden. De normen van voorgaande processen vormen daarbij de randvoorwaarden voor het beschouwde proces. In de praktijk zijn de kwalitatieve outputnormen doorgaans op een werkbaar wijze omschreven in de van toepassing zijnde regelgeving. De kwantitatieve procesnormen zijn vaak wel gevoelsmatig bekend, maar niet exact omschreven. In eerste instantie worden, uitgaande van de bestaande randvoorwaarden, realiseerbare doelstellingen geformuleerd en getransformeerd naar procesnormen. Op langere termijn kan dan, uitgaande van de mate van realisatie van de doelstellingen, structurele aanpassing van de randvoorwaarden plaatsvinden.

Procesindicatoren en realisatiegraad

Een procesindicator is een kental dat een objectief meetpunt vormt voor evaluatie en analyse. Alle kwantitatieve procesnormen en kwalitatieve outputnormen moeten worden uitgedrukt in gekwantificeerde procesindicatoren.⁴ Door de werkelijk gemeten waarde van de procesindicator te verge-

Afb. 5 Systematiek van de doelstellingscode

lijken met de genormeerde waarde ervan, blijkt direct de realisatiegraad, d.w.z. in welke mate de desbetreffende doelstelling is gerealiseerd. Procesindicatoren geven een PVF dus de mogelijkheid metterdaad sturend op te treden.

Systematiek van de doelstellingscode

Teneinde ondubbelzinnigheid en onderlinge horizontale en verticale afstemming van doelstellingen (en dus procesindicatoren) te realiseren, alsmede de relatie met processen en PVF'n vast te leggen, is voor rapportage en procesbeschrijvingen een werkbaar coderingssysteem noodzakelijk; de systematiek van dat systeem is weergegeven in afb. 5. Bij het vaststellen ervan is een aantal (deels arbitraire) uitgangspunten gehanteerd.

Elke PVF beheert maximaal 26 processen tegelijkertijd en per proces worden maximaal 26 doelstellingen gedefinieerd.⁵ Voorts wordt per doelstelling slechts één procesindicator gedefinieerd, waarbij de doelstellingscode (DC) gelijk is aan de procesindicatorcode. Teneinde de PVF en het bijbehorende organisatie-element te onderscheiden maakt de *Integrated system allocation code* (ISAC)

⁴ Hiervoor wordt ook de term prestatie-indicator gebruikt. N.m.m. geeft de procesindicator uitsluitend een gekwantificeerde waarneming van een toestand aan, de realisatiegraad geeft aan in hoeverre een doelstelling is gerealiseerd, en de prestatie-indicator is een maat voor de door de PVF subjectief geleverde prestatie, uitgaande van alle factoren die op het proces en hem zelf van invloed zijn.

⁵ In de praktijk zal een PVF niet meer dan 10 processen beheeren en per proces zullen niet meer dan 5 doelstellingen worden geformuleerd. De aantallen van 26 zijn theoretische maxima die worden bepaald door de aard van de codering.

deel uit van de DC. Omwille van de externe rapportage is ook de onderdeelcode in de DC opgenomen.

De taken van de Staf Logistieke dienst

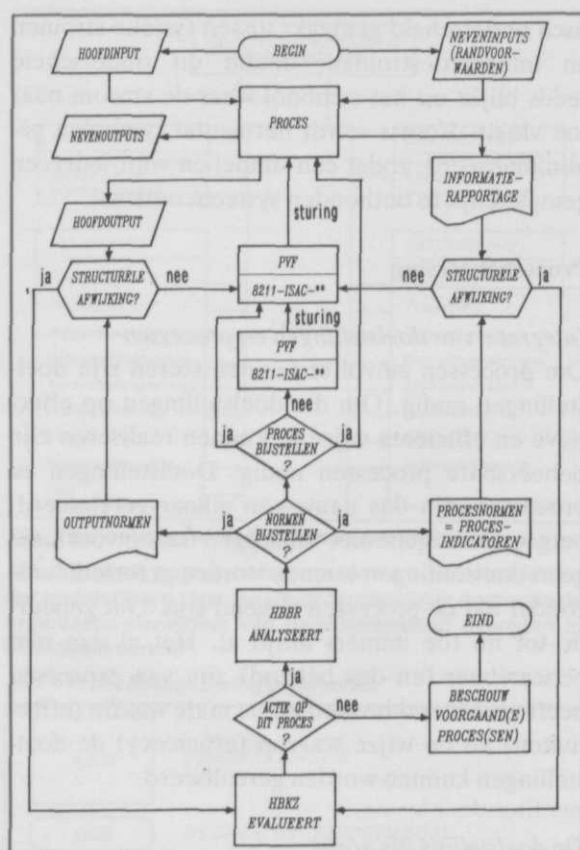
De CLD fungeert als PVF voor het logistieke proces. Hij bepaalt, uitgaande van de door de onderdeelcommandant gestelde doelen, de daarvan afgeleide logistieke doelstellingen. Bewerkende en ondersteunende processen worden daarbij uitgevoerd door de functionele lijn; regelende processen vallen veelal onder verantwoordelijkheid van de diverse stafbureaus. De (hoofden van de) logistieke stafbureaus hebben daartoe afgebakende taken [18]. Het Hoofd Bedrijfsbureau (HBB) zorgt voor afstemming van ondersteunende en bewerkende onderhoudsprocessen. Het Hoofd Bureau infrastructuurbeheersing (HBIB) zorgt voor coördinatie bij de voorziening en instandhouding van het produktiemiddel infrastructuur. Het Hoofd Bureau bedrijfsrationalisatie (HBBR) zorgt voor normstelling en analyse van alle logistieke processen. Het Hoofd Bureau kwaliteitszorg (HBKZ) zorgt voor ondersteuning bij, en voortgangscontrole op realisatie en actualisatie van procesbeschrijvingen, alsmede voor verificatie en evaluatie van alle logistieke processen.

Kwaliteitskringen en self-control

Voor het waarborgen van de kwaliteit van het functioneren zijn verificatie van de produktkwaliteit tegen de outputnorm en van de produktkwantiteit tegen de procesnorm van belang. Daarbij moeten diensten ook als producten worden beschouwd. Nog belangrijker is echter dat de kwaliteit wordt gewaarborgd door toepassing van beheerste en dus beheersbare processen [19]. In de praktijk komt dat neer op het realiseren van regelbare structuren (kwaliteitskringen) waarbij alle medewerkers binnen het eigen verantwoordelijkheidsgebied zelfregulerend kunnen werken (*self-control*). Om dat te realiseren zullen gemaakte fouten en onvolkomenheden bewust zichtbaar moeten worden gemaakt; niet om mensen te straffen, maar om ervan te leren.

Procesbeheersing door kwaliteitswaarborging

In afb. 6 is weergegeven hoe de procesbeheersing wordt gerealiseerd. De outputs van voorgaande processen fungeren als input voor het beschouwde

Afb. 6 Procesbeheersing binnen de Logistieke dienst

proces. De hoofdoutput kan worden gelimiteerd door de *bottleneck*. Dit is de randvoorwaarde wier capaciteitsgrens het eerst wordt bereikt. De PVF stuurt het proces door een continue vergelijking van de bereikte resultaten met de kwalitatieve outputnormen enerzijds en de kwantitatieve procesnormen anderzijds. Ook HBKZ voert die evaluatie periodiek uit en indien *structurele* afwijkingen worden geconstateerd zal hij in overleg met de PVF de oorzaken ervan lokaliseren. Indien de oorzaak aan de inputzijde ligt wordt eerst het voorgaande proces op analoge wijze beschouwd. Op die manier wordt een continue onderlinge horizontale afstemming van processen en doelstellingen gewaarborgd. Ingeval de oorzaak niet aan de inputzijde ligt zal HBBR de HBKZ-evaluatie analyseren en beziën of de outputnormen en/of procesnormen moeten worden bijgesteld. Als dat het geval is zullen dus de doelstellingen moeten worden aangepast, waardoor een verticale afstemming wordt gerealiseerd. Indien dat niet het geval is zal HBBR beziën of (in overleg met de PVF) het proces moet worden bijgesteld. Zo niet, dan is de oorzaak van de structurele afwijking tussen de re-

sultaten en de normen gelegen in de sturing van het proces en zal de PVF van het hogere-ordeproces de PVF van het beschouwde proces direct moeten „aansturen”, d.w.z. hierop moeten aanspreken.

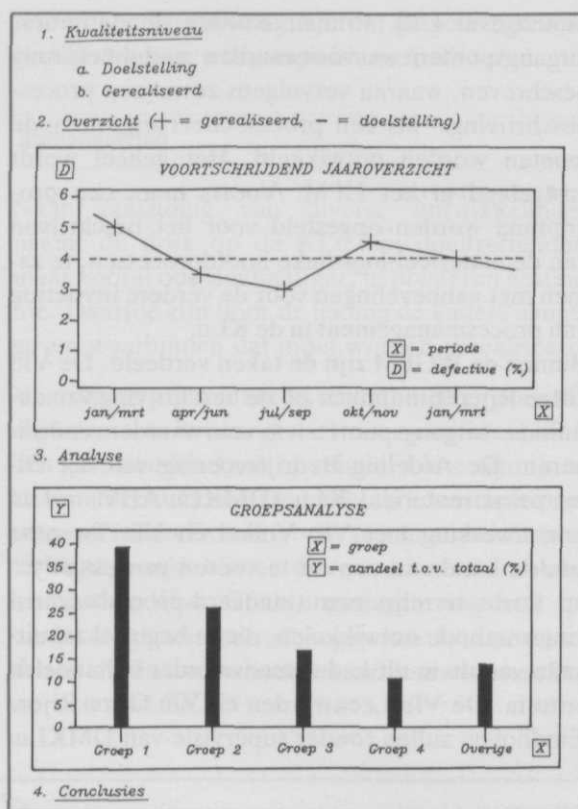
Kwaliteitsbeheersing

Door de veelheid aan voorschriften in de organisatie is een stelselmatige verificatie van de randvoorwaarden alleen mogelijk indien inzicht bestaat in de regelgeving die voor een organisatie-element van toepassing is. Door middel van het Handboek kwaliteitsbeheersing (HKB), waarvan HBKZ de bewaker is, worden uit het totaal aan regelgeving de voor een uitvoerend organisatie-element relevante gedeelten op compacte wijze gepresenteerd. Door het regelmatig verifiëren van de aspecten die in het HKB zijn opgenomen wordt een gefundeerd inzicht verkregen in de mogelijkheden tot goed functioneren. In feite worden hier dus rechtstreekse metingen verricht naar de mate waarin op het uitvoerende niveau wordt voorzien in randvoorwaarden, teneinde zeker te zijn van ongefilterde informatie.

Periodieke rapportage

Om de PVF van het totale logistieke proces (CLD) en de PVF'n van de logistieke deelprocessen inzicht te geven in de mate waarin de (deel)processen worden beheerst, alsmede de mogelijkheid te verschaffen om, waar nodig, op zinvolle wijze in te grijpen, vinden elk kwartaal vier rapportages plaats.

Per doelstelling wordt door de PVF een RGPM-voortgangsrapportage opgemaakt, bestaande uit managementcontract met logboek. Om inzicht te verschaffen in de mate van realisatie van doelstellingen en de oorzaken van niet-realisatie, wordt door HBKZ per PVF een RGPM-realisatierapportage opgemaakt. De houders van het HKB (werkcentrumchefs) maken een RGPM-kwaliteitsbeheersingsrapportage op, teneinde kwaliteitsbeheersing door *self-control* te realiseren en te registreren. Randvoorwaardendiscrepancies, normafwijkingen, mogelijke verbeteringen in procedures en voorschriften, alsmede de relevantie van de diverse vragen worden aldus periodiek geëvalueerd. Deze rapportage is van cruciaal belang voor de organisatie, omdat alleen dan gerichte actie kan worden ondernomen indien tekortkomin-

Afb. 7 RGPM-kwaliteitsverificatierapportage

gen ongefilterd bekend zijn. Ten slotte wordt door HBKZ een RGPM-kwaliteitsverificatierapportage opgemaakt om, n.a.v. gehouden valide steekproeven, inzicht te verkrijgen in de kwaliteit van de output en de randvoorwaarden. Het HBKZ van de Vlb Leeuwarden doet dat zoals geschetst in afb. 7.

Werkgroep Procesmanagement (WGPM)

Teneinde de RGPM-activiteiten in de diverse operationele onderdelen te bundelen, coördineren en structureren, is door de Commandant van het Commando Tactische luchtmacht (CCTL) de onafhankelijk opererende WGPM ingesteld⁶ met als doel het realiseren van een Handboek Procesmanagement (HPM), dat kan dienen als uitgangspunt en naslagwerk voor een methodische en uniforme aanpak voor implementatie en instandhouding van procesmanagement op operationele onderdelen.

De taken van de WGPM kunnen als volgt worden

⁶ De auteur heeft vanuit zijn functie als HBBR Vlb Leeuwarden zitting gehad in de WGPM.

samengevat [20]. Primair worden de definities, uitgangspunten en voorwaarden ondubbelzinnig beschreven, waarna vervolgens zowel een procesbeschrijvings- als een procesbeheersingsmethode moeten worden ontwikkeld. Het geheel wordt vastgelegd in het HPM. Voorts moet een programma worden opgesteld voor het beschrijven van de materieel-logistieke hoofdprocessen, te zamen met aanbevelingen voor de verdere invoering van procesmanagement in de KLu.

Binnen de WGPM zijn de taken verdeeld. De Vlb Gilze-Rijen/Eindhoven zal de beschrijving van definities, uitgangspunten en voorwaarden coördineren. De Afdeling Bedrijfsvoering van het Directoraat materieel KLu (DMKLu/ABV) zal in samenwerking met Vlb Volkel en Vlb Twenthe aan de hand van een uit te voeren procesanalyse op korte termijn een standaard-procesbeschrijvingsmethode ontwikkelen, die in beginsel zal uitgaan van de in dit kader reeds eerder behandelde criteria. De Vlb Leeuwarden en Vlb Gilze-Rijen/Eindhoven zullen (onder supervisie van DMKLu/

ABV) een procesbeheersingsmethode ontwikkelen. Vlb Leeuwarden is daartoe inmiddels gestart met de evaluatiefase van de in dit artikel beschreven methodiek, die in eerste aanleg het tweede en derde kwartaal van 1990 heeft beslagen.

Het Hoofd Bureau Plannen en bedrijfsvoering (CTL/HBPB) is verantwoordelijk voor het vastleggen van de resultaten in het HPM. De Afdeling Gedragwetenschappen van het Directoraat Personeel KLu (DPKLu/AGW) adviseert m.b.t. de invoeringsaspecten.

Vooralsnog lijken acht randvoorwaarden voor succesvolle implementatie en instandhouding van RGPM binnen de KLu te kunnen worden onderkend [21][22][23]:

- de filosofie moet worden gedragen door het gehele management, hetgeen inhoudt dat er bereidheid moet bestaan tot delegatie;
- invoering moet integraal plaatsvinden, teneinde de betrokkenheid van alle medewerkers te garanderen;

Literatuur

1. R. Ogilvie — *Krijgen is een kunst; omtrent krijgskunde en ondernemersstrategie*. Stenfert Kroese, Leiden (1990).
2. B.G. James — *Verover de markt; de onderneming op oorlogspad*. L.J. Veen, Utrecht (1987).
3. E.J.L. Steenbergen — *Studie inzake integrale kwaliteitszorg op materieel-logistiek gebied (102/10/74/SKZ)*. DMKLu (1974).
4. F.J. de Jong — *Beleidsvisie leiding geven (0100.740/095.150)*. BDL (1988).
5. H. Mintzberg — *The nature of managerial work*. Harper & Row, New York (1973).
6. W.C. Louwerse — *Inspiratie alleen niet voldoende. Vliegende Hollander 45(1990)(12)5*.
7. *Gevechtsgereedheid/inzetbaarheid van het F16-wapensysteem van de Koninklijke Luchtmacht. Hand. Tweede Kamer 21 481, nrs 1-2, hfdst. X, 3.10.1 (1989-90)206*.
8. A.L. ter Beek — *Zelfbeheer bij Defensie in ruime mate toepassen. Defensiekrant 8(1990)(14)1*.
9. P.F. Drucker — *The concept of the corporation*. John Day, New York (1946)41.
10. G.S. Odiorne — *Management by objectives; a system of managerial leadership*. Pitman, New York (1965).
11. *Grondslagen inzet Koninklijke luchtmacht (VS 21-1600-004) hfdst. V. KLu (1975)23*.
12. R.A.B.C. Rammers — *Conceptstudie inzake het ontwikkelen van een integrale visie over de kwaliteitsfunctie van het ressort DMKLu (U1059/SKZ/89)*. DMKLu (1989).
13. C.J. Schieman — *Beheersing van bedrijfsprocessen*. Stenfert Kroese, Leiden (1989).
14. J.E. Jones en J.W. Pheiffer — *Handbook for group facilitators*. University Associates, San Diego/Cal. (1974).
15. J.M. Juran — *Quality control handbook, 8 - Upper management and quality*. McGraw-Hill, New York (1988).
16. *Inzake toepassing van resultaatgerichte bedrijfsvoering (RGB) (OLD 20; KBV 90/016)*. Vlb Leeuwarden (1990).
17. D. McConkey — *20 ways to kill MBO. Management Rev. (1972)(10)4*.
18. *Voorschrift bedrijfsvoering voor de onderhoudssector (VS 21-1000-007) dl 1, bd 1, hfdst. 3, 7, 8. KLu (1985)*.
19. J. in 't Veld — *Analyse van organisatieproblemen*. Elsevier, Amsterdam (1978).
20. M. van Ginkel — *Procesmanagement, bijl. A - Besluitenlijst verg. Werkgroep Procesmanagement (900180/18091)*. CTL (1990).
21. R.A.G. Vos — *Doelmatigheid van onderhoudsorganisaties. Mil. Spect. 159(1990)(4)153*.
22. H. Natte en S.J. Steendijk — *Procesmanagement; een onderzoek naar de mogelijke implementatie van procesmanagement binnen de Koninklijke Luchtmacht*. KMA, Breda (1989)89.
23. J.M. Melisie — *Procesmanagement, bijl. B - Notitie inzake resultaatgericht management en produktgericht organiseren (90.106/2J)*. Vlb Gilze-Rijen/Eindhoven (1990).

- er is een doeltreffende procedure nodig waarmee aanpassingen van de organisatiestructuur kunnen worden gerealiseerd;
- de PVF'n moeten de mogelijkheid krijgen om invloed uit te oefenen op de kwantiteit en kwaliteit van de randvoorwaarden;⁷
- er zijn mechanismen nodig waardoor op verschillende niveaus prikkels aanwezig zijn om de doelstellingen voor het desbetreffende organisatie-element te bereiken;
- het informatiebeleid moet de informatieverzorging op de informatiebehoefte van de PVF'n afstemmen;
- leidinggevendenden moeten de opleiding en ervaringsopbouw hebben om op verschillende niveaus als PVF te kunnen functioneren;
- op onderdeelniveau moeten voldoende capaci-

⁷ Opmerkelijk is dat enerzijds het naderende zelfbeheer de PVF'n een grotere invloed op de materiële randvoorwaarden verschaft, terwijl anderzijds het onlangs gecentraliseerde personeelsmutatiebeleid hen grotendeels hun invloed op de personele randvoorwaarden ontnemt.

teit en kennis aanwezig zijn om de noodzakelijke bedrijfskundige analyses te kunnen uitvoeren.

Samenvatting

Naar aanleiding van diverse ontwikkelingen neemt de druk op de KLu om doeltreffender, maar vooral ook doelmatiger, te presteren gestaag toe. Daartoe zijn door de leiding de kaders aangegeven waarbinnen dat moet worden gerealiseerd.

Vervolgens zijn op brede schaal in de organisatie separate activiteiten gestart die momenteel worden gestroomlijnd om op relatief korte termijn te komen tot een bruikbare methode voor implementatie en instandhouding van resultaatgericht procesmanagement binnen de operationele onderdelen van de KLu. Of de ingeslagen weg leidt tot succes zal grotendeels afhangen van de mate waarin aan de daarvoor nodige randvoorwaarden kan worden voldaan.

Onderscheiding voor artikel in de Militaire Spectator

Het doet ons genoegen te kunnen melden dat het in september 1989 gepubliceerde artikel „De defensie-inspanning onder invloed van Gorbatsjov”, van de hand van onze adjunct-hoofdredacteur, toenmaals kolonel, thans commodore Klu *B. A. C. Droste*, door het hoofdbestuur van de Nederlandse Officieren Vereniging is bekroond met de NOV-Publiciteitsprijs 1990.

In de Algemene ledenvergadering van 28 november jl. is de onderscheiding aan cde Droste uitgereikt.

REDACTIE

drs. A. P. Witlox

res. luitenant-kolonel der Limburgse jagers b.d.

B. J. C. Dibbets

Een vergeten generaal

Het ideaal van de Verenigde Nederlanden was in de loop der eeuwen vaak een illusie, soms werkelijkheid, maar nooit dood. Anderhalve eeuw geleden viel het weer eens in duigen. In het zuiden ontstond na enig geharrewar de staat België, waarvan de wapenspreuk *l'Union fait la force* vaker illusie dan werkelijkheid leek te zijn.

De breuklijn lag mentaal gezien bij de grote rivieren, al drongen de grote mogendheden ons ten slotte een staatsgrens op, die verdacht veel leek op de frontlijn van 1648, het einde van de Tachtigjarige Oorlog.

In Limburg en vooral in Maastricht bestond omstreeks 1830 veel sympathie voor de idee zich los te maken van het noorden. Maastricht heeft een relatief grote bijdrage geleverd aan de totstandkoming van het nieuwe België. Een aanzienlijk aantal personen, afkomstig uit de burgerij van Maastricht, heeft zich daarvoor ingezet. In Maastricht waren de tradities van Brabant en Luik, het moderne liberalisme en het oude vertrouwde katholicisme, van meer belang dan de band met de vesting, die in 1632 voor het noorden werd veroverd door stadhouder Frederik Hendrik. Deze was indertijd via de Maas op weg naar Brussel, de hoofdstad der Nederlanden, gegaan. Ook toen bleef een Oranje als „Heer der Nederlanden” een illusie. De vrede van 1648 bezegelde de tweedeling van de Nederlanden. Gedeelten van Vlaanderen, Brabant en het huidige Limburg behielden de onder Frederik Hendrik opgelegde en als grievend ervaren status van generaliteitsland.

Voor de opbloei van gevoelens

van aanhankelijkheid en trouw aan Koning Willem I was de periode van opname in diens Koninkrijk der Nederlanden (1815-1830) te kort. Klomk hier niet in 1813 het lied *Von der Maas bis an die Memel?* Sprak de Maastrichtse burgerij geen Frans? Kortom: toen in het begin van de 19e eeuw het nationalisme ontwaakte en men zich emotioneel wilde binden aan een staat, dan was dat aan de vooravond van de Belgische Opstand in Maastricht aan het zuiden.

De standvastigheid van één man, de vestingcommandant, heeft dat verhinderd. Terwijl veel militairen Willem I ontrouw werden, hield generaal Chassé de citadel van Antwerpen en generaal Dibbets Maastricht. Dibbets werd erom verguisd; een eeuw na de Belgische Opstand sprak men in Maastricht nog kwaad van hem. Tijdens de crisis en de Tweede Wereldoorlog werd hij vergeten. Zijn naam siert in Maastricht geen straat, geen plein, geen brug. Alleen een cenotaaf staat op het terrein van de Tapijnkazerne, leeg en onopgemerkt.

Generaal Dibbets

Bernardus Johannes Cornelis Dibbets werd op 7 september 1782 geboren als zoon van de stadsbouwmeester van Arnhem. Op 1 mei 1796 trad hij als cadet in dienst bij het leger van de Bataafse Republiek en bleef 43 jaren onafgebroken in dienst, tot zijn dood op 29 maart 1839. Als luitenant diende hij te Zutphen, in Zeeland en in Duitsland. In 1805 was hij ingedeeld bij de garde jagers van het leger van de raadspensionaris

Rutger Jan Schimmelpenninck. Van 1806 tot 1810 duldde keizer Napoleon een Koninkrijk Holland. Koning Lodewijk benoemde Dibbets in 1807 tot kapitein-commandant van de koninklijke garde, nam hem op in de „Orde der Unie”, bevorderde hem in 1809 tot luitenant-kolonel en belastte hem met het commando over de vesting Delfzijl. Later in dat jaar richtte Dibbets op verzoek van de koning van Holland in Amersfoort een regiment lichte infanterie op. In 1810 ging hij in Franse dienst over.

Generaal Dibbets, geportretteerd door P. Barbiers

Na het herstel van de Nederlandse onafhankelijkheid in 1813 richtte Koning Willem I, die toen nog de titel Souverein Vorst had, weer een Nederlands leger op. Hij gelastte alle Nederlanders onmiddellijk ontslag uit Franse dienst te nemen. Dibbets deed dat op 15 februari 1814 en werd een van de adviseurs van de soevereine vorst bij de samenstelling en inrichting van wat nu de Koninklijke landmacht heet. Op 11 maart 1814 werd hij met behoud van zijn rang van kolonel voorlopig benoemd tot inspecteur der infanterie. Op 21 april werd hij definitief inspecteur der infanterie onder bevoordering tot generaal-majoor.

Inmiddels was Napoleon van zijn ballingsoord Elba ontsnapt en ontstond een nieuwe Franse dreiging. Gedurende ruim drie maanden, de zg. honderd dagen, hielden de Franse legers de geallieerden opnieuw bezig. Op 18 juni

1815 leed Napoleon een definitieve nederlaag bij Waterloo. Drie dagen later gaf hij zich over, waarna hij naar Sint Helena werd verbannen. Tijdens de honderd dagen bezette Dibbets een frontcommando in de Ardennen. De beslissende slag vond echter te Waterloo plaats. Koning Willem I schatte Dibbets' verdiensten zo hoog dat hij hem benoemde tot ridder 3e klas in de Militaire Willemsoorde.

Van 1819 tot 1829 was generaal Dibbets provinciaal commandant van Limburg met als standplaats Maastricht. Daar was ook het 5e groot militair commando gevestigd dat de provincies Limburg en Luik omvatte. Dibbets fungeerde er tevens als inspecteur der infanterie en commandant van de 4e divisie infanterie.

Maastricht was in 1830 een stad met ruim 22.000 inwoners. Het was een van de belangrijkste vestingen van het koninkrijk en had een garnizoen van 2300 man. Commandant van het 5e groot militair commando en tevens garnizoens- en vestingcommandant was luitenant-generaal Gerhard Heinrich von Heldring, afkomstig uit Hessen en als zovelen van zijn landgenoten in vreemde krijgsdienst getreden. Hij diende sinds 1815 het Koninkrijk der Nederlanden. Hoewel hij — ondanks zijn 80 jaren — zeker niet lijdzaam toekeek bij de eerste activiteiten van het *mutziek gespuis*¹, achtte Dibbets zijn oude baas ongeschikt om het *crapule belge*² het hoofd te bieden. Hij liet niet na het departement van oorlog in Den Haag van zijn ongerustheid in kennis te stellen. Op 19 september 1830 werd von Heldring op non-actief gesteld. Onder bevordering tot luitenant-generaal werd Dibbets tot zijn opvolger benoemd met de instructie „niets onbeproefd te laten om Zijner Majesteits gezag in het Groot Militair Commando en in de Vesting

Maastricht te handhaven en te doen eerbiedigen”.³ Dat heeft hij gedaan.

Maastricht

In 1815 stelde het Congres van Wenen de oostgrens van Limburg vast. Het bevestigde het Nederlandse bezit van de vestingen Venlo en Maastricht en bracht heel de Maas onder het gezag van Koning Willem I. Deze stond erop dat in de grondwet van 1815 de herinnering aan de 17 Nederlanden gestalte kreeg door de creatie van een nieuwe provincie met de oude naam: Limburg.

Een door het nieuwe gezag benoemde commissie van notabelen werd geraadpleegd over de nieuwe situatie. Deze schikte zich met wat gemor onder dat nieuwe gezag. Bij gebrek aan een alternatief werd Willem I door de bevolking geaccepteerd. Slechter dan aan het einde van de Franse tijd kon het immers niet worden!

In Maastricht was men de lasten van de oorlogen van met name de laatste jaren van de Franse tijd goed moe. Men verwachtte van Willem I handhaving van orde en rust en herstel van de welvaart. Als „Koning-koopman” kreeg hij erkenning en medewerking, zeker uit ondernemerskringen. In Maastricht was men bijzonder verheugd toen de Zuid-Willemsvaart in augustus 1826 feestelijk in gebruik werd genomen. Het noorden volgde de koning kritiekloos; in het zuiden was het politieke bewustzijn echter al heel wat volwassener.

In de kringen van liberalen en katholieken groeide echter kritiek. De liberalen vonden Willem te autoritair, de katholieken vonden hem te protestant. Door een monsterverbond tussen die twee groepen, gesloten in 1828, werd de Belgische Opstand mogelijk.

In Maastricht werd het ongenoegen over *den Hollander* al in 1821 duidelijk. Onder leiding van burgemeester Jean François Hennequin verzette men zich tegen de verplichting een stadsschutterij op

te richten en te financieren. De koning ontsloeg de burgemeester en daagde hem voor het gerechtshof van Luik. Surllet de Chokier — later regent van België — bezorgde de koning een juridische nederlaag. Hennequin c.s. werden vrijgesproken, waarna Maastricht de „overwinnaars” een feestelijke terugkeer bereidde. Deze affaire berokkende 's konings aanzien veel schade. Het werd hem ook kwalijk genomen dat de eerste St. Servaasprocessie onder het nieuwe bewind niet — zoals onder de capitulatie van 1632 — rond het Vrijthof mocht trekken, maar zich tot het strikt kerkelijke gebied moest beperken.

In de schutterijkwestie wist de koning van geen wijken, maar hij kon niet verhinderen dat het officierskorps voornamelijk uit leden van de oppositie ging bestaan. Alleen luitenant jhr. mr. Henri Ernst van Panhuys, heer van Haren, werd als betrouwbaar beschouwd; hij werd in 1832 de schoonzoorn van generaal Dibbets.

De liberale, anti-regeringsgezinde stroming werd steeds sterker. Willem slaagde er niet in tactvol met de oppositie om te gaan. Vooral de personvrijheid was een steen des aanstoots.

Staat van beleg

De juli-revolutie van 1830 bracht in Parijs de liberale burgerij aan de macht. De reactionaire Karel X werd vervangen door *le Roi citoyen*. Brussel volgde op 25 augustus. Tegen relletjes, uitgelokt na opvoering van de revolutionaire opera *La muette de Portici* werd door politie of garnizoen nauwelijks opgetreden. Een uit de goede burgerij samengestelde burgerwacht herstelde de orde, tooide zich met de Brabantse kleuren en achtte zich in staat op voet van gelijkheid met de Hollandse koning te onderhandelen. Ook Namen en Luik kwamen eind augustus onder controle van een burgerwacht. Textielarbeiders uit Verviers verstoorden de markt te Aubel; een militaire patrouille uit

¹ Mondelinge overlevering, opgetekend door schr.

² Zie ¹.

³ P.H. van der Kemp (zie lit.opgave, a.).

Maastricht arresteerde er een aantal.

Dibbets trad te Maastricht meteen zeer kordaat op. Met spoed bracht hij de vesting in staat van verdediging. Geldgebrek speelde hem daarbij parten, maar hij werd daarbij vooral gehinderd door de directeur der fortificatiën die zijn taak had verwaarloosd. Op aandrang van Dibbets werd de hoogbejaarde luitenant-generaal Croiset op non-actief gesteld.

De Maasbrug werd ondermijnd en streng bewaakt; de scheepvaart gecontroleerd door een bewapend schip. Ook trof de garnizoenscommandant direct een aantal maatregelen om zijn verbindingen met Aken, Venlo en 's-Hertogenbosch veilig te stellen. Hij liet bij de stadspoorten geschut plaatsen en bracht de forten Willem en Sint Pieter in staat van verdediging. De relschoppende leden van de stadsschutterij werden gearresteerd. Op 15 november 1830 gelastte generaal Dibbets de ontwapening van de stadsschutterij. De officieren vroegen en kregen eervol ontslag.

Op 28 en 30 september trachtte men vanuit Maastricht de citadel van Luik te bevoorraden. Uitgezonden konvooien werden door muiters tot terugkeer gedwongen. Verontrust over allerlei berichten over deze en andere revolutionaire woelingen kondigde Dibbets op 4 oktober voor Maastricht de staat van beleg af. Het reglement op de sluiting en opening van de stadspoorten werd verscherpt, op de wallen werden palissaden gesteld, geschut werd in gereedheid gehouden. Voortaan legerde dag en nacht een paraat bataljon infanterie op het Vrijthof. Militaire opstellingen werden voor burgers verboden terrein, de vaart op de Maas naar Luik werd gestaakt. Op alle uitvalswegen kwamen personen en zaken onder scherpe controle. Iedere burger moest voor zes weken levensmiddelen in voorraad nemen met het oog op een eventuele belegering; de herbergen deden al om 21.00 uur de tap toe.

Dibbets' vastberadenheid de „re-

bellie" het hoofd te bieden en de vesting in staat van verdediging te brengen, ontmoedigde velen. Zij verlieten Maastricht om elders met meer kans op succes de Belgische Opstand te gaan steunen.

Het rood-wit-blauw hoog houdend, raakte Dibbets steeds meer geïsoleerd. De citadel van Luik gaf zich op 6 oktober over, in Hasselt hees men de Brabantse driekleur op 4 oktober, te Diest al op 25 september en de „Hollanders" ontruimden op 2 oktober Roermond.

Dibbets had goede redenen om zijn plaatsvervanger, generaal-majoor N.J. Daine te wantrouwen. Zij hadden samen nog onder Napoleon gediend, dronken samen meer dan één *dröpke* in de Groote Sociëteit aan het Vrijthof en waren verslaafd aan het kaartspel. Toen Dibbets van Daine's sympathie voor de Belgische zaak overtuigd was geraakt, trachtte hij nog diens loyaliteit te kopen door zijn drank- en speelschulden te betalen; tevergeefs. In Maastricht beraamde een revolutionair comité onder leiding van Daine aanslagen op enkele stadspoorten voor de nacht van 18 oktober 1830. Men had medestanders onder de officieren van het garnizoen, de sleutels van tuighuizen en kruutmagazijnen en voldoende sympathisanten onder de burgerij en in de achterbuurten. Nadat de poorten van binnenuit waren genomen, zouden troepen van buiten Maastricht voor het „voorlopig bewind" in bezit nemen.

Op 4 oktober 1830 kwam te Brussel een „nationaal congres" bijeen dat een onafhankelijke Belgische staat proclameerde. Deze „onafhankelijke natie" werd door de kroonprins erkend, die daarmee suggereerde dat hij wel iets voelde voor een eigen kroon en troon in de Zuidelijke Nederlanden. De prinselijke proclamatie werd te Maastricht precies op 18 oktober bekend en veroorzaakte bij de rebellen grote verwarring; de voorgenomen aanslag werd afgeblazen.

Dibbets aarzelde niet langer en zorgde ervoor dat Daine naar

Utrecht werd overgeplaatst. Deze diende echter een verzoek tot eervol ontslag in, maar nog voor hem dat was verleend, vertrok hij uit Maastricht en stelde zich aan het hoofd van het Belgische Maasleger. Voor dat leger capituleerde na een kort gevecht de vesting Venlo op 11 november 1830. Heel Limburg was daarmee onder Belgisch gezag gebracht; alleen de provinciale hoofdstad was nog in handen van koningsgezinden. In Maastricht hield generaal Dibbets stand, maar met moeite. Zijn kleine garnizoen was gekrompen door desertie en ontslagen. De burgerij en „het volk" waren volkomen onbetrouwbaar, de stadsschutterij was ontbonden. Op 26 oktober gaf Dibbets zijn steun en toeverlaat, de kapitein der mineurs Jean Jacques Hennequin, de controle over de stedelijke politie. De burgerij moest alle wapens en munitie inleveren. Op 21 november bereikte de hertog van Saxe-Weimar na een indrukwekkende tocht vanuit Breda met een grote troepenmacht Maastricht. De opstandelingen hadden het niet gewaagd hem iets in de weg te leggen. Na zodoende versterking te hebben gekregen, zond Dibbets „mobiele colonnes" door het Limburgse Land. Deze haalden overal de Belgische vlaggen in, die echter na hun terugkeer binnen de vesting weer even vrolijk werden uitgestoken.

Koning Willem I had intussen de bemiddeling van de grote mogendheden ingeroepen in wier opdracht hij zich aan het hoofd had gesteld van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden. Deze begonnen hun interventie met het afkondigen van een wapenstilstand, die op 26 november 1830 ook voor Maastricht van kracht werd. Nog meer Maastrichtenaars verlieten hun geboortestad om het voorlopig bewind hun diensten aan te bieden: zo vertrokken onder meer N.J. Cruys, later advocaat-generaal te Luik, Jean François Hennequin, ex-burgemeester, later plaatsvervangend gouverneur te Hasselt en C.V. Hennequin jr., later secreta-

ris van de Regent van België. In Tongeren wachtte een compleet „Tribunal de Maastricht” de bevrijding van de provinciale hoofdstad af. Charles de Brouckère jr., ex-commandant van de Maastrichtse stadsschutterij, werd minister van oorlog voor België en later burgemeester van Brussel. Meer dan 1500 gezinshoofden verlieten Maastricht; velen maakten naam in het nieuwe België.

Van Belgische zijde werd het bestuur over de provincie Limburg nu georganiseerd onder baron F.K.A. de Loë de Mheer als gouverneur. Slechts enkele dorpen onder het bereik van het geslacht van de vesting Maastricht onttrokken zich aan diens gezag. Belgische vrijescharen, o.a. de brigade *La Victorieuse*, kwartierden zich in op het Limburgse platteland en bezorgden de dorpelingen en de inwoners van de kleine stadjes heel wat overlast. Generaal Lambert Nypels trachtte zijn geboortestad in te sluiten. Door actieve patrouillegang wist Dibbets dit te voorkomen; daarbij stond zijn cavalerie onder commando van ritmeester Lucas Nypels, de broer van Lambert.

Zo ontstonden er in de winter van 1830-31 heel wat gevechten, o.a. te Meerssen, Scharn, Heer, Caberg, Smeermaas en Rekem. Met Oud-en-nieuw werd er zelfs groot alarm geslagen omdat meer dan 8000 man Maastricht bedreigden. Zonder artillerie maakten de Belgen echter geen schijn van kans en Dibbets was actief genoeg om zich niet te laten verrassen. Op 19 januari 1831 beval hij zelfs een uitval naar het kasteel Caestert, de woning van Charles de Brouckère jr. De Belgen wisten het kasteel te behouden en de „Hollanders” te verdrijven. In dit gevecht verdienden heel wat Hollanders hun Militaire Willemsorde. Op de fuseliers Clause en Eugster werden zelfs lofdichten uitgegeven! Men was in die dagen erg scheutig met het uitreiken van de Ridderorde voor moed, beleid en trouw. Iedereen die metterdaad aan gevechten had deelgenomen werd door Dibbets voorge-

dragen. Hij heeft alle hem trouw gebleven officieren later de felbegeerde onderscheiding bezorgd. Kapitein J.S. Hoeksema werd benoemd in de orde van de Nederlandse Leeuw. Hij was de hele periode van de staat van beleg commandant van het fort Sint Pieter en kreeg de onderscheiding niet vanwege zijn moedige daden, maar omdat het langdurige verblijf in het vochtige fort de trouwe kapitein ernstige reumatiek had bezorgd!

Een commissie van goede diensten wist namens de grote mogendheden pas in maart 1831 de wapens rond Maastricht werkelijk te laten rusten. Tijdens de onderhandelingen had Dibbets zich van vrije verbindingen met Aken en 's-Hertogenbosch weten te verzekeren. Vanaf het voorjaar 1831 kon hij zich betrekkelijk veilig voelen. De afkondiging van de staat van beleg had de positie van de garnizoenscommandant versterkt. Na het vrijwillige of gedwongen vertrek van onbetrouwbare burgers en militairen kon hij de vesting goed onder controle houden. Hij bleef voortdurend bedacht op een „staatsgreep” van binnenuit, maar daartoe ontbrak het de Maastrichtenaren nu aan leiding, financiën, wapens . . . en moed. De door de mogendheden opgelegde wapenstilstand belette de Belgen met een groot offensief de status quo te verstoren. De vrijkorpsen konden door actieve patrouillegang uit de buurt worden gehouden.

Onderhandelingen — in Londen — leidden tot de „januari-protocollen” van 1831 waarin de scheiding tussen Noord en Zuid werd vastgelegd. Koning Willem I accepteerde dit resultaat van de door hem zelf uitgelokte interventie. De Belgen echter verwachtten dat hun nieuwe koning Leopold van Saxe-Coburg, schoonzoon van de Franse koning en broer van de prins-gemaal van koningin Victoria, meer voor hen uit het vuur zou kunnen slepen en bleven aanspraak maken op Maastricht, Limburg, Luxemburg en Staats-Vlaanderen. Toen de mogendhe-

den hierop ingingen en in juni de januari-protocollen aan een revisie onderwierpen ten gunste van de Belgen, kwam Willem in het geweer. Hij riep het noorden te wapen en mobiliseerde tegen de „trouweloze Belgen” voor het eerst een Noordnederlands nationaal gevoel. De Tiendaagse Veldtocht van 2 tot 12 augustus 1831 werd een groot militair succes. Toen na een gevecht voor Leuven de weg naar Brussel open lag, dwong een Frans leger de Noordnederlanders echter weer tot een wapenstilstand.

Tijdens de Tiendaagse Veldtocht trachtte Dibbets in samenwerking met de Prins van Oranje het Belgische Maasleger onder Daine te Hasselt te omsingelen. Generaal-majoor Van Boecop nam vanuit Maastricht Tongeren, maar het op de vlucht geslagen Maasleger was toen al gepasseerd op weg naar Luik. Vlagvertoon in heel Zuid-Limburg tot Valkenburg en Vaals toe had het gebruikelijke — kortstondige — resultaat. Ten gevolge van de door de mogendheden opnieuw afgekondigde wapenstilstand van 12 augustus, keerden alle Noordnederlandse troepen op hun uitgangsstellingen terug. Op Maastricht en Sint Pieter na kwam heel Limburg weer onder Belgisch gezag.

Koning Willem kreeg op 24 oktober 1831 voordeliger protocollen. Onder heftig verzet van de afgevaardigden uit Limburg meende de Belgische regering deze te moeten aanvaarden. Willem aanvaardde ze niet! Die halsstarrigheid leidde tot een impasse. De staat van oorlog bleef van kracht; tegelijkertijd hield men zich aan de wapenstilstand. Deze werd zelfs op 23 december 1832 niet verbroken toen een Frans leger generaal Chassé uit de citadel van Antwerpen verdreef; Belgische en Hollandse troepen zagen werkloos toe.

De staat van beleg bleef van kracht voor Maastricht. Daar, 110 km van de dichtstbij gelegen Nederlandse vesting 's-Hertogenbosch, hield Dibbets, sinds 1835 baron, het rood-wit-blauw hoog

tot de „Eindregeling” van 1839, het verdrag van Londen. Hij hield de vesting, geplaagd door incidenten op zijn verbindingswegen, gechicaneer in de eindeloze onderhandelingen, ernstige moeilijkheden met de Maastrichtenaren, problemen met de clerus en telkens weer opduikende geruchten over een dreigende aanslag op de stad.

Toen Willem zich in 1839 eindelijk bereid verklaarde de 24 artikelen van oktober 1839 toch maar te accepteren, ontketenden de Belgen een grootscheeps diplomatiek offensief tot behoud van Limburg. Ten slotte werden de betwiste gebieden gedeeld. Bij de „Eindregeling” van april 1831 bleef Luxemburg een onafhankelijk groothertogdom met Willem als groothertog. Hij moest echter dulden dat het Franssprekende deel van zijn groothertogdom een Belgische provincie werd. De vesting Maastricht werd aan de Noordnederlandse staat toegewezen. Daaruit volgde de deling van de ene provincie Limburg langs de Maas; er ontstonden een Belgisch en een Nederlands Limburg.

Slot

Luitenant-generaal Bernardus Johannes Cornelis baron Dibbets heeft het resultaat van zijn plichtsbetrachting niet mogen meemaken; hij stierf op Goede Vrijdag 29 maart 1839, 57 jaar oud, en werd met militaire eer op 2 april begraven op het protestante gedeelte van de algemene begraafplaats aan de Tongerseweg. De familie was er vertegenwoordigd door de oudste zoon, Eugène A. baron Dibbets en twee schoonzons: jhr. mr. Henri E. van Panhuys en de kapitein der genie Pieter H. van der Kemp sr. De koning, die zijn trouwe generaal op 25 november 1835 in de adelstand had verheven, wilde hem een ereplaats bereiden. Op zijn bevel werd Dibbets herbegraven in één van de door hem zo standvastig behouden vestingwerken. Op 29

mei werd het stoffelijk overschot van de baron buiten de Boschpoort ter aarde besteld in Bastion C, voortaan „Bastion Dibbets” genaamd. De koning liet er een eenvoudig monument op plaatsen.

Na het besluit van 1867 tot ontmanteling van de vesting werd op verzoek van Petrus Regout het eerst aan de noordzijde van de stad met het slopen van de vestingwerken in de nabijheid van de Nieuwe Bosche Fronten begonnen om zo de moderne industrie wat meer ruimte te verschaffen. De Zuid-Willemsvaart alsmede de spoorlijn Hasselt-Maastricht wroongen zich daar met moeite door de vestingwerken heen. Ter wille van de toegankelijkheid tot het station Boschpoort had de genie al in 1855 dwars door Bastion C een zogenaamde poterne geconstrueerd in het verlengde van de Boschstraat. De zuidelijke ingang van die poterne werd gemarkeerd door het Dibbetsmonument, dat na 1867 — na het slopen van de hoofdwal — een stukje moet zijn verplaatst.

In 1873 drong Petrus Regout aan op een nieuwe weg naar Smeermaas. Het ministerie van oorlog zorgde ervoor dat het monument weer precies boven het graf werd geplaatst, waarna de nieuwe weg erlangs kon worden gelegd. De Zuid-Willemsvaart werd ter plaatse recht getrokken, waartoe de kazemat van Bastion C moest verdwijnen. In de onmiddellijke nabijheid van de openbare weg werd het Dibbetsmonument een object waarop sommige Maastrichtenaren hun chauvinisme konden botvieren. Lange tijd heeft een deel van Maastricht zijn eigenliefde in negatieve zin vertaald in een afkeer van „Holland en de Hollanders”. De Hollander-bij-uitstek was heel lang Dibbets, over wie men tot omstreeks 1930 nog gruwelijke verhalen wist te vertellen. Zijn monument buiten de Boschpoort kreeg danig te lijden van vandalisme. Zo was het bv. in de familie Schaepekens-van Riepst gebruik dat er 's zondags na de hoogmis in de Sint Servaas naar

De lege grafombe van Dibbets op het terrein van de Tapijnkazerne

het monument werd gewandeld; daar kregen de zonen van pa opdracht Dibbets „in de zeik te zetten”.⁴

In 1925 kwam in de gemeenteraad van Maastricht een verplaatsing van het Dibbetsmonument aan de orde. Tegenover het slachthuis diende een veemarkt te worden aangelegd op het volkomen te egaliseren Bastion C. Het college van burgemeester en wethouders wilde met de raad van gedachten wisselen over een nieuwe, waardige plaats voor het monument. Tot verbazing van het college liet een groot deel van de raad zich door de heer Jules Schaepekens-van-Riepst verleiden de generaal — 86 jaar na diens overlijden — met schimpscheuten en verwijten te overladen. B & W wisten ten slotte niet beter te doen dan met medewerking van het ministerie van defensie het monument te laten overbrengen naar militair terrein. Op kosten van het rijk werd op 10 augustus 1927, *des nachts om de burgerij niet te verontrusten*, het monument overgebracht naar de Tapijnkazerne. Men heeft zich echter niet de moeite getroost lang en diep te graven naar de kist met het stoffelijk overschot: de ruimte onder de cenotaaf op het

⁴ Zie 1.

terrein van de Tapijnkazerne is leeg! Dibbets rust hoogstwaarschijnlijk nog in zijn oorspronkelijke grafkelder in Bastion C. Daarop is later de veemarkt aangelegd. Die markt was al opgeheven toen op die plek in 1982 een van de pijlers werd geconstrueerd voor een nieuwe Maasbrug; die pijler zou wel eens op de kist van Dibbets kunnen staan!

Er ontstond nogal wat deining over een naam voor die nieuwe brug. Een prijsvraag leverde 110 verschillende voorstellen op. Hoewel de naam Dibbetsbrug driemaal werd genoemd, was Maastricht toen nog niet bereid een „Hollander”, een generaal nog wel, op waarde te schatten. Het lokale chauvinisme zet zich op zijn slechtste momenten nog altijd graag tegen „Holland” af, anti-militarisme is de waan van de dag en sinds de „verbeelding aan de macht” kwam is het historische besef in diskrediet geraakt.

Toch accepteerde de stad in 1987

graag het „Generaalshuis”, eens de woning van Dibbets aan het Vrijthof, als cultureel centrum. Is het, inmiddels ruim 150 jaar na Dibbets' dood, niet tijd de fantasievolle naam Noorderbrug te vervangen door „Generaalsbrug” of „Dibbetsbrug”? Vele generaals gaven hun naam aan een straat in Maastricht: garnizoenscomman-

danten, belegeraars, verdedigers, bevrijders. Een pijnlijke omissie in die reeks is de naam van man die de vesting Maastricht en daarmee Nederlands-Limburg voor het Koninkrijk der Nederlanden behield: luitenant-generaal Bernardus Johannes Cornelis baron Dibbets, bevelhebber van die vesting van 1830 tot 1839.

Literatuur

W.J.F. Meiners — *Levensbeschrijving van Bernardus Johannes Cornelis baron Dibbets*. Stg tot instandhouding en uitbreiding van de gezamenlijk bewaard wordende archieven van de geslachten Meiners, Dibbets e.a., Soest (1985).

J. van den Boogaard en S. Minis — Het Generaalshuis. *Maastrichts Silhouet* (1987) (25).

Th. Wingens — *Generaal Dibbets, zijn historische rol en zijn voortleven in de Maastrichtse legende*. Maastricht (1972); Generaal Dibbets en het behoud van Maastricht voor Nederland. *Ons Leger* 47(1963)(10,11).

G.J.B. Verbeet — Mystificatie en waarheid rond B.J.C. baron Dibbets, ves-

tingcommandant van Maastricht van 1830 tot 1839. *Miscellanea Trajectensia*. Maastricht (1962)623-639; *Limburg op de tweesprong, welvaart en politiek dilemma 1814-1839* (diss.), Nijmegen (1978).

P.H. van der Kemp — *De Belgische omwenteling in Luik en Limburg, tot aan het verlies van Venlo in november 1830*. Den Haag (1904); Maastrichts belegstaat 1830-1839 onder generaal B.J.C. Dibbets. *Org. Ver. Krijgswetenschap* (1909/10); Bijdrage tot de kennis der militaire toestanden in de vesting Maastricht tijdens de Staat van Beleg 1830-1839. *Mil. Spect.* 74(1905)(1)...(4).

A. Haak — *Generaal Dibbets*. *Kramers Kleine Biografieën*, Rijswijk (1938).

Dringend verzoek aan auteurs

Steeds vaker bereiken de redactie bijdragen, getypt m.b.v. een tekstverwerker. Helaas wordt daarbij veelvuldig verzuimd rekening te houden met de noodzaak de tekst te typen met *anderhalve of dubbele regelafstand*. Derhalve hierbij het dringende verzoek aan auteurs, hun manuscript te verzorgen volgens de „Regels voor kopijverzorging”, die op gezette tijden achterin de Militaire Spectator worden afgedrukt (zie achterin het decembernummer).

Dat het wenselijk is van tijd tot tijd het lint in schrijfmachine of printer te vervangen, zou eigenlijk geen vermelding moeten behoeven.

Helaas worden ook in toenemende mate *illustraties* ingezonden die niet of nauwelijks geschikt zijn voor verkleining en reproductie. Ook in dit verband wordt met nadruk verwezen naar evengenoemde Regels, punt 2. Computertekeningen zijn slechts bruikbaar indien vervaardigd m.b.v. een speciaal tekenprogramma.

REDACTIE

De Koninklijke Marine in de Tweede Wereldoorlog

door dr. Ph. M. Bosscher, dl 3, 490 blz., geïll. Uitg.: Van Wijnen, Franeker, 1990. Prijs: f 79,50 (3 delen samen: f 298,50). ISBN: 90.5194.022.X

Met dit deel sluit de schrijver zijn trilogie af. Centraal staan de bijdrage aan de verdediging van de Nederlandse Antillen en Suriname, alsmede de diverse overige activiteiten in de periode van begin 1942 tot het einde van de oorlog. Anders dan de delen 1 en 2 kent dit boek — aldus de schrijver in zijn voorwoord — geen duidelijk hoogtepunt en ook geen geografisch zwaartepunt. De samenhang is in hoofdzaak van chronologische aard. De eerste acht hoofdstukken richten zich met name op de Koninklijke marine in oorlogsomstandigheden. Achtereenvolgens komen aan de orde: de lotgevallen van marinepersoneel in Japanse gevangenschap; de organisatorische en strategische ontwikkelingen in de Pacific en de Indische Oceaan; de operaties van Nederlandse oppervlakteschepen en vliegtuigen in de Oost; de operaties van Nederlandse onderzeeboten in dat gebied; de bijdrage aan de verdediging van de Nederlandse Antillen en Suriname; de operaties in de Europese wateren; de operaties rond het Verenigd Koninkrijk en de bijdrage aan de bevrijding van Europa. In hfdst. 9 wordt aandacht besteed aan de toekomstplannen zoals die in de laatste oorlogsjaren werden ontwikkeld. In hfdst. 10 wordt een balans opgemaakt. Elf bijlagen, een aantekening over het bombardement op

Den Haag van 3 maart 1945, noten, kaarten, bronnen en literatuur, een *summary* en een index van persoons- en scheepsnamen ronden het boek af. In vlotte stijl geschreven geven de diverse hoofdstukken een duidelijk beeld van de problemen waarvoor de Marine werd gesteld en van de oplossingen die werden gezocht, en veelal ook gevonden. Voorts ontstaat een duidelijk beeld van de lotgevallen van verbanden, schepen, onderzeeboten en vliegtuigen binnen de Koninklijke marine. Tegelijkertijd is schr., door het beschrijven van lotgevallen van groepen en individuele personen, erin geslaagd de mens als beslisser, uitvoerder, deelnemer en/of slachtoffer centraal te laten staan. Met name hierdoor is steeds duidelijk gemaakt dat de unieke mens, soms door zijn kleinheid, soms door zijn grootheid, soms alleen op zich gesteld, soms als deel van een al dan niet hecht verband, bepalend is en blijft. De „Poging tot een balans” begint met een kritische beschouwing van de gevechtsgereedheid voor de aanvang van de wereldbrand en besluit met enkele woorden over offers en resultaten. Schrijver eindigt met de woorden van Koningin Wilhelmina op de sokkel van het Marinemonument te Scheveningen: *De marine heeft het goed gedaan.* In de inleiding spreekt Bosscher de hoop uit dat zijn werk hen die de oorlog als militair van de zeemacht hebben doorgemaakt het gevoel zal geven dat zij iets van „hun” oorlog terugvinden en dat het andere lezers een enigszins adequaat denkbeeld zal geven van wat de Koninklijke marine in dat „uur der beproeving” heeft gepresteerd. Schr. is in die opzet geslaagd. Tekortkomingen en (individueel) falen worden niet ver-

heeld; inzet, plichtsbetrachting en visie krijgen evenzeer aandacht. In zijn balans constateert hij (blz. 322) dat „het Nederlandse marinepersoneel tijdens de Tweede Wereldoorlog in het algemeen zeer behoorlijk zijn plicht heeft gedaan, ook onder zeer moeilijke omstandigheden”. Mogelijk dat een stringentere scheiding van leiding en geleiden tot een nog positievere verwoording had geleid over de inzet van het marinepersoneel.

Voor een (verdiende) volgende druk heb ik een suggestie. In de bijlagen zijn vier kaarten opgenomen; wellicht komen die beter tot hun recht als ze worden verplaatst naar de desbetreffende hoofdstukken. Het verdient daarbij m.i. tevens aanbeveling een schaal aan te geven zodat (nog) nadrukkelijker naar voren komt welke de problemen van ruimte en tijd waren. Ten slotte zou kunnen worden overwogen voor de kaart van de Stille en Indische Oceaan een andere projectie te kiezen om het beeld te verduidelijken.

In Scheveningen staat het Marinemonument; er is nu een tweede monument tot stand gekomen.

J. M. J. BOSCH, lkol cav

The new nuclear rules

Strategy and arms control after INF and Start, door J. L. George, 194 blz. Uitg.: Pinter Publishers, Londen, 1990. Prijs: £ 27,50. ISBN: 0.86187.019.0

Het zal je maar overkomen! Nauwelijks heb je, na maandenlang zwoegen, de drukproef van je boek in handen of bijna alle fundamenteën lijken onder je redenering te zijn weggeslagen door zoiets als de val van de Muur. Dat moet ongeveer het lot van de schrijver zijn geweest. Het is echter juist dáárom opmerkelijk dat zijn boek niet als achterhaalde geschiedschrijving behoeft te worden opzij gelegd. De wijze waarop George de nucleaire strategie en bovenal de functie van wapenbeheersing in dat kader beschrijft, is tamelijk origineel en zeker nog bruikbaar

in het „leven na de Koude Oorlog”. George heeft zich twee zaken tot doel gesteld. Ten eerste wil hij een overzicht geven van de factoren die moeten worden gezien bij het beschouwen van welke nucleaire strategie dan ook. Op de tweede plaats wil hij de effecten onderzoeken van wapenbeheersingsregels op de nucleaire strategie.

Hij noemt zeven factoren die bij iedere nucleaire strategie moeten worden beschouwd. De eerste vier vormen de ingrediënten van de strategie; de laatste drie werken (vooraf of achteraf) in op de strategie.

1. *Declaratory policy*. De politiek die wordt uitgedragen en waarmee zowel aan de eigen bevolking als aan de tegenstander wordt duidelijk gemaakt wat met de nucleaire wapens wordt beoogd.

2. *Weapons capability*. Zaken als: bereik, accuratesse, draagvermogen, kwetsbaarheid, *stealthiness* enz. van de beschikbare nucleaire wapens.

3. *Deployment policy*. De plaats waar de wapens worden gestationeerd.

4. *Employment policy*. De doelkeuze.

5. *Strategic debates*. De al dan niet publieke debatten over de bestaande en te ontwikkelen strategie vormen vaak een voorbode voor een wijziging in het strategische denken.

6. *Institutional bias*. De vertaling van de strategie in alledaagse politiek is onderhevig aan hevige invloed van de „gevestigde orde”.

7. *Arms control*. De vraag is of na vergaande wapenbeheersingsovereenkomsten zoals INF en Start, die beide hebben gezorgd voor een doorbraak in de wapenbeheersingswereld, ook sprake is van een duidelijke wijziging in de nucleaire strategie.

George geeft in het 1e deel van zijn boek, getiteld *Nuclear strategy*, een historisch overzicht van de periode na 1945. Hij beziet de ontwikkelingen in die tijd tegen het licht van zijn zeven factoren.

In deel 2, *Arms control rules of the game*, werkt hij e.e.a. uit voor het aspect wapenbeheersing. Hij beschrijft daarin o.a. kort de eerste

verdragen, zoals de Chemical Weapons Treaty uit 1925, en staat wat langer stil bij SALT-1 en -2, Start en INF.

Deel 3, *The future*, bevat de lessen, die schr. meent te moeten trekken uit de in deel 1 en 2 beschreven ontwikkelingen.

– Zo concludeert hij dat voor de eerste maal (vermindering van) de bewapening de drijvende kracht zal zijn achter de strategie. Strategen zullen niet langer concepties kunnen ontwerpen die de basis voor wapenontwikkeling kunnen vormen.

– Hij wijst voorts op het toenemende belang van intermediate Naval Nuclear Forces (INNF), ofte wel de Sea Launched Cruise Missiles (SLBM's), voor de *theatre-oriented* nucleaire oorlogvoering.

– Hij waarschuwt voor een ontwikkeling waarbij, als gevolg van o.a. Start, een aanpassing nodig is van de nucleaire strategie die dicht komt bij de — door menig voorstander van Start juist zo verfoeide — *Massive retaliation*.

– Uit de bekende nucleaire triade ziet hij de ICBM's verdwijnen, zodat er een *dyad* overblijft van SLBM's en nucleaire bommenwerpers.

– De enige triade die volgens George overblijft is die van *budgeters*, *targeteers* en *ideologists*. Vergeleken met de betekenis van deze groepen valt, in de dagelijkse strijd om het voortbestaan in Washington, de betekenis van de strategen in het niet.

– Ten slotte constateert schr. dat wapenbeheersing een modeverschijnsel dreigt te worden of ten dele reeds is. De populariteit van wapenbeheersing onder politici en de publieke steun die ze ermee verwerven vragen om een totaal programma waarbinnen nationale veiligheid en buitenlandse betrekkingen zich behoren af te spelen. Dit Comprehensive Program of Reductions (CPR) is wat George uiteindelijk voor ogen heeft. In dat programma moet rekening worden gehouden met de (nieuwe) spelregels waaraan zowel bewapening als strategie in de toekomst moeten voldoen.

J. F. W. VAN ANGEREN, Ikol Klu

Frieden ohne Rüstung?

232 blz. Uitg. (onder auspiciën van de Clausewitz-Gesellschaft): E. S. Mittler & Sohn, Herford, 1989. Prijs: DM 29,80.
ISBN: 3.8132.0323.9

De *Clausewitz-Gesellschaft* heeft tot doelstelling het hoeden van het geestelijke erfgoed van haar naamgever en het stimuleren van de bestudering van zijn geschriften. Zij hoopt op deze wijze eraan bij te dragen dat de door von Clausewitz ontwikkelde gedachten aandacht blijven krijgen bij de actuele en bredere discussie over politiek- en militair-strategische problemen. Doel van dit boek is, aldus Lothar Domrose (sedert 1983 voorzitter van de vereniging) het bevorderen van een discussie over het toekomstige Duitse veiligheidsbeleid. Als pijlers geeft hij drie overwegingen aan: veiligheid is alleen in bondgenootschappelijk verband mogelijk en moet de gehele Europese gemeenschap omvatten; afschrikking door middel van nucleaire wapens vormt voorshands een gegeven en een succesvolle vredespolitiek verduistert door haar succes de noodzaak van een dergelijke politiek.

Tweeëntwintig auteurs leverden een bijdrage aan het boek. Hun bijdragen zijn geordend aan de hand van drie thema's: „Terugblik in de geschiedenis”, „Veiligheidsbeleid — vredespolitiek”, en „In dienst van de vredespolitiek”. Een nawoord en een biografie van de auteurs ronden het boek af. Geen van de scribenten blijkt de ontwikkelingen in Oost-Europa in het algemeen en Duitsland in het bijzonder, zoals die in het afgelopen jaar gestalte kregen, te hebben onderkend. In het nawoord is dan ook nog sprake van de noodzaak van een „nuchtere en rationele dialoog met een zo machtsbewust (Sovjet)systeem” die „nog ver en vol gevaar is”.

In het kader van het eerste thema (Terugblik in de geschiedenis) wordt ingegaan op: De gedachten

van Clausewitz over de opdracht van de staat de vrede te verzekeren (Vad). De betekenis van de bewapening voor het uitbreken van de Eerste en Tweede Wereldoorlog (Stürmer), Duitse bewapeningspolitiek ten tijde van de wereldoorlogen (Roth), Bewapening als bijdrage aan de veiligheid van Zwitserland (Däniker), Criteria voor een defensieve bewapening (Rauchensteiner), De bewapeningspolitiek van de Verenigde Staten (Tashjean), Ideologie en traditie in de Sovjet-russische politiek (Schwarz-Liebermann von Wahlendorf). Met name de bijdrage van Rauchensteiner over offensieve en defensieve vormen van bewapening vormt een goed fundament voor verdere discussie over de relatieve betekenis van die begrippen.

Zes auteurs gaan in op het tweede thema (Veiligheidsbeleid — vredespolitiek). Aan de orde komen: Veiligheid voor Europa in het Atlantische bondgenootschap (Dregger),

Veiligheid ondanks ontwapening (Scholz), Een veiligheidsbeleid voor Europa (Voigt), Het denken over veiligheidsbeleid in West en Oost (Wieck), Van de filosofie van de afschrikking naar een verzekerde vrede voor Europa (Türpe), Het militair-industriële complex en de invloed daarvan op veiligheid en ontspanning in Oost en West (Schössler). Scholz komt daarbij tot de volgende conclusie: „Onze veiligheid is de maatstaf voor omvang en structuur van de strijdkrachten. Wij (Duitsers) zijn — binnen het kader van het bondgenootschap — bereid tot alle maatregelen op het gebied van bewapeningscontrole en ontwapening mits zij bij de bondgenootschappelijke maatstaf aansluiten en tot evenveel of meer veiligheid en stabiliteit voor ons, voor onze partners en daarmee ook voor de volkeren in het Oostblok leiden”.

Ook het derde thema (In dienst van de veiligheidspolitiek) wordt, zij het uit een Duitse optiek, breed bena-

derd. Aan de orde komen: De Duitse kwestie en veiligheid (Kremp), Informatie over de verdediging in de liberale, pluralistische maatschappij (Rühl), De militaire doctrine van de Sovjet-Unie (Proektor), Waarom nucleaire wapens ten tijde van ontwapening? (Kaiser), Mensen en wapens in dienst van de vredespolitiek (Wellersdorf), Militaire dienst met een goed geweten (De Maizière).

Dit boek benadert het begrip „vrede op brede en pragmatische wijze. Enkele bijdragen zouden — ware de actualiteit toen te voorzien zijn geweest — ongetwijfeld zijn bijgesteld; de overige bijdragen zijn van een dermate fundamenteel karakter dat de essentie van de beschouwing niet door de actualiteit van vandaag verloren gaat. Het boek biedt een goed beeld van Duitse opvattingen over de behandelde thema's. Het belang ervan is — zeker gezien de ontwikkelingen — evident.

J. M. J. BOSCH, lkol cav

MENNENS & CO'S HANDELMIJ. verto handelsdivisie

Veilig hijsen met Mennens

- Ontwerper-fabrikant-leverancier van alle soorten hijsgereedschappen.
- Testbanken tot 150 ton cap.-gasgloeiovens-eigen reparatiewerkplaats hijsgereedschappen.
- Goedkeuringen Arbeidsinspectie en classificatiebureaus.
- Veiligheidsinspecties - Alle controles en onderhoud van hijsgereedschappen in fabrieken, werkplaatsen enz. met eigen servicewagens.
- Mobiele beproevingsinstallatie voor lepel van vorkheftrucks; nieuwlevering vorkheftrucklepel.

- Veilig werken met hijsgereedschappen. Vraag voorlichting met film.
- Uitgebreide documentatie op aanvraag.

Wij leveren direct uit voorraad:

- Staalkabels tot 110 mm \varnothing staalkabelstropen met talurit, Supersplice splitsen, aangegoten sockets.
- Hoogwaardig stalen kettingen met verbindingen.
- Sluitingen, haken, blokken, ringen, takels, lieren, dommekrachten, persluchttakels, polyester hijsbanden, hydraulische moeraanzetters.

MENNENS & CO'S HANDELMAATSCHAPPIJ B.V.

16 Kommiezenlaan, 3100 AC Schiedam, postbus 106,
telefoon (010) 4373033 - telex 22501 - fax (010) 4623805